Batı Klasikleri

TOPLUM ANLAŞMASI

J. J. Rousseau

M.E.B.

Batı Klasikleri

46

No. 11122

TOPTAN SATIŞ
İstanbul Devlet Kitapları Müdürlüğü
Ankara, Adana, Antalya, Burdur, Elazığ, Erzurum,
İzmir, Samsun, Sivas, Trabzon, Van ve Zonguldak
Bölge Şeflikleri

PERAKENDE SATIŞ
Millî Eğitim Yayınevleri
ve Bakanlık Yayınları satıcısı kitapçılar

% 8 KDV DAHİL FİYATI : 325000 LİRA
(300926 Lira + 24074)

BATI KLASİKLERİ

TOPLUM ANLAŞMASI

J.J. Rousseau

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI : 875
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 145
Batı Klasikleri : 46

Kitabın adı
TOPLUM ANLAŞMASI
Yayın Kodu
97.34.Y.0002.425
ISBN 975.11.0031.3
Baskı yılı
1997
Baskı adedi
5.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
6.2.1997 tarih ve 692 sayılı yazıları ile
dördüncü defa 5.000 adet basılmıştır.

Batı Klasikleri

TOPLUM ANLAŞMASI

J.J. Rousseau

Çeviren
Vedat GÜNYOL

İstanbul 1997

Çevirenin birkaç sözü

Toplum Anlaşması 1756 ile 1760 yılları arasında yazılmış ve 1762 de yayınlanmıştır. Sainte-Beuve'e bakılırsa, bu eser, Rousseau'nun şahsen en çok değer verdiği eseridir. Rousseau bu kitabı için "İmkânlarımı ölçüp biçmeden epey zaman evvel başladığım, fakat o vakitten beri bir yana bıraktığım daha geniş bir eserden alınmıştır", diyor. Rousseau'nun yazmak tasavvurunda olduğu bu geniş eserin adı Siyasi Kurumlar olacaktı. Toplum Anlaşması, tasavvur halinde kalan bu eserin bir bölümünden ibarettir.

Toplum Anlaşması, adil bir toplumun temellerini tesbite çalışıyor. Bilindiği üzere, İnsanlar arasında eşitsizliğin doğuşu ve esasları hakkında Nutuk'da Rousseau, insanların tabiî yaşama halindeki ilk hürriyetlerinin hasretini çekmektedir. Ona göre, tabiat kanunlarına uyarak yaşayan insanlar, tür ve eşit idiler. Toplum haline geçmekle bu saadetlerini kaybettiler. İnsanların felâketlerinin ilk âmili mülkiyet iddiaları olmuştur. Ayrıca, kuvvetli birkaç kişinin ötekilerle tahakküm etmesiyle de, insanlar arasında karşılıklı tabiiyet münasebetleri meydana gelmiştir. Kısacası, insanın yaradılışı ile toplum içindeki şartları arasında derin bir karşıtlık doğmuştur. İşte, Toplum Anlaşması bu düşüncenin ardından yürür, Eşitsizlik hakkında Nutuk'un sona erdiği yerde Toplum Anlaşması başlar (G. del Vecchio).

Nutuk, artık geri dönemiyecek olan tabiî yaşama haline, ilk hürriyete olan hasretin bir ifadesidir. Toplum Anlaşması ise, tabiî yaşama haline dönmenin imkânsızlığı ve siyasi toplumun su götürmez bir vakıa oluşu karşısında, toplum içinde yaşıyan insana tabiî haklar sağlamak isteğinin bir ifadesi sayılabilir.

Rousseau, Toplum Anlaşması'nda, toplumu artık bir vakıa olarak ele alır. Onun niyeti "insanları oldukları gibi, kanunları da olabilecekleri gibi ele alarak, toplum sahasında emin ve meşru bir idare kuralı bulunup bulunamıyacağını araştırmaktır" (K. I, Başlangıç).

Eser dört kısımdan (kitaptan) ibarettir. Birinci kitap, toplumun anlaşma yoluyla meydana gelişinden; ikinci kitap, hâkim varlıktan, hâkimiyet ve genel iradeden; üçüncü kitap, icra vasıtası olan türlü hükümetlerden; dördüncü kitap da, sistemin işleyişinden, medeni dinden bahseder.

BİRİNCİ KİTAP: Rousseau, toplumun meşru yaşama şartlarını tesbite çalışıyor. Bu şartlar hükümleri zımni olarak kabul edilen anlaşmadadır. Toplum anlaşması şu meselenin hal çaresini vermelidir: "Üyesinden her birinin hayatını, malını müşterek kuvvetle koruyan öyle bir topluluk şekli bulmalı ki, bu sayede her fert herkesle birleştiği halde yine kendisine itat etsin, eskisi gibi de hür kalsın. İşte, toplum anlaşmasının hal çaresini bulduğu mesele budur." (K. I, b. VI).

Toplum anlaşmasiyle her ortak topluma mallarını ve hayatını terk eder; "evvelâ tabiî hürriyetini, sonra da istediği ve elde edebileceği şeyler üzerindeki hudutsuz hakkını" kaybeder. Ama, buna karşılık, "medeni hürriyet ile elindeki şeylerin sahiplik hakkı"nı kazanır. (K. I, b. VIII) Fertlerin "devlete vakfettikleri hayatları bile, bu sayede, devamlı olarak korunur".

İKİNCİ KİTAP: Genel iradenin icrasından başka bir şey olmayan hâkimiyet terk edilemez, bölünemez. "Yalnız genel iradedir ki, devlet kuvvetlerini, devletin kuruluşundaki maksada, yani umumun iyiliğine uygun bir şekilde idare edebilir. "Genel irade-

nin ifadesi de kanundur. Toplum içinde birleşmenin şartları olan kanunlara tabi olan halk, kanunları koyan halkın kendisi olmalıdır. "Halk kendiliğinden iyilikten başka bir şey istemez, ama yine kendiliğinden bunu her zaman göremez." O halde, halka yol gösteren yüksek zekâlı biri lâzımdır. Devlette olağanüstü bir durumda olan bu yüksek zekâ sahibi insan kanun koyandan başka bir şey değildir. Kanun koyan, Rousseau'ya göre tanrısal bir kimsedir. "İnsanlara kanunlar vermek için tanrılar gerek."

ÜÇÜNCÜ KİTAP: Topluluk yahut hâkim varlık, kanunları hükümet vasıtasiyle tatbik eder. Hükümet "tabalarla hâkim varlığın karşılıklı münasebetlerini sağlamak maksadiyle aralarında kurulmuş, gerek kanunları yürütmeğe, gerek medeni hürriyeti devam ettirmeğe memur aracı bir bütündür." Üç çeşit hükümet vardır: demokrasi, aristokrasi, monarşi. Demokrasi küçük devletlere, aristokrasi orta derecede, monarşi de zengin milletlere elverişlidir Hükümet daima hâkim varlığın kontrolü altındadır. Çünkü, genel iradenin icrasından başka bir şey olmayan hâkimiyet yalnız, millete yani hâkim varlığa aittir.

DÖRDÜNCÜ KİTAP: Sistemin işlenmesini sağlamak için bazı tedbirler alınacaktır. En yüksek teminat olarak da, vatandaşlardan, Rousseau'nun toplumun korunması için elzem saydığı bazı insanlara, toplumsal duygulara sahip olmaları istenecektir (E. Abry).

* * *

Toplum Anlaşması, Dreyfus-Brisac'ın dediği gibi, az okunan fakat üzerinde durmadan fikir yürütülen eserlerin başında gelir. Yayınlanmasından iki yıl sonra yani 1764 de İngilizceye çevrilmiş olan bu eser bu-

gün aşağı yukarı bütün dillere tercüme edilmiş bulunuyor, Toplum anlaşmasının bizde ilk tercümesi 1913 yılında yapılmıştır. "Mütekaidin-i hariciyeden" bir zat tarafından Mukavele-i İçtimaiye adıyla yapılan bu tercümenin dili bugün için fazla eskidir. Tercümede yer yer cümleler, hattâ bazan paragraflar atlanmıştır. İkinci tercüme Hüseyin Cahit Yalçın'ın Fikir Hareketleri'nde Sosyal Mukavele adıyla yaptığı tercümedir. Dilinin kısmen olsun eskiliğine rağmen başarılı bir tercümedir. Üçüncü ve son olarak Selmin Evrim ile M. Evrim'in tarafından İçtimai Mukavele adıyla yapılan tercüme gelir.

Bu tercüme de, dil ve ifade bakımından ikinciye, üstün olmamakla beraber, oldukça başarılı sayılabilir.

Toplum Anlaşması adıyla yaptığımız tercümede, metne sadakat kaygısı yanında, bilhassa genç neslin yadırgamıyacağı bir dil sadeliğine varmayı hedef tuttuk. Öteki tercümelerin meziyetlerinden faydalanmayı ihmal etmeden ulaşmaya çalıştığımız bu hedefe bir nebzecik olsun varabilmiş olmak gayretimizin biricik mükâfatı olacaktır.

V. G.

İÇİNDEKİLER

Önsöz

BİRİNCİ KİTAP

Bölüm — Sayfa

I. Bu birinci kitabın konusu/2
II. İlk toplumlara dair/3
III. Kuvvetlinin haklı oluşuna dair/6
IV. Köleliğe dair/8
V. Daima ilk bir anlaşmaya dönme zarureti hakkında/15
VI. Toplum anlaşmasına dair/17
VII. Hâkim varlığa dair/21
VIII. Toplum haline dair/24
IX. Ayni haklara dair/26

İKİNCİ KİTAP

I. Hâkimiyetin terkedilemiyeceğine dair/31
II. Hâkimiyet hakkının bölünemiyeceğine dair/32
III. Genel idarenin yanılıp yanılamıyacağına dair/36
IV. Hâkim kuvvetin sınırlarına dair/38
V. Ölüm kalım hakkına dair/44
VI. Kanuna dair/47
VII. Kanun koyana dair/52
VIII. Halka dair/59
IX. Halka dair (Devam)/62
X. Halka dair (Devam)/66
XI. Kanun koymanın muhtelif usullerine dair/70
XI Kanun koymanın muhtelif usulleri dair
XII. Kanunların bölümüne dair/74

ÜÇÜNCÜ KİTAP

I. Genel olarak hükümete dair/77
II. Türlü hükümet şekillerinin esas ilkesine dair/85
III. Hükümetlerin bölümüne dair/89

IV. Demokrasiye dair/91
V. Aristokrasiye dair/94
VI. Monarşiye dair/98
VII. Muhtelit hükümetlere dair/107
VIII. Her hükümet şeklinin her memlekete elverişli olmadığına dair/109
IX. İyi bir hükümetin belirtilerine dair/118
X. Hükümetin kötüye kullanılması ve bozulmaya yüz tutmasına dair /120
XI. Siyasi bütünün yok oluşuna dair/126
XII. Hâkim otoritenin kendini nasıl muhafaza ettiğine dair/128
XIII. Hâkim otoritenin kendini nasıl muhafaza ettiğine dair (Devam)/129
XIV. Hâkim otoritenin kendini nasıl muhafaza ettiğine dair (Devam)/132
XV. Millet vekillerine ve temsilcilere dair/133
XVI. Hükümet kurmanın hiç bir zaman bir sözleşme olmadığına dair/139
XVII. Hükümet müessesesine dair/142
XVIII. Hükümeti zorla ele geçirmeyi önlemenin yollarına dair/144

DÖRDÜNCÜ KİTAP

I. Genel iradenin yak edilemiyeceğine dair/148
II. Oylara dair/151
III. Seçimlere dair/156
IV. Roma comitia'larına dair/160
V. Tribunluk'a dair/177
VI. Diktatörlüğe dair/180
VII. Censorluk'a dair/185
VIII. Medeni dine dair/188
IX Netice/208

TOPLUM ANLAŞMASI
yahut
SİYASİ HUKUK İLKELERİ

YAZARIN
SUNUŞU

Bu küçük kitap, imkânlarımı ölçüp biçmeden epey zaman evvel başladığım, fakat o vakittenberi bir yana bıraktığım daha geniş bir eserden alınmıştır. Evvelce yazdıklarımdan çıkarılabilecek olan muhtelif parçalar arasında bu kısım en önemli, fikrimce, halka arzetmeye de en değerli olanıdır. Geri kalan kısma gelince, çoktandır ortada yok.

J. J. ROUSSEAU

BİRİNCİ KİTAP

Foederis aequas Dicamus
leges Virg. Aeneid.
K. XI, C. 321

Niyetim, insanları oldukları gibi, kanunları da olabilecekleri gibi ele alarak toplum sahasında emin ve meşru bir idare kuralı bulunup bulunamıyacağını araştırmaktır. Bu araştırmada, adaletle fayda birbirinden ayrı düşmesin diye, hep hakkın cevaz verdiği şeyi menfaatin emrettiği şeyle uzlaştırmıya çalışacağım.

Konumun ehemmiyetini ispat etmeksizin bahse giriyorum. Bana hükümdar veya kanun koyan mısın ki, siyaset hakkında yazı yazıyorsun diye soracaklara cevabım şudur: ben ne hükümdarım ne kanun koyan; zaten böyle olduğu içindir ki, siyaset hakkmda yazı yazıyorum. Hükümdar veya kanun koyan olsaydım, yapılması gerekeni söyleyerek vaktimi kaybetmez ya yapar, ya susardım.

Hür bir devletin vatandaşı olarak doğduğum ve hâkim varlığın da bir parçası olduğum için kamu işlerinde oyumun tesiri ne kadar az olursa olsun, oy verme hakkım, bana bu işleri öğrenmek vazifesini yüklemeye elverir. Her ne zaman hükümet sistemlerini düşünsem, araştırmalarımda kendi memleketimin hükümetini sevmek hususunda yeni yeni sebepler bulmakla bahtiyarım.

I

Bu birinci kitabın konusu

İnsan hür doğar, halbuki her yerde zincire vurulmuştur. Filân kimse kendisini başkalarının efendisi sanır, fakat bu vaziyet onun başkalarından daha fazla köle olmasına engel değildir. Bu değişiklik nasıl olmuş, bilmiyorum. Bunu ne meşru kılabilir? İşte, bu meseleyi halledeceğimi sanıyorum.

Eğer yalnız kuvveti ve ondan çıkan neticeyi düşünmüş olsaydım, şöyle derdim: bir millet boyun eğmeye zorlandığı ve boyun eğdiği müddetçe iyi hareket etmiş olur; boyunduruğunu silkip atabilecek olur da, atarsa daha iyi eder: çünki, hürriyetini, kendisinden hangi hakla almışlarsa, yine o hakka dayanarak geri alışında, ya bu istirdadı haklıdır, yahut da hüriyetinin gaspı haksızdı. Fakat, toplum düzeni diğer bütün haklara temel olan kutsal bir haktır. Bununla beraber, bu hak hiç de tabiattan gelme değildir; ancak anlaşmalara dayanmaktadır. Mesele, bu anlaşmaların neler olduğunu bilmektir. Bu meseleye gelmeden önce, biraz evvel ileri sürdüğüm şeyleri ispat edeyim.

II

İlk toplumlara dair

Bütün toplumların en eskisi ve biricik tabiî olanı aile toplumudur. Çocuklar, babaya, ancak hayatlarının muhafazası bakımından muhtaç oldukları müddetçe bağlı kalırlar. Bu ihtiyaç ortadan kalkar kalkmaz bu tabiî bağ çözülür. Babaya borçlu oldukları itaatten azade kalan çocuklar, çocuklarına bakma külfetinden kurtulan baba hep birden bağımsızlığa kavuşurlar. Yine bir arada kalmakta devam ederlerse, bu artık tabiî değil, isteğe bağlıdır. Bizzat aile de ancak bir anlaşma ile varlığını muhafaza eder.

Bu herkesin sahip olduğu hürriyet, insan tabiatının bir neticesidir. Bunun ilk kanunu kendi nefsini korumaktır, insanın ilk yapacağı ihtimamlar da nefsine borçlu olduğu ihtimamlardır. İnsan kendini bilecek çağa gelir gelmez, nefsini korumaya yarayan vasıtaların takdirinde biricik söz sahibi kendisi olduğu için, kendi kendisinin efnedisi olmuş olur.

O halde, aile, siyasî toplumların ilk örneğidir, denilebilir; şef baba, halk da çocuklar yerine geçer; hepsi de eşit ve hür doğdukları için, hürriyetlerinden ancak menfaatleri uğrunda vazgeçerler: şu farkla ki, ailede, babanın çocuklarına olan sevgisi, onlara gösterdiği ih-

timamların karşılığıdır. Devlette ise, devlet şefinin kendi halkına karşı beslemediği bu sevginin yerini hükmetmek zevki tutar.

Grotius, her türlü hâkimiyetin idare olunanlar yararına kurulmuş bulunduğunu inkâr eder: misâl olarak da köleliği verir. Onun en çok başvurduğu muhakeme tarzı daima hukuku olaylarla tesis etmektir.[1] Zorbalar için bundan daha mâkul bir usul bulunabilir ama, daha elverişlisi bulunamaz.

O halde, Groitus'a göre, insanlık mı yüz kadar adamın malıdır, yoksa bu yüz kadar adam mı insanlığın malıdır, işte burası şüphelidir; kendisi kitabında baştan başa, birinci fikirden tarafa görünüyor. Hobbes'ın da fikri budur. Bu görüşe göre, insanlar bir takım ehlî hayvan sürülerine bölünmüştür, her birinin başında, onu yutmak için koruyan bir şef vardır.

Nasıl, çoban sürüsüne nispetle üstün bir yaradılışta ise, insan sürülerinin çobanları olan şefleri de tebaalarından daha üstün bir yaradı-

[1] Kamu hukukuna dair vukuflu araştırmalar, çok zaman geçmiş sulistimallerin tarih ve hikâyesinden başka şey değildir. Bunları gereğinden fazla incelemek zahmetine katlanmak mânasız yere ısrar etmek olur. (Amsterdam'da tâbi Rey tarafından basılan Marquis d'Argenson'un *Fransanın komşulariyle olan menfaatleri* hakkındaki kitabı). İşte Grotius'un yaptığı da bundan ibarettir.

lıştadırlar. Philon'un dediğine bakılırsa, imparator Caligula bu şekilde muhakeme yürütüyor ve böyle bir benzetmeden ya kralların tanrı, yahut da halkın hayvan olduğu neticesine varıyordu.

Bu Caligula'nın mantığı, Hobbes ile Grotius'unkine gelir. Aristo da bunların hepsinden önce, insanların hiçbir zaman tabiaten eşit olmadıklarını kimisinin kölelik, kimisinin de efendilik için dünyaya geldiklerini söylemişti.[1]

Aristo haklıydı. Yalnız o, neticeyi sebep yerine alıyordu. Kölelik içinde dünyaya gelen her insan kölelik için, doğar, bundan daha şüphesiz bir şey olamaz. Köleler zincir altında her şeyi, hattâ ondan kurtulmak isteğini bile kaybederler; onlar köleliklerini severler. Tıpkı Odysseus'un hayvanlara yaraşır hayatlarını seven arkadaşları gibi.[2] Onun için, tabiaten köleler varsa, bunun sebebi, tabiata rağmen köleler bulunmasmdadır. İlk köleleri köle yapan kuvvetse, bunları kölelikte tutan da korkaklıkları olmuştur.

Ben ne kıral Adem'den, ne de evreni, Saturnus'un çocukları gibi aralarında paylaşan üç büyük monarkın babası (bazılarına göre Saturnus'tan başka bir şey olmayan) imparator

[1] Politic, K. I. b. 5.

[2] Plutarkhos'un "Que les bêtes usent de la raison" adlı küçük kitabına bakın.

Nuh'tan bahsettim. Umarım ki, gösterdiğim alçak gönüllülük hoş karşılanır. Çünki, bu hükümdarlardan birine dayanan bir soydan belki de büyük oğul soyundan geldiğime göre, elimdeki hakları ispat etmek suretiyle, insan oğlunun meşru kıralı olarak meydana çıkmıyacağım ne malûm? Ne olursa olsun, Hazreti Adem'in, tıpkı Robinson gibi, biricik sakini kaldığı müddetçe, dünyanın hâkimi olduğu şüphe götürmez. Bu imparatorlukta rahat olan taraf şu idi: tahtında emniyetle oturan hükümdarın ne ayaklanmalardan, ne savaştan, ne de suikastlerden korkusu vardı.

III

Kuvvetlinin haklı oluşuna dair.

Kuvvetli olan kuvvetini hak şekline, itaati de vazife şekline sokmadıkça, hiçbir zaman, daima hâkim kalacak kadar kuvvetli değildir. Kuvvetlinin hakkı işte buradan gelir. Her ne kadar bu hak görünüşte alayla karşılanırsa da, prensip itibariyle gerçekten teessüs etmiş bir haktır. Fakat, bu kelime bize hiç açıklanmayacak mı? Kuvvet maddi bir kudrettir; bunun ne gibi bir tesiri olur, anlamıyorum. Kuvvete boyun eğmek, irade işi değil, zor işidir. Bu, olsa olsa bir ihtiyat hareketidir. Bu ne bakımdan vazife olabilir?

Bir an için, bu sözde - hakkı var sayalım. Bundan, açıklanması imkânsız bir sürü karışık ve mânasız lâftan başka bir şey çıkmaz, diyorum; çünki, eğer hukuku yaratan kuvvet ise, sebeple birlikte netice de değişir. Bir evvelki kuvveti alteden bir kuvvet, onun hakkına da sahip olur. Ceza görmeyen itaatsizlik meşru da olur. Mâdemki kuvvetli daima haklıdır, o halde yapılacak şey daha kuvvetli olmanın çaresine bakmaktır. Kuvvetin yok olmasiyle ortadan kalkan bir hakkın ne kıymeti olur? İnsan zorla boyun eğecek olduktan sonra, vazife dolayısiyle boyun eğmeğe ne hacet kalır? Eğer insan boyun eğmeğe zorlanmıyorsa, boyun eğmeğe de mecbur değil demektir. Görülüyor ki, *hak* kelimesi kuvvete hiçbir şey eklemiyor; hattâ bu bakımdan hiçbir mâna da ifade etmiyor.

Kuvvete boyun eğiniz. Eğer bu, kuvvete boyun eğininiz demekse, tavsiye iyi, fakat lüzumsuzdur. Çünki, hiçbir zaman buna aykırı hareket edilemez. Her türlü kuvvet Tanrıdan gelir. Bunu size temin ederim. Fakat her türlü illet de ondan gelir. Bu böyledir diye, doktor çağırmak yasak mı olmalı? Ormanın bir köşesinden karşıma ansızın bir haydut çıkıverse, ona kesemi ancak zorlandığım zaman mı vermeliyim? Yoksa keseyi kurtarmak elimde iken de, yine vicdanen vermemmi gerekir, buna mecbur muyum? Çünki, nihayet haydudun elindeki tabanca da bir kuvvettir.

Şu halde, kabul edelim ki, kuvvet hak yaratmaz, ancak meşru olan kuvvete itaat mecburiyeti vardır. Böylece, hep, ileri sürdüğüm ilk meseleye gelmiş oluyorum.

IV

Köleliğe dair

Madem ki hiçbir insanın, benzeri üzerinde tabiî bir otoritesi yoktur; madem ki kuvvet hiçbir hak yaratmamaktadır, o halde, insanlar arasında her türlü otoritenin temeli olarak kala kala yalnız anlaşmalar kalıyor.

Grotius, bir fert hürriyetini başkasına devredip bir efendinin kölesi olabildiğine göre neden, bütün bir millet kendi hürriyetinden vazgeçip bir krala tebaa olmasın, diyor. Burada açıklamaya ihtiyaç gösteren karışık mânalı kelimeler var. Fakat, biz *terk* kelimesinin izahı üzerinde duralım. Terk ve devir, vermek veya satmak demektir. Başka bir kimsenin kölesi olan bir adam, kendi nefsini vermez, ancak geçimini sağlamak için kendisini satar. Fakat bir millet kendisini niçin satar? Kral, tebaalarının geçimini sağlamak şöyle dursun, kendi geçimini de onlardan çıkarır. Rabelais'ye göre, kral az şeyle de yaşamaz. O halde, acaba, tebaalar, malları da birlikte alınmak şartıyla nefislerini terk mi ediyorlar? Öyle ise, kendilerine ne kalıyor, bir türlü anlamıyorum.

Denilecek ki, müstebit, tebaalarına toplum içinde dirlik düzenlik sağlıyor. Kabul edelim ki öyle olsun. Fakat, müstebidin şan ve şeref hırsı yüzünden tebaalarının girmek zorunda kaldıkları savaşlar, doymak bilmez tamaı ve nazırlarının yaptıkları eziyetler, onları kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan daha çok perişan ederse, bu dirlik ve düzenlikten ne kazançları olur? Hele bu dirlik tebaaların felâket ve sefaletlerine sebep olursa, bundan ne kazanmış olurlar? İnsan zindanda da sakin yaşar ama, bu kadarı oradan memnun olmaya yeter mi ki? Kyclopes'in mağarasında hapsedilmiş olan Yunanlılar da, parçalanıp yutulmak sıralarını beklerken, orada sessiz sessiz yaşıyorlardı.

Bir insan nefsini karşılıksız terk eder demek, mânasız, akla sığmaz bir şeydir. Böyle bir hareket meşru olmadığı gibi, hükümsüzdür de. Çünki, bu türlü davranan bir kimse şuuruna sahip değildir. Aynı şeyi bir millet için söylemek, delilerden meydana gelmiş bir millet tasavvur etmek olur. Delilik ise hiçbir hak kazandırmaz.

Herkes bizzat kendi nefsini başkasına devredebilirse de, çocuklarını terkedemez. Çünki, onlar, insan olarak, hür olarak doğarlar. Hürriyetleri kendilerine aittir. Kendilerinden başkası bu hürriyet üzerinde tasarrufta bulunamaz. Akıl çağına varmadan önce, baba çocuk-

ların adına nefislerinin korunması ve refahları için birtakım şartlar tâyin edebilir ama, onları şartsız şurtsuz başkasma terkedemez. Böyle bir bağış, tabiatın güttüğü gayelere aykırıdır, babalık haklarını da aşar. Bunun gibi, keyfî bir hükümetin meşru olabilmesi için, her nesilde halkın onu kabule veya redde yetkisi olmak gerekir. Ancak böyle olursa bu hükümet keyfilikten çıkar.

Hürriyetinden vazgeçmek, insanlık sıfatından, insanlık hakkından, hattâ vazifelerinden vazgeçmek demektir. Her şeyden vazgeçen adam için hiçbir tazmin ve telâfi ihtimali yoktur. Bu çeşit bir vazgeçme isanın tabiatıyla uzlaştırılamaz. İnsanın iradesinden her türlü serbestliği almak, onun hareketlerinden her çeşit ahlâk düşüncesini kaldırmaktır. Nihayet, bir yandan mutlak bir otorite, diğer yandan sınırsız bir boyun eğme şartı koşmak, boş ve kendi kendini baltalıyan bir anlaşma olur. Kendisinden her şeyi istemeye hakkımız olan bir kimseye karşı hiçbir taahhütle bağlı olmayacağımız açık değil midir? Tek başına bu şart, karşılıklı olmayan bir anlaşmanın hükümsüzlüğünü gerektirmez mi? Çünki, varı yoğu benim olan kölem, bana karşı ne gibi bir hak ileri sürebilir? Onun hakları benim olduğuna göre de kendi haklarımın yine kendime karşı ileri sürülmesi, mânasız bir söz sayılmaz mı?

Grotius ve tarafları, bu sözde - kölelik hakkının diğer bir menşeini de savaşta buluyorlar. Onlara göre, yenenin yenileni öldürmeye hakkı olduğundan, yenilen hayatını hürriyeti pahasına satın alabilir. Bu anlaşma her iki tarafın da işine geldiği için daha çok meşru olur.

Fakat bu sözde - yenilenleri öldürme hakkının, savaş halinin bir neticesi olmadığı besbellidir. Çünki, insanlar ilk bağımsız ve serbest hayatları içinde yaşarken aralarında ne barış, ne de savaş hali kuracak, kadar devamlı münasebetlerde bulunmadıkları için, yaradılıştan birbirlerine düşman değildirler. Savaşa sebep, insan münasebetleri değil, eşya münasebetleridir. Savaş hali, sırf herhangi fert münasebetlerinden değil, belki yalnız eşya ile ilgili münasebetlerden çıkacağına göre, özel savaş yahut iki insan arasındaki savaş, ne devamlı bir sahiplik tanımış olmayan tabiî yaşama halinde, ne de her şeyin kanun kuvvetine tâbi olduğu toplum halinde var olabilir.

Şahsi kavgalar, düellolar, çarpışmalar bir hal meydana getiremiyen işler; hareketlerdir. Fransa Kralı IX. Louis kanunlarının müsaade ettiği, sonra da, Tanrı barışının tatbikattan kaldırdığı özel savaşlara gelince, bunlar derebeylik hükümetinin hakka tecavüzleridir ve son derece mânasızdır; hiçbir zaman Tabiî Hukuk

ilkelerine, iyi hükümet siyasetine[1] bundan daha aykırı bir sistem gelmemiştir.

O halde savaş, insanın insanla olan münasebeti değil, devletin devletle olan öyle bir münasebetidir ki, bunda fertler, insan ve vatandaş sıfatiyle değil, ancak asker sıfatiyle; vatanın üyeleri sıfatiyle değil koruyucuları sıfatiyle ve sırf ârızi olarak birbirlerine düşman olurlar. Nihayet devletin düşmanı, insanlar değil, yine başka bir devlettir. Çünki, bir cinsten olmayan şeyler arasında hiçbir gerçek münasebet kurmak mümkün değildir.

[1] Harb hukukunu, dünyanın bütün milletlerinden çok daha iyi anlayan ve ona uyan Romalılar, bu hususdaki titizliklerini o kadar ileri götürmüşlerdi ki, hiçbir vatandaşın düşmana, falan veya filân düşmana karşı belli bir şekilde savaş ta'ahhüdüne girişmeden gönüllü olarak hizmet görmesine müsaade edilmiyordu. Caton'un oğlunun, Popilius komutasında ilk askerliğini yaptığı bir lejyon yeniden kuruluyordu: Büyük Caton, Popilius'a yazdığı bir yazıda, eğer oğlunun yine komutası altında hizmet görmesini istiyorsa, ona yeniden and içirmek gerektiğini, aksi takdirde, ilk askerlik andının hükümsüzlüğü yüzünden düşmana karşı silâh kullanamayacağını bildiriyordu. Yine aynı Caton, oğluna bu yeni andı içmeden savaşa girmekten çekinmesini yazıyordu. Bana, itiraz olarak, Cluslum kuşatması ile ona benzer diğer özel vakalar delil gösterilebilir. Fakat ben kanunların, törelerin sözünü ediyorum. Romalılar kanunlarına en az aykırı davranmış bir millettir. Hiçbir millet onlarınki kadar iyi ve mükemmel kanunlara sahip olmamıştır.

Bu ilke öteden beri konmuş genel kurallara, bütün medeni milletlerin devamlı idarelerine de uygundur. Savaş ilânları devletten ziyade tebaalara bir ihtardır. Bir yabancı, ister kral olsun, ister herhangi bir kimse olsun, ister bir millet olsun, hükümdara savaş ilân etmeksizin, çalar, çırpar, tebaaları öldürür veya hapsederse, düşman değil, hayduttur. Fakat, savaş içinde, bir düşman memlekette haksever bir hükümdar halka ait her şeyi pekâlâ zaptedebilir ama, fertlerin canlarına, mallarına el sürmez. O, asıl kendi haklarının temeli olan haklara saygı gösterir. Savaşın gayesi düşman devletin yok edilmesi olduğundan, bu devletin koruyucularını, ellerinde silâh bulunduğu müddetçe öldürmek hakkı vardır fakat, silâhları bırakıp da teslim olur olmaz, düşman olmaktan yahut düşmanın aleti olmaktan çıkarlar; sadece birer insan olurlar. O zaman artık onların hayatı üzerinde hiçbir hak kalmaz. Bazan üyelerinden hiçbirini öldürmeden de, bir devleti yok etmek kabildir. Savaş ancak gayesine lüzumlu olan hakları verir. Bu ilkeler Grotius'un ilkeleri olmadığı gibi, şairlerin otoritesine de dayanmazlar. Eşyanın tabiatından çıkar, akla dayanırlar.

Fetih hakkına gelince, bunun, kuvvetlinin kanunundan başka bir temeli yoktur. Savaşın yenene, hiçbir suretle, yenilen milletleri kesip biçme hakkını vermediğine göre, yenenin sa-

hibolmadığı bu hak, bu milletleri boyunduruk altına alma hakkına da temel olamaz. Düşmanı öldürmek hakkı, ancak onu köle yapmak mümkün olmadığı zaman var olabilir. Demek ki, düşmanı köle yapmak hakkı öldürmek hakkından gelmiyor. O halde, yenilene, üzerinde kimsenin hiçbir hakkı bulunmayan hayatını, hürriyeti pahasına satın aldırmak adalete uymayan bir değiş tokuştur. Ölüm kalım hakkını, kölelik hakkına, kölelik hakkını da ölüm kalım hakkına dayatmakla fâsit bir daireye düşüldüğü açık değil mi?

Hattâ, şu korkunç kesip biçme hakkı kabul edilse bile, fikrimce, savaşta alınan bir esir yahut yenilen bir millet, efendisine karşı, yalnız zorlandığı müddetçe boyun eğmeye mecburdur. Yenen yenilenin hayatına karşılık bir şeyi elinden almakla, kendisini bağışlamış olmaz: onu boş yere öldüreceğine, faydalanacak şekilde öldürmüştür. Onun için yenenin yenilen üzerinde kuvvete eklenen herhangi bir otorite elde etmesi şöyle dursun, aralarında, eskisi gibi savaş hali vardır; hattâ münasebetleri bile bu halin neticesidir. Savaş hakkının kullanılması, hiçbir barış andlaşmasının varlığını gerektirmez.

Aralarında bir anlaşma yapsalar bile, bu anlaşma, savaş halini ortadan kaldırmak şöyle dursun, onun devamını gerektirir.

Böylece, duruma hangi taraftan bakılırsa bakılsın, kölelik hakkı, yalnız meşru olmadığı için değil, mânasız ve saçma olduğu için de hükümsüzdür. Bu *kölelik* ve *hak* birbirini çürüten iki kelimedir, birinin bulunduğu yerde öteki bulunmaz. İster iki adam ister bir adamla bir millet için söylenmiş olsun, aşağıdaki sözler aynı şekilde mânasız kalacaktır:

Seninle öyle bir anlaşma yapacağım ki, hep benim lehime ve senin aleyhine olacak; ona, keyfim istediği müddetçe uyacağım, yine keyfim istediği müddetçe uyacaksın.

V

Daima ilk bir anlaşmaya dönme zaruretine dair

Buraya kadar çürüttüğüm görüşlerin hepsini kabul etsem bile, zorbalık taraftarlarının bundan bir kazançları olmaz. Bir kalabalığa hükmetmekle bir toplumu idare etmek arasında daima bir fark olacaktır. Dağınık bir halde yaşayan insanların sayıları ne olursa olsun, birbiri ardınca, bir kişinin hükmü altına girmelerinde benim gördüğüm, bir milletle şefi değil, ancak bir efendi ile köleleridir. Bu belki bir topluluktur ama, hiçbir zaman toplum değildir. Çünki, burada ne kanunun yararı ne de

siyasi bir bütün vardır. O adam dünyanın yarısını hükmü altına alsa bile, yine de fert olmaktan çıkmaz; diğerlerinkinden ayrı olan menfaati hep özel bir menfaattir. Bu adam ölüverirse, arkasından hükümeti, tıpkı yanıp kül halinde yere yığılıveren meşe ağacı gibi bağsız kalır.

Grotius, "bir millet kendini bir krala terk edebilir" diyor. O halde, Grotius'a göre, bir millet kendini krala terk etmeden önce bir millettir. Bu bağışlama özel bir iştir, genel bir müzakereyi gerektirir. Şu halde, bir milletin kendisine kral seçmesini sağlıyan eylemi incelemeden önce, bir milletin millet olmasını sağlıyan işi incelemek yerinde olur. Çünki, bu, zorunlu olarak ötekinden önce gelir. Onun için de toplumun asıl temelini teşkil eder.

Gerçekten, daha önce yapılmış bir anlaşma olsaydı, seçim oy birliği ile yapılmadıkça, azlık için, çokluğun seçtiğine katlanmak zoru olur muydu? Başlarına bir efendi getirmek isteyen yüz kişinin, böyle birisini istemeyen on kişi adına oy vermeğe ne hakları olurdu. Oylarda çokluğu kabul eden kanun, aslında anlaşma ile meydana gelmiştir. Bu itibarla, hiç değilse, bir defa için oyların birliğini zorunlu kılar.

VI

Toplum anlaşmasına dair

İnsanları öyle bir duruma gelmiş sayalım ki, tabiî yaşama halinde iken nefislerini korumada karşılaştıkları engeller, her ferdin kendisini aynı hal içinde muhafaza için sarf edeceği kuvvetlere, mukavemet ede ede üstün gelsin. Bu takdirde, bu iptidai hal artık devam edemez; insanlar yaşama tarzlarını değiştirmezlerse yok olup giderler.

Fakat, insanlar yeni kuvvetler yaratamadıklarına ve mevcut kuvvetleri birleştirerek kullanmaktan başka bir şey yapmadıklarına göre, nefislerini korumak için, bir araya gelmek suretiyle mukavemeti kırabilecek bir kuvvet yekûnu meydana getirmekten, bu kuvvetleri bir tek muharrik vasıtasıyla idare etmekten, ahenkli bir şekilde harekete getirmekten başka çareleri yoktur.

Bu kuvvet yekûnu, ancak birçok kimsenin bir araya gelmesiyle elde edilebilir. Fakat, her insanın kuvvetiyle hürriyeti kendisini korumada başlıca vasıta olduğuna göre, kendine zarar vermeden, nefsine karşı borçlu olduğu bakımı da ihmal etmeden nasıl olurda bunları taahhüt altına sokabilir? Bu güçlük, konumla olan ilgisi göz önünde tutulursa, şöyle ifade edilebilir :

"Üyesinden her birinin canını, malını kuvvet ile koruyan öyle bir topluluk şekli bulmalı ki, bu sayede her fert herkesle birleştiği halde yine kendisine itaat etsin, eskisi kadar da hür kalsın". İşte toplum anlaşmasının hal çaresini bulduğu asıl mesele budur.

Bu anlaşmanın hükümleri işin özü ile o şekilde teayyün etmiştir ki, en ufak bir değişiklik, onları faydasız ve hükümsüz bir hale sokar; öyle ki, toplum anlaşması bozulup da herkes anlaşmadan önceki haklarına kavuşuncaya, anlaşmaya dayanan hürriyetini kaybedip bu hürriyet uğrunda vazgeçmiş olduğu tabiî hürriyetini tekrar elde edinceye kadar, bu hükümler, belki açık olarak ifade edilmemiş olmakla beraber, her yerde aynıdır, her tarafta zımnen kabul edilmiş, tanınmıştır. Bu hükümlerin hepsi, şüphesiz, bir tek hükme varırlar: toplum üyesinden her biri bütün haklarıyla birlikte kendini topluma terk eder. Çünki, bir defa her fert kendini tamamen topluma verdiğinden, durum herkes için birdir. Durum herkes için bir olunca da, hiç kimsenin, bunu başkalarının zararına kullanmakta menfaati olmaz.

Bundan başka, nefsini terketme işi kayıtsız, şartsız olduğu için, birlik, ne derece mümkünse, o derece mükemmeldir; hiçbir üyenin de artık isteyeceği bir şey kalmamıştır. Çünki, fertlere bazı haklar bırakılmış olsaydı — on-

larla halk arasındaki anlaşmazlıkları halledecek yüksek bir makam bulunmadığı ve her fert bazı hususlarda kendi kendisinin efendisi olduğu için — her hususta hâkim olduğunu ileri sürmeye kalkışır; tabiî yaşama hali sürüp gider, toplum da ister istemez zorba veya mânasız olurdu. Kendi üzerinde başkalarına tanıdığı hakların aynını elde etmemiş olan hiçbir ortak bulunmadığına göre de, hem kaybettiğinin eşini, hem elindekini muhafaza için daha fazla kuvvet kazanmış olur.

Özü ile ilgili olmayan şeyler bir tarafa bırakılırsa, toplum anlaşması şöyle ifade edilebilir: *içimizden her biri, varlığını, bütün kuvvetini, müştereken, genel iradenin emrine verir ve biz, her ortağı bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz.*

Bu birleşme anlaşması, hemen, onu yapanların ferdî benliği yerine, üyelerin topluluktaki oy sayısına eşit hükmi ve kollektif bir bütün meydana getirir. Bu bütün, yine *ortak benliğini,* hayatını, iradesini bu anlaşmadan alır. Bütün şahısların birleşmesiyle meydana gelen bu hükmi şahsa, önceleri şehir-devlet denirdi [1]; şimdi ise, *cumhuriyet* yahut *siyasi bütün* deniyor. Üyeleri ona, edilgin durumunda

[1] Bu kelimenin asıl mânası yeni zamanlarda tamamen kaybolmuştur. Çok kimse, şehiri şehir - devlet, şehirliyi de vatandaş sanır. Şehrin evlerden, şehir - devletin de vatandaşlardan meydana geldiğini

devlet (état), etkin durumunda *Hâkim varlık* (souverain) diyorlar; benzerleriyle kıyasladıkları zamanda (puissance) adını veriyorlar. Üyelere gelince, onlar hep birden *millet* (peuple), hâkimiyete katılmaları dolayısiyle tek tek *vatandaş*, devletin kanunlarına tâbi olmaları itibariyle de *tebaa* isimlerini alırlar. Fakat, bu terimler çok zaman, biribirine karışır, biri öteki yerine kullanılır. Vuzuhla kullanıldıkları zaman, bunları biribirinden ayırdedebilmek kâfidir.

---

bilmezler. Vaktiyle, bu hata Kartacalılara pek pahalıya mal olmuştu. Hiçbir hükümdarın tebaasına *cives* (vatandaş) unvanı verdiğini hiçbir kitapta okumadım. Hattâ, ne eskiden Makedonyalılara, ne de zamanımızda, bütün diğer milletlerden daha çok hürriyete yakın olmasına rağmen, İngilizlere verildiğine raslamadım.

Yalnız Fransızlar, teklifsizce, hep bu vatandaş ismini almaktadır. Çünki, lûgatlerinden de anlaşılacağı gibi, bu isim hakkında doğru hiçbir fikirleri yoktur. Yoksa, bu sıfatı gasbetmekle hâkimiyete karşı suç işlemiş olurlar. Bu isim onlarca bir hak değil, bir erdem ifade eder. Bodin bizim vatandaş ve şehirlilerimizin sözünü ettiği zaman, bunları biribirine karıştırarak büyük bir yanlışlığa düşmüştür. Halbuki, M. d'Alembert, bu bakımdan yanılmamıştır. *Cenevre* adlı makalesinde, şehrimizde bulunan ve yalnız ikisinin birlikte cumhuriyeti meydana getirdiği dört (hattâ yabancıları da bunlara katmak suretiyle beş) sınıfı biribirinden ayırdetmiştir. Ondan başka hiçbir Fransız yazarı, benim bildiğim, *vatandaş* kelimesinin asıl mânasını anlayamamıştır.

VII

Hâkim varlığa dair

Bu düstur gösteriyor ki, birleşme anlaşması, umum ile fertler arasında karşılıklı bir taahhüt ihtiva ediyor ve her fert de adeta kendi kendisiyle anlaşma yaparak iki bakımdan bağlanıyor: evvelâ, Hâkim varlığın üyesi sıfatiyle fertlere karşı, sonra da devletin üyesi sıfatiyle Hâkim varlığa karşı. Fakat, burada "hiç kimse nefsine karşı giriştiği taahhütlerden sorumlu olamaz" diyen medeni hukuk kaidesi uygulanamaz. Çünki, bir insanın kendi nefsine karşı taahhüde girişmesi başka, üyesinden olduğu bütüne karşı taahhütlere girişmesi büsbütün başka şeydir. Fertlerden her birinin iki ayrı bakımdan düşünülebilmeleri yüzünden, bütün tabaayı Hâkim varlığa karşı taahhüt altına sokabilen umumun kararı, bu düşünüşün tersine olarak, Hâkim varlığı kendine karşı taahhüt altına sokamaz. Bu sebepten, hükümdarın sayınamazlık edemeyeceği bir kanunu saymaya kendini mecbur tutması, siyasi bütünün özüne aykırı düşer. Hâkim varlık, kendini yalnız bir bakımdan görebildiği için, bu durum içinde, tıpkı kendi nefsiyle anlaşma yapan bir kimse mevkiine düşer. Bu da, açıkça gösteriyor ki, halkın bütün için mecburi olan hiçbir anayasa — hattâ toplum anlaşması bile — yok-

tur ve olamaz. Bundan, anlaşmaya aykırı olmamak şartiyle, bu halk bütünün başka birine karşı taahhüde giremeyeceği mânasını çıkarmamalıdır. Çünki, bir yabancı ile olan münasebetinde halk, herhangi bir varlık, bir fert oluverir.

Fakat, siyasi bütün veya Hâkim varlık, varlığını yalnız anlaşmanın kutsallığına borçlu olduğu için, nefsinden bir parçasını terk etmek veya başka bir hâkim varlığa boyun eğmek gibi ilk anlaşmaya aykırı bir şey yapamaz, hattâ, başkasına karşı da taahhüt altına giremez. Varlığını borçlu bulunduğu anlaşmayı saymamak, kendini yok etmek demektir. Halbuki yoktan var çıkmaz.

Fertler böylece bir bütün halinde birleşince, bütüne saldırmadan üyeden birine saldırmak mümkün olmadığı gibi, üyeleri müteessir etmeden de bütüne saldırmak kabil olmaz. Vazife ve menfaat, anlaşmayı yapan tarafları karşılıklı olarak yardımlaşmaya zorlar. Aynı kimseler, bu çifte münasebete bağlı olan menfaatlerini bu iki bakımdan birleştirmeye çalışmak zorundadırlar.

Diğer taraftan, hâkim varlık, kendini terkip eden kişilerden müteşekkil olduğu için onların menfaatine aykırı bir menfaati yoktur, olamaz da. Bu sebepten hâkim kuvvetin tebaalarına teminat göstermeğe ihtiyacı olmaz,

çünki, bütünün, üyelerine zarar vermeyi istemesi imkânsızdır. Aşağıda göreceğimiz gibi, özel surette hiçbirine de zarar veremez. Hâkim varlık, sadece hâkim varlık olmak dolayısiyle, nasıl olması gerekse daima öyledir.

Fakat, hâkim varlığa karşı tabaaların durumu böyle değildir. Menfaatlerinin ortak olmasına rağmen, hâkim varlık tabaalarının sadakatini teminat altına alacak çareler bulamazsa, hiçbir şey onların taahhütlerini yerine getireceklerini temin edemez.

Gerçekte, her ferdin, insan olmak itibariyle, vatandaş sıfatiyle sahip olduğu genel iradeye aykırı veya zıt özel bir iradesi olabilir. Özel menfaati, kendine genel menfaatinden büsbütün başka şekilde hitap edebilir. Mutlak ve bağımsız hayatı, ona ortak dâvaya olan borcunu karşılıksız bir yardım gibi gösterebilir. Bunun karşılığını temin etmek kendisi için pahalıya mal olmadığı gibi, kaybı da, başkaları için daha az zararlı olmaz; devleti meydana getiren mânevi şahsı — hakiki bir insan olmadığı için — akıl yapısı bir varlık olarak kabul ettiğinden, tabaalık vazifelerini yerine getirmeksizin vatandaşlık haklarından faydalanmaya bakar. Bu öyle bir haksızlıktır ki, arttığı taktirde siyasi bütünün yok olmasına sebebolur.

Toplum anlaşması, boş bir vesika olmamak için, bütün diğer taahhütlere kuvvet sağ-

layan şu taahhüdü zımnen itiva eder: her kim ki genel iradeyi saymamaya kalkarsa, bütün topluluk onu saygıya zorlayacaktır. Bu da, o kimse sadece hür olmaya zorlanacak, demektir. Çünki, bu şart her vatandaşı vatana maletmekle onu her türlü şahıs tabiliğinden korur, siyaset mekanizmasının işlemesini sağlar, toplum içindeki taahhütlere imkân verir. Bu şart olmazsa, bütün bu taahhütler mânasız, müstebitçe olur ve en büyük suiistimallere meydan verir.

VIII

Toplum haline dair

Tabiî yaşama halinden toplum haline geçiş, insanda, hareketlerindeki içgüdü yerine adaleti koymak, bu hareketlere, evvelce mahrum oldukları ahlâk düşüncesini vermek suretiyle, çok önemli bir değişiklik meydana getirir. Ancak vazifenin sesi içgüdülerin, hukuk da hırs ve iştihanın yerini aldığı zamandır ki, o vakte kadar, yalnız nefsini düşünmüş olan insan, başka kurallara göre davranmak, eğilimlerini dinlemeden önce aklına başvurmak zorunda kalır. Gerçi, insan, bu hal'de, tabiatten aldığı birçok faydaları kaybederse de, ona karşılık, o kadar büyük menfaatler elde eder,

yetkileri öyle işler ve gelişir, fikirleri genişler, hisleri asîlleşir, ruhu bütünü ile öyle bir noktaya yükselir ki, eğer yeni durumun doğurduğu suiistimaller kendini, çok zaman, tabiî yaşama halinden de aşağı derkeye düşürmeseydi, nefsini bu halden ebediyen kurtaran ve mânasız, dar kafalı bir hayvanken kendini zeki bir varlık, bir insan haline sokan o anı durmadan kutlaması gerekirdi.

Bu denkleşmeyi, kıyaslaması kolay hadlere sokalım: insanın toplum anlaşması ile kaybettiği şey, evvelâ, tabiî hürriyetidir; sonra da, istediği ve elde edebileceği şeyler üzerindeki hudutsuz bir haktır. Kazandığı şey ise, medeni hürriyetle, elindeki şeylerin sahiplik hakkıdır. Bu tavizlerde yanılmamak için, hududunu kişinin kuvvetinde bulan tabiî hüriyeti, umumun iradesiyle hudutlu olan toplum hürriyetinden; kuvvetin veya işgal hakkının bir neticesi olan tasarrufu da, yalnız müspet bir yetkiye dayanan sahiplikten ayırdetmek gerekir.

Yukarıda söylenen şeylere, insanın toplum halinde elde ettiklerine, mânevi hürriyeti ekleyebiliriz. İnsanı nefsinin asıl hâkimi yapan bu hürriyettir. Bu konu üzerinde lüzumundan çok konuştum. *Hürriyet* kelimesinin felsefi mânası da burada konuma girmez.

IX

Aynî haklara dair

Topluluğun her ferdi, topluluk kurulduğu zaman, varı yoğu ve bütün kuvvetleriyle birlikte kendini olduğu gibi topluluğa verir. Bu, demek değildir ki, bu eylem neticesinde tasarruf, el değiştirmekle mahiyet de değiştirir, hâkim varlığa geçmekle de mülkiyet olur. Fakat, devlet - şehrin kuvvetleri tek kişinin kuvvetlerinden kıyas kabul etmeyecek kadar büyük olduğundan, umumun tasarrufu da, filiyatta daha kuvvetli, daha katidir. Bununla beraber, yabancılara karşı daha meşru olmasa gerek. Çünki, devlet, toplum anlaşması dolayısiyle üyelerinin bütün mallarına sahiptir. Devlet içinde, bu anlaşma bütün haklara temel teşkil eder. Fakat, başka devletlere karşı devlet, ancak fertlerden kendisine geçen ilk işgal hakkına dayanarak mallara sahiptir.

İlk işgal hakkı, kuvvetlinin hakkından daha hakiki olmakla beraber ancak sahiplik hakkının teessüsü ile hakiki bir hak olur. Her insanın, kendisine elzem olan şeyler üzerinde tabiî olarak hakkı vardır. Fakat, insanı bazı şeylerin sahibi yapan müsbet eylem onu, geriye kalan şeylerin dışında bırakır. Payı ayrılmıştır, onunla yetinmesi gerekir; topluluğa karşı hiç bir hakkı kalmamıştır. İşte bu sebepten,

tabiî yaşama halinde iken çok kuvvetsiz olan ilk işgal hakkı her medeni insan için saygıya değer. Bu hakta saygı gösterilen şey, başkasına ait olan şeyden ziyade, kendimize ait olmayan şeydir.

Genel olarak, bir toprak parçası üzerinde ilk işgal hakkı tanımak için aşağıdaki şartların bulunması gerekir: evvelâ, bu toprakta, o zamana kadar kimsenin oturmamış olması; sonra bir kimsenin yalnız geçimine yetecek kadar yer tutmuş olması: nihayet, bu toprağın, boş bir merasim ve muamele ile değil, belki — kanuni delillerin yokluğunda başkasının sayma zorunda olduğu biricik sahiplik belirtisi olan — çalışma ve ekim biçimle elde tutulmuş bulunması gerekir.

İhtiyaç ve çalışmaya işgal hakkı tanımakla, acaba, bu hakkı lüzumundan fazla genişletmiş olmaz mıyız? Acaba bu hakka sınır çizilmez mi? Umuma ait bir toprağa sahip olmak için, oraya ayak basmış olmak yeter mi? Bir topraktan başkalarını, bir an için, uzak tutacak kuvvette olmak, onları bir daha bu toprağa dönmek hakkından mahrum etmeye elverir mi? Bir adam veya bir millet, geniş bir ülkeyi eline geçirsin, bütün insanları ondan mahrum bıraksın da, cezayı gerektiren bir gaspta bulunmasın, olur mu? Çünki, o, bütün diğer insanları, tabiatın kendilerine ortaklaşa

verdiği yiyecek içeceklerden, oturacak yerlerden paysız bırakıyor. Nunez Balbao'nun, deniz kenarından, Castilla krallığı adına güney denizini ve bütün güney Amerikayı tasarrufu altına almış olması, ora halkını tasarruf hakkından mahrum etmeğe ve dünyanın bütün hükümdarlarını bundan hariç bırakmaya elverir miydi? Bu şekilde, bu hareketler boş yere tekrarlanıyordu. Nerde ise katolik kral, odasında oturup dururken — diğer hükümdarların evvelce tasarrufları altında bulunan yerleri kendi imparatorluğundan çıkarmak şartıyla — bütün dünyayı hemen tasarrufu altına alabilecekti.

Fertlere ait olan birbirine bitişik ve bir araya gelmiş toprakların nasıl umuma ait bir toprak meydana getirdiklerini, hâkimiyet hakkının, tebaalardan, yine tebaaların işgal ettikleri toprağa yayılarak nasıl aynı zamanda aynî ve şahsi oluverdiğini kolayca düşünebiliriz. Bu durum da, toprak sahiplerini daha büyük bir tabilik içine sokar ve ellerindeki kuvvetleri ile de sadakatlerini teminat altına alır. Sade İranlıların, İskitlerin, Makedonyalıların kralı unvanını almakla, kendilerine, memleketlerinin sahipleri olmaktan ziyade, insanların şefi gözü ile bakan eski hükümdarlar, bu faydayı gereğince taktir etmişe benziyorlar. Halbuki, bugünün hükümdarları, daha kurnazca davranıp, Fransa kralı, İngiltere kralı v.s. kralı adını

alıyorlar. Böylece, ülkeyi ellerinde bulundurmakla, halkı da avuçlarının içine aldıklarından emin bulunuyorlar.

Bu terk etme işinde tuhaf olan taraf şurasıdır: topluluk, fertlere ait toprakları kabul etmekle, onları bu topraklardan mahrum etmiyor, tam tersine, bu topraklara meşru şekilde tasarruf etmelerini sağlıyor; gasp işini gerçek bir hakka, faydalanmayı da sahiplik hakkına çeviriyor. Böylece, malları ellerinde bulunduranlara umuma ait malların emini göz ile bakıldığı, haklarına devletin bütün üyeleri saygı gösterdikleri ve bu haklar yabancılara karşı devletin bütün kuvvetleriyle savunulduğu için, onlar, halka faydalı, fakat, kendilerine daha da faydalı bir devir işi sonunda verdiklerinin hepsini adeta geri almış gibi olurlar. Burada insana aykırı gelen şey, hükümdarla mülk sahibinin aynı topraklar üzerindeki haklarını, aşağıda görüleceği gibi, birbirinden ayırdetmek suretiyle kolayca anlaşılır.

Bir de, insanlar, hiçbir şeyleri yokken de birleşmeye başlamış, sonra herkese yetecek kadar toprak ele geçirip ondan ortakça faydalanmış olabilirler; onu aralarında ya eşit olarak, ya hükümdarın koyduğu oranlara göre bölmüş olabilirler. Elde etme işi ne şekilde olursa olsun, her ferdin kendi toprağı üzerindeki hakkı, daima topluluğun hepsi üzerindeki hakka tabidir. Aksi halde, ne toplumsal bağlılıkta

sağlamlık bulunurdu, ne de hâkimiyetin kullanılmasında gerçek bir kuvvet.

Bu bölümü ve bu kitabı, bütün toplum sistemine temel olması gereken bir fikir ile bitireceğim. Esas anlaşma, tabii eşitliği ortadan kaldırmak şöyle dursun, tam tersine, tabiatın insanlar arasına koyabildiği maddi eşitsizlik yerine, mânevi ve meşru bir eşitlik koyar. İnsanlar kuvvetçe, zekâca eşit olmasalar da, anlaşma ve hak yoluyla eşit olurlar.[1]

[1] Bütün fena idare edilen hükümetlerde, bu eşitlik görünüş ve kuruntudan başka birşey değildir. Bu eşitlik, fakiri yoksulluğunda, zengini de gasıplığında alıkoymaktan başka bir işe yaramaz. Gerçekte, kanun hep malı olanlara faydalı, olmayanlara da zararlıdır. Bunun neticesi şudur: toplum hali insanlar için, ancak hepsinin bir şeye sahip olması ve hiçbirinin lüzumundan fazla şeye sahip olmaması halinde faydalı olur.

İKİNCİ KİTAP

I

Hâkimiyetin terkedilemiyeceğine dair

Yukarıda koyduğumuz ilkelerin ilk ve en önemli neticesi şudur. Yalnız umumun iradesidir ki, devlet kuvvetlerini, devletin kuruluşundaki maksada, yani umumun iyiliğine uygun bir şekilde idare edebilir. Çünki, özel menfaatler arasındaki anlaşmazlık, toplumların kuruluşunu zorunlu kılmışsa, bunu mümkün kılan şey de, yine o menfaatler arasındaki anlaşmadır. İşte, toplum bağını meydana getiren şey de, bu ayrı ayrı menfaatler arasında ortak olan şeydir. Bütün menfaatler, bazı noktalarda birbirlerine uymasalardı, hiçbir toplum var olamazdı. İşte, toplum bu ortak menfaat esasına göre idare edilmelidir.

O halde, fikrimce, hâkimiyet, genel iradenin icrasından başka bir şey olmadığı için hiçbir zaman başkasına terkedilemez; kollektif bir varlık olan hâkim varlığı da, ancak kendisi temsil edebilir: erk bir başkasına geçebilir ama, irade geçemez.

Gerçekte, özel bir iradenin, bazı noktalarda genel iradeye uygun düşmesi imkânsız değilse de, bu uygunluğun, uzun ömürlü olması imkânsızdır. Çünki, özel irade özü itibariyle

terçihlere, genel irade ise eşitliğe meyillidir. Bu uyuşma hep var olsa bile, bunu teminat altına almak tamamen imkânsızdır. Bu bir tedbirin değil, ancak bir tesadüfün eseri olabilir. Hâkim varlık: "filân adamın istediğini, yahut hiç değilse, isterim dediğini şimdi istiyorum" diyebilirse de, "bu adamın yarın isteyeceğini de isterim" diyemez. Çünki, iradenin, gelecek için kendini bağlaması mânasızdır ve irade sahibi bir varlığın iyiliğine aykırı bir şeye razı olmak da hiçbir iradenin elinde değildir. Şu halde, bir millet, sadece boyun eğeceğine söz verirse, bu hareketiyle kendi kendini dağıtır, millet olmaktan çıkar. Ortaya bir efendi çıkar çıkmaz, hâkim varlık yok sayılır; artık siyasi bütün de yok olur.

Hâkim varlık, şeflerin buyruklarına karşı durmakta serbest olup da bunu yapmadığı müddetçe, şeflerin buyrukları genel irade yerine geçer, denemez. Bu çeşit hallerde, umumun susmasından, halkın bunu kabul ettiği mânası çıkarılmalıdır. Bu nokta, ilerde uzun uzadıya anlatılacaktır.

II

Hâkimiyetin bölünemiyeceğine dair

Hâkimiyet, ne sebeplerden ötürü başkasına terk edilemezse, yine o sebeplerden bölü-

nemez. Çünki, irade ya geneldir[1], ya değildir; ya halkın hepsinin, ya sadece bir kısmının iradesidir. Birinci halde beliren bu irade, hâkimiyet işidir, kanunun kendisidir. İkinci halde ise, ya sadece özel bir iradedir, ya hükümet işidir, yahut da, olsa olsa, bir kararnamedir.

Fakat, bizim siyaset nazariyecilerimiz, hâkimiyeti, esasında parçalara bölemedikleri için, konusunda bölüyorlar. Onu, kuvvet ve irade diye bölüyorlar; yasama yetkisi, yürütme erki; vergi, adalet ve savaş hukuku diye parçalara ayırıyorlar; iç yönetim ve dış münasebetlere girişme yetkisi diye bölümler kabul ediyorlar. Bazan bunun bütün parçalarını birbirine karıştırıyorlar, bazan birbirinden ayırıyorlar. Hâkim varlığı ayrı ayrı parçalardan eklenme suretiyle meydana gelmiş, hayalî bir varlık haline sokuyorlar. Adeta insan, bir çok vücutlardan, kimisinde sade göz, kimisinde sade kol, kimisinde de sade ayak bulunan vücutlardan meydana geliyormuş gibi bir şey. Güya, Japon hokkabazları seyircilerin gözleri önünde bir çocuğu parçalıyor, bütün âzalarını bir bir havaya fırlatıyor, sonra dip diri kolu budu yerli yerinde olarak yere düşürüyorlarmış. Bizim si-

[1] Bir iradenin, genel olması için, daima birlik halinde bulunması gerekmez. Fakat, bütün oyların sayılmış olmaları gerekir. Herhangi bir oyun hariç bırakılması genelliği bozar.

yaset nazariyecilerimizin yaptıkları hokabazlığın da bundan kalır yeri yoktur; toplumun bedenini panayır oyunlarına lâyık o gözbağcılıkla parçaladıktan sonra, bu parçaları tekrar bir araya getiriyorlar. Buna kimse akıl erdiremez.

Bu hata, evvelâ, hâkim kuvvet hakkında doğru fikre sahip olmamaktan, sonra da, ondan çıkan şeyleri onun parçaları sanmaktan ileri geliyor. Meselâ, savaş açmak, barış yapmak işlerine hâkimiyet işi gözüyle bakılmıştır. Halbuki, bunlar hâkimiyet işi değildir. Çünki, bu işlerden hiç biri kanun sayılmaz. İleride, *Kanun* kelimesine bağlı fikirler anlatıldığı zaman, açıkça görüleceği gibi, bunlar sadece, kanunun uygulanmasından; kanunun uygulanmasını tâyin eden özel işlerden ibarettir.

Öteki ayırmalar da bu şekilde incelenirse, görülür ki, hâkimiyet parçalara ayrılır sanıldığı zaman, mutlaka hataya düşülür. Hâkimiyetin parçaları gözüyle bakılan haklar o hâkimiyete tabidirler ve daima yüksek iradelerin varlığına lüzum gösterirler. Bu haklar, o iradelerin uygulanmasını sağlar.

Bu doğruluk noksanının, kamusal hukuk bahsinde, siyasi hukuk yazarlarının koydukları ilkeler bakımından, krallarla halkın karşılıklı haklarına dair hüküm vermek maksadıyla, ileri sürdükleri fikirleri ne kadar anlaşılmaz hale

soktuğunu tarif edemem. Grotius'un birinci kitabının III ve IV üncü bölümlerine, gerek bu bilgin adamın, gerek mütercimi Barbeyrac'ın — düşüncelerine nazaran gerek aşırı şeyler söylemek veya yeter derecede söylememek için, gerek uzlaştırmak istedikleri menfaatleri incitmekten korktukları için — nasıl mugalatalar içinde bocaladıklarını, nasıl güçlüklere saplandıklarını herkes bilir. Fransaya sığınan, vatanından memnun olmıyan ve kitabını armağan ettiği XIII. Louis'ye yaranmak sevdasına düşen Grotius, milletleri, bütün haklarından mahrum etmek ve bu hakları, bütün hünerini döküp, krallara mal etmekte elinden geleni esirgemiyor. Tercümesini İngiltere kralı Georges'a armağan eden Barbeyrac'ın da isteği bu idi. Ama, ne yazık ki, "saltanattan vazgeçme" diye adlandırdığı II. James'in kovulması, Guillanme'u bir taht gasbı mevkiine sokmamak için, kendini, ihtiyatlı davranmaya, dolambaçlı yollara sapmaya, muğlak görünmeye zorluyordu. Bu iki yazar, doğru ilkeler kabul etmiş olsalardı, bütün güçlükler ortadan kalkar, onlar da durmadan tenakuza düşmemiş olurlardı. Ama, o zaman da, gerçeği bütün açıklığı ile söylemiş ve sadece millete yaranmış olurlardı. Halbuki, doğru olmak insana bir şey kazandırmaz. Halk ise, insana ne elçilik bağışlar, ne profesörlük verir, ne de maaş bağlar.

III

Genel iradenin yanılıp yanılamıyacağına dair

Yukarıda bahsi geçen halin neticesi şudur: genel irade, daima, doğrudur ve kamunun menfaatine yöneltilmiştir. Fakat, bundan halkın kararlarının daima isabetli olduğu neticesi çıkmaz. İnsan hep kendi iyiliğini ister ama, bunun ne olduğunu her zaman kestiremez. Halk hiçbir zaman bozulamaz; ama, çok defa aldatılabilir. İşte, ancak bu taktirde kötülüğe meyilli görünür.

Herkesin iradesi ile genel irade arasında, çok zaman, hayli fark vardır. Genel irade, sade ortak menfaati göz önünde tutar. Özel iradelerin toplamından başka bir şey olmayan genel irade ise, özel menfaati göz önünde bulundurur. Fakat, bu iradelerden birbirini yok eden fazlalarla eksikleri çıkartınca [1] fark yekûnu olarak, elde genel irade kalır.

---

[1] Marquis d'Argenson: her menfaatin kendi kuralı vardır. İki özel menfaatin uzlaşması, bir üçüncü uzlaşmaya aykırı olmak suretiyle vuku bulur, diyor. Buna, bütün menfaatlerin uzlaşması her ferdin menfaatine aykırı düşmek suretiyle olur, diye ilâve edebilirdi. Birbirine aykırı menfaatler bulunmamış olsaydı, hiçbir engele raslamayan ortak bir menfaatin varlığı güç hissedilirdi. Her iş kendi kendine olur, siyaset de bir hüner olmaktan çıkardı.

Yeter derecede aydınlanmış olan halk, görüşüp danışmaya başladığı zaman, vatandaşlar birbirleriyle münasebette bulunmazlarsa, küçük farkların büyük yekûnünden, daima genel irade doğar; verilen kararlar da daima isabetli olur. Ama, genel birleşme zararına, ayrılık gayrılık olur da ufak birleşmeler meydana gelirse bu birleşmelerden her birinin iradesi, kendi üyelerine nazaran genel, devlete nazaran da özel olur. O zaman artık, ne kadar insan varsa o kadar oy var denemez, ancak ne kadar birleşme varsa o kadar oy sahibi var, denebilir. Farklar daha azalır ve genel olmayan bir sonuç verirler. Nihayet, bu birleşmeden birisi, ötekilere üstün gelecek kadar büyük olursa, artık ortada küçük farkların yekûnü yok, bir tek fark vardır. O zaman da, genel irade yoktur ve üstün gelen fikir de sadece özel bir fikirdir.

Genel iradenin kendini iyice ifade edebilmesi için devlet içinde ayrı ayrı birleşmeler bulunmaması ve her vatandaşın kendi düşüncesine göre fikir yürütmesi gerekir.[1] Büyük

[1] Macchiavelli şöyle der: *Vera cosa è che alcuni divistoni noucono alle republiche, eo alcune giovno quelle noucono che sono dalle sono dalle sette e da partigiani accom pagnate; quelle, giovano che senza sette, senza partigiani, si mantengono. Non potendo adunque provedere un fondatore d'una republica che non siano nimicizie in quella, bu da proveder almeno che non vi siano sette.* (Hist Florent. Liv. VII)

Lycurgus'un koyduğu biricik ve yüksek müessese bu olmuştur. Kısım kısım birleşmeler varsa, yapılacak şey tıpkı Solon, Numa ve Servius'un yaptıkları gibi, bunların sayılarını arttırmak ve eşitsizliklerin önünü almaktır. Bu tedbirler, genel idarenin daima aydınlanması ve halkın aldanmaması için alınacak biricik tedbirdirler.

IV

Hâkim kuvvetin sınırlarına dair

Devlet yahut şehir devlet üyelerinin birleşmesinden meydana gelmiş bir hükmî şahıs olmasına ve en önemli gayreti kendi nefsinin muhafazasına yöneltilmiş bulunmasına göre, her parçayı bütün'e uygun şekilde harekete getirmek ve kullanmak için, evrensel ve zorlu bir kuvvete muhtaçtır. Tabiat nasıl, her insana organları üzerinde mutlak bir yetki verirse, toplum anlaşması da siyasî bütüne organları üzerinde öyle mutlak, bir yetki verir. İşte, genel bir irade tarafından sevk ve idare edildiği zaman bu yetki, evvelce dediğim gibi, hâkimiyet adını alır.

Fakat, hükmî şahıstan başka, bir de, hükmî şahısları teşkil eden, hayat ve hürriyetleri tabiatiyle ondan bağımsız olan özel şahısları düşünelim. O halde, yapılacak şey, vatandaş-

ların haklarıyla hâkim varlığın haklarını[1] ve vatandaşların tebaa olarak yapacakları vazifelerle, insan sıfatı ile faydalanacakları tabiî hakları birbirinden iyice ayırdetmek gerekir.

Şurası teslim edilir ki, her ferdin toplum anlaşmasıyla, kuvvetinden, mallarından, hürriyetinden terkettiği şey, sadece, bunların, kullanılması topluluk için önemli olan kısımlarıdır. Fakat, şunu da teslim etmeli ki, bu önemi takdire yalnız hâkim varlık yetkilidir.

Bir vatandaş, devlete görebileceği bütün hizmetleri, hâkim varlığın istemesi üzerine, hemen görmeye mecburdur. Ama, diğer taraftan, hâkim varlık da, tebaayı topluluğa faydalı olmayan hiçbir kayıt altına sokamaz. Hattâ, bunu istiyemez de. Çünki, tabiat kanununda olduğu gibi, akıl kanununda da hiçbir şey sebepsiz meydana gelmez.

Bizi topluma bağlayan taahhütler, sırf karşılıklı oldukları içindir ki, mecburidirler. Bu taahhütlerin mahiyetleri öyledir ki, insan onları yerine getirirken aynı zamanda kendi hesabına da çalışmadan başkası için çalışmaz. Niçin genel irade her zaman doğrudur? Niçin herkes, devamlı olarak birbirinin saadetini is-

[1] Dikkatli okuyucularımdan, beni burada zıtlık arla itham etmekte acele etmelerini rica ederim. Dilin farkirliği yüzünden terimlerde, istemeye istemeye zıtlığa düştüm. Ama, sabredin.

ter? Çünki, *herkes* kelimesini kendine maletmeyecek, umum için oy verirken kendi nefsini düşünmeyecek bir tek kişi yoktur da ondan. Bu da gösterir ki, hukuk eşitliği ve onun doğurduğu adalet anlamı, her ferdin kendi nefsini üstün tutmasından, dolayısiyle de insanın tabiatinden doğar. Genel irade, gerçekten genel olabilmek için, mahiyetinde olduğu kadar konusunda da öyle olmalıdır; herkese uygulanmak üzere herkesten çıkmalıdır. Bu, yine gösterir ki, gerek irade ferdî ve belli bir konuya yönelirse tabiî doğruluğunu kaybeder. Çünki, o zaman, kendimize yabancı olan şeye göre hüküm verdiğimiz için, bize yol gösterecek hiçbir hakkaniyet kuralımız olmaz.

Gerçekte, önceden genel bir anlaşma ile düzenlenmiş bir nokta üzerinde özel bir hak veya bir vakıa bahis mevzuu olursa, mesele bir anlaşmazlık halini alır: fakat, taraflarından biri işle ilgili fertler, öteki de halk olan bu dâvada, ben ne uyulacak kanun görüyorum, ne de yargılama mecburiyetinde olan yargıç. Böyle bir halde, genel iradenin açık bir kararından bahsetmek gülünç olur. Çünki, bu karar, olsa olsa taraflardan birinin verdiği karar olabilir; bu sebepten de, öteki taraf için yabancı ve özel bir iradeden başka bir şey olamaz. Nasıl ki, özel bir irade, genel bir iradeyi temsil edemezse, genel irade de, konusu özel olduğu zaman, mahiyet değiştirir ve genel irade sıfa-

tiyle ne bir adam hakkında hüküm verebilir, ne de bir olay hakkında. Meselâ, Atina halkı şeflerini tâyin ve azlettiği, kimini şan ve şerefle mükâfatlandırdığı, kimini de cezaya çarptırdığı, özel karamamelerle bütün hükümet işlerini fark gözetmeden gördüğü zaman, halkın tam mânasiyle genel bir iradesi yoktu. Halk, hâkim varlık sıfatıyla değil hükümetin temsilcisi sıfatıyla hareket ediyordu. Bu, herkesin fikrine aykırı gibi görünür ama, bana fikirlerimi anlatmak için vakit bırakmak gerek.

Yukarıda söylediklerimden şu anlaşılmalı: iradeyi genel yapan şey oyların sayısından ziyade, bu oyları birleştiren ortak menfaattir. Çünki, bu sistemde, her fert, başkalarına kabul ettirdiği şartlara, zorunlu olarak kendisi de tâbidir: bu, menfaatle adaletin öyle ahenkli bir uzlaşmasıdır ki, toplulukça yapılan müzakereye hakkaniyet vasfı verir. Halbuki, özel işlerin müzakeresinde, yargıcın düşünüşü ile tarafların düşünüşünü birleştirip birbirine benzer hale sokacak ortak bir menfaat bulunmadığı için, bu hakkaniyet vasfı yoktur.

İlkeye hangi noktadan varırsak varalım, hep aynı neticeye erişiriz: yani, toplum anlaşması, vatandaşlar arasında öyle bir eşitlik kurar ki, vatandaşların hepsi aynı şartlar altında taahhütlere girerler; hepsinin de aynı şartlardan faydalanmaları gerekir. Böylece, anlaşmanın özü gereğince, hâkimiyet işi yani, genel iradenin her gerçek eylemi, vatandaşları eşit ola-

rak yükümlü tutar veya kayırır. O suretteki, hâkim varlık milletin bütününü tanır ve milleti teşkil edenlerden hiç biri için fark gözetmez. Asıl hâkimiyet işi nedir? Bu, üstün astla yaptığı bir anlaşma değil, bütünün kendi üyelerinden her biri ile yaptığı bir anlaşmadır. Bu, meşru bir anlaşmadır, çünki, toplum anlaşmasına dayanır; hakkaniyete uygun bir anlaşmadır; çünki, herkes için müşterektir; faydalı bir anlaşmadır, çünki, umumun iyiliğinden başka bir gayesi olamaz; nihayet, sağlam bir anlaşmadır, çünki, kefili kamu kuvveti, yüksek nufuz ve yetkidir. Tabaalar, yalnız böyle anlaşmalara tabi bulundukları müddetçe, kimseye değil sadece kendi iradelerine itaat ederler. Hâkim varlıkla vatandaşların karşılıklı haklarının nereye kadar yayılacağını sormak, vatandaşların kendi nefislerine karşı, bir kişinin herkes ve herkesin de bir kişiye ne dereceye kadar taahhüt altına girebileceğini sormak olur.

Görülüyor ki, hâkim kuvvet ne kadar mutlak, ne kadar kutsal, ne kadar dokunulmaz olursa olsun, genel anlaşmaların sınırlarını aşmaz ve aşamaz. Her insan mallarından, hürriyetinden, bu anlaşma gereğince, kendine kalan kısımlardan tamamiyle ve istediği gibi faydalanabilir. Öyle ki, hâkim varlığın, tabaadan birini ötekilerden fazla yük altına sokmaya hiç bir zaman yetkisi yoktur. Çünki, bu takdirde, mesele özel bir mahiyet alacağından, artık hâkim varlığın yetkisi kalmaz.

Bir defa, bu farklar kabul olununca görülür ki, toplum anlaşmasında fertler hesabına bir takım haklardan gerçekten vaz geçilmiş olması şöyle dursun, tam tersine, fertlerin durumları bu anlaşma ile önceki durumlarına nazaran daha iyileşmiş olur. Onlar, bir vazgeçme işi değil, faydalı bir değiştokuş yapmışlardır: şüpheli ve kararsız bir durumu tabiî bağımsızlık yerine hürriyet; başkalarına zarar verebilme kudreti yerine bizzat kendi emniyetlerini; başkaları tarafından altedilebilecek olan kuvvetleri yerine toplum birliğinin yenilmez hale soktuğu bir hak elde etmişlerdir. Devlete vakfettikleri hayatları bile, bu sayede, devamlı olarak korunmaktadır. Devletin müdafaası uğrunda hayatlarını tehlikeye attıkları zaman, devletten aldıklarını yine devlete vermekten başka bir şey mi yapıyorlar? Bu yaptıklarını, tabiî yaşama halinde — hayatlarını korumaya yarayan şeyi müdafaa uğrunda canlarını tehlikeye sokarak mecburen mücadele ettikleri tabiî yaşama halinde — daha sık ve daha büyük tehlikelere düşerek yapıyor değiller miydi? Elbette ki, icabında herkes vatan için savaşacaktır, ama kimse, kendi nefsi için hiç bir zaman döğüşecek değildir artık. Emniyetimizi sağlayan şey uğrunda, onu kaybeder etmez nefsimiz için karşı koymak zorunda kalacağımız tehlikelerden yalnız bir kısmına maruz kalmakta da kazancımız yok mu?

V

Ölüm kalım hakkına dair

Kendi hayatlarını istedikleri gibi kullanmaya hakları olmayan fertler, sahip olmadıkları bir hakkı nasıl olur da hâkim varlığa devredebilirler, diye soruluyor. Bu meselenin hiç halledilir bir mesele gibi görünmeyişinin sebebi, yanlış vazedilmiş olmasındadır. Her şahıs, hayatını muhafaza etmek için, yine kendi hayatını tehlikeye sokmak hakkına sahiptir. Yangından kurtulmak için kendini pencereden aşağı atan kimseye intihar suçu işledi denildiği duyulmuş mudur hiç? Tehlikeyi bile bile kayığa binen, sonra fırtınada batıp ölen bir adama da aynı suçun yüklendiği olmuş mudur?

Toplum anlaşmasının gayesi, anlaşmayı yapanların korunmalarıdır. Gayeyi isteyen, vasıtaları da ister. Bu vasıtalar, bazı tehlikelerden, hattâ bazı kayıplardan ayrılmaz. Başkalarının zararına kendini korumak isteyen kimse, icabında, kendi hayatını onlara feda etmeğe hazır olmalıdır. Bundan başka, kanun, vatandaşın tehlikeye atılmasını istediği zaman, vatandaş artık bu tehlikeyi tâyine yetkili değildir. Hükümdar ona: "Devletin selâmeti için senin ölmenden başka çare yoktur" dediği zaman, ölmelidir. Çünki, o zamana kadar emniyet içinde yaşamışsa bu şart sayesinde yaşamış-

tır ve hayatı yalnız tabiatın nimeti değil, belki, aynı zamanda devletin şarta bağlı bir lütfüdür.

Canilere verilen ölüm cezası da, aşağı yukarı aynı bakımdan düşünülebilir: adam öldürdüğümüz zaman ölmeğe razı oluyorsak, bu, başka bir katilin kurbanı olmamak içindir. Bu anlaşma ile, kendi hayatımızı istediğimiz gibi kullanmaktan ziyade, onu emniyet altına almayı düşünürüz. Anlaşmayı yapanlardan hiç birinin, onu yaparken, kendini astırmayı tasarlamış olmasına da ihtimal verilemez.

Zaten, toplum haklarını çiğneyen her suçlu, işlediği ağır suçlarla, vatana karşı hem âsilik hem hainlik etmiş olur. Kanunlarını çiğnediği için artık vatanın bir üyesi olmaktan çıkar. Hattâ, onunla savaş halinde sayılır. O zaman, devletin bakası onun bakası ile bağdaşamaz şeylerdir, ikisinden birinin yok olması gerekir. Suçlu öldürülürse, bir vatandaş olarak değil, bir düşman olarak öldürülür. Yargılama ve karar onun toplum anlaşmasını çiğnediğini ve artık devletin üyesi olmaktan çıktığını isbat eder. Devlet içinde yaşamakla devletin üyesi diye tanındığı için, anlaşmaya aykırı hareket etmiş bir kimse sıfatı ile sürülerek, halk düşmanı sıfatı ile de öldürülerek devletten çıkarılıp atılmalıdır. Çünki, böyle bir düşman hükmi bir şahıs değil, sadece bir insandır. Böyle bir halde de, savaş hukuku, yenilenin öldürülmesine cevaz verir.

Ama, bir suçlunun mahkûm edilmesi özel bir işidir, denilecek. Evet, öyledir: zaten onun için ölüme mahkûm etme hakkı hiç bir zaman hâkim varlığın hakkı değildir. Bu, hâkim varlığın kendi başına kullanmayıp başkalarına bırakabileceği bir haktır. Bütün fikirlerim mantıklı olarak birbirini tutmaktadır. Ama, burada hepsini birden anlatmak mümkün değil.

Bundan başka, cezaların sıklığı, daima, hükümette zaaf ve tenbellik olduğunu gösterir. Hiç bir kötü adam yoktur ki, bir şeye yarar hale sokulamasın. İbret için bile olsa, muhafazası tehlikeli olandan başkasını öldürmeğe kimsenin hakkı yoktur.

Bir suçluyu kanunun gösterdiği ve yargıcın verdiği cezadan affetmek veya hariç tutmak hakkına gelince, bu hak yalnız, yargıcın ve kanunun üstünde olan kimseye, yani hâkim varlığa aittir. Ama bunda da, hâkim varlığın hakkı pek açık olmadığı gibi, hakkın kullanıldığı haller de tek tüktür. İyi idare olunan bir devlette cezalar azdır. Bunun sebebi, afların çokluğu değil, belki suçluların azlığıdır. Yok olmak üzere bulunan bir devlette suçların çokluğu, bunların cezasız kalmalarına imkân verir. Roma cumhuriyeti zamanında, ne Senato ne de consul'lar, hiç bir zaman cezaları bağışlamaya kalkışmadılar. Halk bile, bazan verdiği hükümleri geri almakla beraber bağışlamaya

pek yanaşmıyordu. Sıklaşan aflar, suçların, çok geçmeden artık bağışlanmaya ihtiyaçları kalmayacağını da bilir. Burada, kalbimin homurdandığını ve kalemimi yazmaktan alıkoyduğunu duyuyorum: bu meseleleri, ömründe günah işlememiş ve bağışlanmaya da hiçbir zaman ihtiyaç duymamış adaletli bir kimseye bırakalım.

VI

Kanuna dair

Toplum anlaşmasıyla, siyasî bütüne vücut ve hayat verdik. Şimdi de, mesele, ona yasama yoluyla hareket ve irade vermektir. Çünki, bu bütünün teşekkülünü ve birleşmesini sağlayan ilk iş, onun kendini koruması için ne yapması gerektiğini henüz tâyin etmez. İyi ve düzene uygun olan şey, eşyanın mahiyeti icabı, insanlar arasındaki anlaşmalardan bağımsız olarak iyi ve düzenlidir. Her türlü adalet Tanrı'dan gelir. Adalet kaynağı yalnız odur. Fakat, biz adalet ilhamını bu kadar yüksekten almasını bilseydik, ne hükümete, ne de kanunlara ihtiyacımız olurdu. Şüphesiz, yalnız akıldan çıkan evrensel bir adalet vardır; ama, aramızda kabul edilmesi için bu adaletin karşılıklı olması gerekir. Her şeyi insanlık bakımından incelersek görürüz ki, adalet kuralları, tabiî müeyyidelerin bulunmaması yüzünden, insanlar ara-

sında tesirsizdir. Adaletli insan herkese karşı bu kurallara uydukça ve hiç kimse, kendisine karşı bunlara ehemmiyet vermedikçe, bu kurallar kötü insanın yararına, adaletli insanın da zararına olurlar. O halde, vazifeleri haklarla birleştirmek ve adaleti kendi konusuna irca etmek için anlaşmalara ve kanunlara lüzum vardır. Her şeyin ortak bulunduğu tabiî yaşama halinde, kendisine hiçbir şey vadetmediğim kimseye hiç bir borcum yoktur. Yalnız, bana lüzumu olmayan şeylerin başkalarına ait olabileceğini kabul ederim. Halbuki, her şeyin kanunla tesbit edildiği toplum halinde, iş böyle değildir.

Ama, kanun nedir? Bu kelimeye yalnız metafizik bir takım mânalar izafe etmekle yetinildiği müddetçe, hiçbir anlaşmaya varmaksızın, durmadan fikir yürütülecektir. Bir tabiat kanununun ne olduğunu tarif etmek, bize bir devlet kanununun ne olduğunu daha iyi anlatmış olmaz.

Özel bir şeyi kendine hedef alan genel bir irade olamıyacağını evvelce söylemiştim. Gerçekte, bu özel şey, devletin ya içindedir, ya dışında. Dışında ise, o şeye yabancı olan bir irade ona nispetle hiçbir zaman genel değildir. İçinde ise, onun bir parçası demektir. O zaman, parça ile bütün arasında bir münasebet kurulur. Bu münasebet onları iki ayrı varlık

haline sokar. Bu varlıklardan biri bütünün parçası, ötekisi de bu parça çıktıktan sonra kalan bütündür. Ama, bir parçası eksik olan bütün, bütün değildir. Bu durum devam ettikçe de, ortada artık bütün yok, birbirine eşit olmayan iki parça var, demektir. Bunun da neticesi şudur ki, bunlardan birinin iradesi ötekisi için hiç de genel olamaz.

Fakat, bütün millet yine bütün millet için bir karar verdiği zaman, kendinden başkasını göz önünde tutmaz. Arada bir münasebet doğuyorsa, bu, bütün şeyin iki ayrı cephesi arasında meydana gelen bir münasebettir. Bütünde de hiçbir bölünme olmamıştır. O zaman, üzerinde karar alınan konu, karar alan irade gibi geneldir. İşte, kanun adı verdiğim eylem budur.

Kanunların konusu daima geneldir, dediğim zaman, bununla, kastım şudur: Kanun tebaaları bir bütün olarak, hareketleri de soyut olarak göz önüne alır; yoksa bir adama bir fert gözüyle bakmaz; bir hareketi de özel olarak düşünmez. Kanun bir takım imtiyazlar kabul edebilir ama, isim söylemek suretiyle kimseye imtiyaz veremez. Kanun vatandaşları sınıflara ayırabilir, hattâ, bu sınıflara girmeğe hak kazandıran vasıfları da gösterebilir, fakat, falan veya filân kimselerin isimlerini söylemek suretiyle onları bu sınıflara sokamaz. Kanun bir krallık hükümeti kurabilir; veraset yoluyla

tahta geçmek usulünü koyabilir; ama, ne bir kral seçebilir, ne bir kral ailesi tâyin edebilir. Kısacası, ferdî bir konuya giren her vazife ve hizmet, hiçbir zaman, yasama yetkisine ait olamaz.

Bu fikirden, açıkça görülüyor ki, kanun yapmanın kime ait olduğunu sormaya artık lüzum yoktur. Çünki, kanunlar genel iradenin fiil ve hareketleridirler. Hükümdar kanunlara tâbi midir diye sormaya da lüzum yoktur, çünki, o devletin bir üyesidir. Kanun adalete aykırı olur mu, olmaz mı, diye düşünmeye de hacet yoktur; çünki, kimse kendi nefsine karşı adaletsiz değildir. Yine, nasıl olur da, insan hem hür, hem kanuna tâbi olur, diye de düşünmemelidir, çünki, kanunlar iradelerimizi tesbit eden vesikalardan ibarettirler.

Yine görülüyor ki, kanun, iradenin ve konunun evrenselliğini nefsinde toplamaktadır. Onun için, kim olursa olsun, bir adamın kendiliğinden verdiği emirler, hiç bir zaman kanun olamaz. Hattâ hâkim varlığın bile, özel bir konuda verdiği emir bile kanun değil, sadece bir kararnamedir; bir hâkimiyet işi değil, bir hükümet işidir.

İşte, ne şekil altında olursa olsun, kanunla idare edilen her devlet bence Cumhuriyettir. Çünki, ancak böyle bir halde bizzat toplumun menfaati hüküm sürer ve önem kazanır.

Her meşru hükümet, cumhuriyetçi hükümettir [1]: hükümetin ne olduğunu aşağıda anlatacağım.

Kanunlar, toplum içinde birleşmenin şartlarından başka bir şey değildirler. Kanunlara tabi olan halk, kanunları koyan halkın kendisi olmalıdır. Toplumun şartlarını düzen altına almak, ancak, birleşenlere aittir. Ama, bu şartları nasıl düzen altına alacaklar? Herkesin birlik olmasıyla mı, ansızın gelen bir ilham ile mi? Siyasi birliğin, isteklerini bildiren bir organı var mıdır? Bu iradeden hükümler çıkarıp bunları önceden belirtmek için lüzumlu olan öngörüyü ona kim verecek? Yahut da bunları lüzumunda nasıl belirtecek? Kendisine neyin hayırlı olduğunu binde bir farkettiği için çok kere ne istediğini bilmeyen kör kalabalık, kanun koyma gibi güç ve büyük bir işi kendiliğinden nasıl başarabilir? Halk kendiliğinden iyilikten başka bir şey istemez ama, yine kendiliğinden bunu her zaman göremez. Genel irade her zaman doğrudur ama, bu iradeye önder-

[1] Bu kelime ile sade, aristokrasi yahut demokrasi değil, umumiyetle, kanun demek olan genel iradenin sevk ve idare ettiği her türlü hükümeti kastediyorum. Bir hükümetin meşru olması için, onun hâkim varlıkla ayni şey olması değil, fakat hâkim varlığın bizzat hükümetin vekili olması gerekir. Ancak o zaman, monarşi bile bir cumhuriyettir. Bu husus bir sonraki kitapta aydınlatılacaktır.

lik eden hüküm her zaman aydınlanmış değildir. Ona, her şeyi olduğu gibi, bazan da, nasıl görünmesi gerekiyorsa öyle göstermeli. Genel iradeye aradığı yolu göstermeli; onu özel iradelerin aldatıcı tesirinden korumalı; türlü zaman ve yerdeki olayları birbiriyle kıyaslatmalı; eldeki faydaların cazibesiyle uzak ve gizli fenalıkların tehlikesini karşılaştırtmalı. Fertler iyinin farkındadırlar ama, onu teperler. Halk ise iyiyi ister ama, görmez. Hepsinin aynı şekilde yol gösterenlere ihtiyaçları vardır. Fertleri, iradelerini akıllarına uydurmaya zorlamalı; halk da ne istediğini bilmeyi öğrenmeli. İşte, o zaman, halkın aydınlatılmasının neticesi olarak sosyal bütünde idrak ve irade birleşir. Bundan da, taraflar arasında tam bir çalışma birliği meydana gelir ve nihayet, bütün de, kuvvetinin en yüksek noktasını bulur. İşte, kanun koyana olan lüzum da bundan doğar.

VII

Kanun koyana dair

Milletlere uygun gelecek en iyi toplum kurallarını bulup çıkarmak için öyle yüksek bir zekâya lüzum vardır ki, insanların bütün ihtiraslarını bildiği halde hiçbirine kapılmasın; insan tabiatını hakkıyla tanıdığı halde onunla hiçbir münasebeti olmasın. Öyle bir zekâ ki, saadeti bizimkine bağlı olmamakla beraber, saa-

detimiz için çalışmayı istesin ve zamanın seyri içinde, kendisi için uzak olan bir şerefle yetinsin, bir asırda çalışıp öteki asırda bundan faydalanabilsin [1]. İnsanlara kanunlar vermek için tanrılar gerek.

Caligula'nın fiiliyatta yürüttüğü muhakemeyi, Eflâtun *Politicos* adlı eserinde, vatandaşı veya kralı tarif ederken, hukuk bakımından ileri sürüyor. Büyük bir hükümdarın eşine az raslanır bir insan olduğu doğru ise, büyük bir kanun koyucunun ne kadar daha ender olması gerektiğini varın kıyaslayın! Birincinin yapacağı şey ikincinin göstereceği örneği takip etmekten ibarettir. Kanun koyan makinayı icadeden mühendistir, hükümdarsa onu kuran ve işleten bir işçiden başka bir şey değildir. Montesquieu şöyle der: "toplumların doğuşunda kurulları meydana getirenler cumhuriyet şefleridir, sonradan, cumhuriyet şeflerini yetiştirenler de kurullardır."

Bir millete teşkilât vermek cesaretinde bulunan kimse kendini, evvelâ, insan tabiatını âdeta değiştirecek yetkide; sonra, aslında tam ve başlı başına bir bütün olan ferdi, kendine

[1] Bir millet ancak kanunları çökmeye başladığı zaman ün kazanmaya başlar. Yunanistanın diğer kısımlarında daha Ispartalıların sözü bile edilmezken, Lycurgus'un kanunları kim bilir Ispartalıları ne kadar mesut yaşatmıştı?

hayat ve benlik veren daha büyük bütünün bir parçası haline getirecek kabiliyette hissetmelidir. Yine o kimse kendini, insan yapısını kuvvetlendirmek için bozacak; hepimizin tabiattan aldığımız maddi ve bağımsız varlığımızı kısmî ve mânevi bir varlığa çevirecek kabiliyette hissetmelidir. Bir kelime ile, insandan kendi kuvvetlerini alıp yerine, başkasının yardımı olmaksızın kullanamayacağı yeni kuvvetler vermesi gerekir. İnsanın tabiî kuvvetleri ne kadar söner ve yok olursa, elde ettiği kuvvetler, o kadar büyük ve uzun ömürlü, müessese de, o kadar sağlam ve tam olur. Öyle ki, her bir vatandaş bir hiç ise, diğer vatandaşlar olmaksızın bir işe yaramıyorsa ve bütün tarafından elde edilen kuvvet bütün fertlerin tabiî kuvvetlerinin topuna eşit veya onlardan üstün ise, işte, o zaman, kanun koyma işi, ulaşabileceği en yüksek kemal noktasına varmıştır, denebilir.

Kanun koyan, her bakımdan devlette olağanüstü bir duruma sahip adamdır. Dehaca olduğu kadar, gördüğü hizmet itibariyle de böyle olması gerekir. Bu hizmet veya vazife ne hükümet işidir, ne de hakimiyet; cumhuriyeti teşkil etmekle beraber, onun ana yapısına girmez. Bu, insan âlemi ile hiçbir ortak tarafı bulunmayan özel bir hizmettir. Çünki, insanlara hükmeden kimsenin kanunlara hükmetmemesi, kanunlara hükmeden kimsenin de insanlara hükmetmemesi gerekir. Böyle olmayacak olursa,

kanun koyanın yapacağı kanunlar, kendi ihtiraslarının aleti olacaklarından, haksızlıklarını idameye yararlardı; bir takım şahsi görüşlerin kendi eserinin kutsallığını bozmasına hiçbir zaman mâni olamazdı.

Lycurgus, vatanı için kanunlar yaptığı zaman, ilk iş olarak krallıktan çekildi. Yunanistandaki şehir devletlerin bir çoğunda, kanun koyma işini yabancılara havale etmek âdetti. Yeni İtalyan cumhuriyetleri, çok zaman bu usule uydular. Cenevre cumhuriyeti de öyle yaptı ve faydasını da gördü [1]. Roma, en parlak devrinde, kendi içinde bütün istibdat cinayetlerinin yeniden işlendiğini, ve yasama yetkisi ile hâkim otorite aynı kimselerde toplandığı için de mahvolmak tehlikesine düştüğünü gördü.

Bununla beraber, decemvir'ler bile yalnız kendi yetkilerine dayanarak bir kanunu kabul ettirmek hakkını benimsemiş değildirler. Onlar halka şöyle diyorlardı: *Size teklif ettiğimiz şeylerden hiç biri isteğiniz olmaksızın kanun*

1 Calvin'e sadece bir Tanrıbilimci gözüyle bakanlar, dehasının genişliğini lâyıkıyle bilmezler. O bilge fermanlarımızın - kendinin büyük ölçüde yardımı ile - yazılması ona kendi kurulları kadar şeref verir. Zamanın dinimizde yapacağı değişikliğe rağmen, içimizde, vatan ve hürriyet aşkı sönmediği müddetçe, bu adamın hatırası daima taziz edilecektir.

olamazlar. Romalılar, saadetinizi sağlayacak kanunları yine siz kendiniz yapınız.

O halde, kanunları kaleme alan kimsenin hiç bir yasama hakkı yoktur, yahut olmamalıdır. Hattâ, halk istese bile, başkasına geçmesi mümkün olmayan bu haktan vaz geçemez. Çünki, toplum anlaşması gereğince, fertleri ancak, genel irade mecburiyet altında bulundurabilir. Özel bir iradenin genel iradeye uygun olduğuna kanaat getirmek de, ancak bu özel iradeyi halkın serbest oyuna koymakla mümkün olabilir. Bunu evvelce de söylemiştim ama, tekrarlamak faydasız olmaz.

Böylece, kanun koyma işinde birbiriyle uzlaşmaz sanılan iki şey vardır: bunlardan biri, insan kuvvetinin üstünde bir teşebbüs, ötekisi de, bunu gerçekleştiren hiç hükmünde bir kuvvet.

Üzerinde durulması gereken bir başka güçlük daha var: halka halkın diliyle değil de, kendi dilleriyle hitabetmek isteyen bilge kişiler meramlarını anlatamazlar. Halbuki, halk diliyle ifadesi imkânsız bin bir çeşit fikir vardır. Çok umumî fikirler ve çok uzak mevzular aynı derecede halkın idraki dışında kalırlar. Her fert, yalnız kendi yararına uygun gelen hükümet şeklinden başkası hakkında fikri olmadığı için, iyi kanunların yükledikleri devamlı mahrumiyetlerden elde edeceği faydaları güçlükle görür.

Teşekkül halinde olan bir milletin, sağlam siyaset ileklerinin zekine varabilmesi ve hikmeti hükümetin esas kurallarını takibedebilmesi için neticenin sebep yerine geçmesi; müessesenin eseri olması gereken toplum ruhunun bu müessesenin kuruluşuna rehberlik etmiş olması; nihayet, insanların, kanunların tesiriyle girecekleri hale, kanunlardan evvel girmiş bulunmaları gerekir. Böylece, kanun koyan ne kuvvete ne de akla başvuramadığı için, zora başvurmadan halkı sürükleyebilecek, inandıramadan kandırabilecek başka çeşit bir kuvvete başvurmak zorundadır.

İşte, tabiat kanunları gibi devlet kanunlarına da tabi olan milletler, gerek insanın, gerek şehir devletin teşekkülünde aynı kudreti tanıyıp ona istekleriyle boyun eğsinler ve genel saadet boyunduruğuna uysallıkla katlansınlar diye, millet babalarını her çağda tanrısal vasıtalara başvurmaya ve kendi bilgeliklerini tanrılara atfetmeye zorlayan şey budur.

Alelâde insanların çok üstünde olan bu yüksek akıl, insan ihtiyatkârlığının harekete getiremediği kimseleri tanrısal otorite ile sevk etmek maksadiyle, kanun koyanların, ölmezler ağzından kararlarını söylettikleri akıldır [1]. Fa-

[1] *Macchiavelli der ki: E veramente mai non fu alcuno ordinotore di leggi straordinarie in un popolo, che non ricorresse a Dio, perche altrimenti non sa-*

kat, ne tanrıları dile getirmek, ne de, onların tercümanı olduğunu ileri sürdüğü zaman insanları buna inandırmak her adamın harcıdır. Kanun koyanın ruhundaki büyüklük kutsal vazifesini gösterecek olan en gerçek mucizedir. Herkes taş levhalar kazabilir, bir kâhini elde edebilir, her hangi bir tanrısal varlıkla gizli münasebette imiş gibi görünebilir, yahut kulağına bir şeyler söyleyebilecek şekilde bir kuşu terbiye edebilir, yahut halka istediğini kabul ettirmek için daha başka bir takım âdi çarelere başvurabilir. Yalnız, bunları yapabilen bir adam, etrafına bir alay sersem toplayabilir ama, hiç bir zaman bir hükümet kuramaz; acaiplikleri de kendisiyle birlikte yok olup gider. Boşuna gözboyamalar geçici bir bağ meydan getirirler. Bu bağı yalnız akıl ve bilge devamlı kılabilir. Daima varlığını muhafaza eden Musa kanunu, on asırdan beri dünyanın yarısında geçen Muhammedin koyduğu hükümler, bunları koyan kimselerin büyük adamlar olduklarını bugün bile bize anlatmaktadır. Mağrur felsefe, yahut o kör taraftarlık ruhu bunlara bahtları açık birer sahtekâr gözüyle baktığı halde, gerçek siyaset, onların müessesele-

---

rebbero accettate; perche sono molti beni conosciuti da uno prudente, i quali nan hanno in se raggioni evidepti da potergli persuadere ad altrui. (Disorsi sopra Tito livio, Lib. I, C. XI).

rinde o uzun ömürlü teşekküllere önderlik eden o büyük ve kuvvetli dehaya hayran kalıyor.

Bütün bunlara bakarak, Warburton gibi, siyasetle dinin içimizde ortak bir konusu bulunduğu neticesine varmamalı. Milletlerin ilk devirlerinde bunlardan biri ötekine sadece alet vazifesini görmüştür.

VIII
Halka dair

Nasıl bir mimar büyük bir yapıya başlamadan önce, yapının ağırlığına dayanıp dayanamıyacağını anlamak için toprağı inceler ve sondajlarsa, bilge ehli bir kanun koyan da, aslında iyi olan kanunları kaleme almadan önce, bu kanunları tahsis edeceği halkın, bunları tahammüle elverişli olup olmadığını inceler. İşte bunun içindir ki, Eflâtun Arkadyalı'larla Cyrenialı'lar için kanun yapmaktan kaçındı. Çünki, Eflâtun, bu iki milletin zengin olduklarını ve eşit tutulmaya katlanamıyacaklarını biliyordu. Yine bunun içindir ki, Giritte iyi kanunlar ve fena adamlar vardı. Çünki, Minos, baştan başa fenalığa batmış bir halkı düzene koymuştu.

İyi kanunlara tahammül edemiyecek nice millet dünyada ikbale ermiştir. Tahammül edebilecek milletlerin ise, ömürleri boyunca buna

yetecek kadar vakitleri olmamıştır. İnsanların çoğu gibi milletlerin çoğu da, ancak gençliklerinde uysaldırlar. Yaşlandıkça ıslah olmaz hale gelirler. Bir kere âdetler yerleşip, boş inanlar kökleşti mi, artık onları yola getirmeye kalkışmak hem tehlikeli, hem nafile olur. Halk — tıpkı doktoru görünce titremeye başlayan akılsız ve cesaretsiz hastalar gibi — ortadan kaldırmak için bile olsa, kusurlarına dokundurmak istemezler.

Bazı hastalıkların insanların zihinlerini altüst ettiği, onlara geçmişi unutturduğu gibi, devletlerin tarihinde de öyle şiddet devreleri olur ki, bu zamanlarda ihtilâller millet üzerinde, bazı buhranların fertler üzerinde yaptıklarını yaparlar: geçmişten duyulan nefret unutulur, iç harplerle harap olan devlet, kendi yıkıntıları arasında âdeta yeniden hayat bulur; ölümün pençesinden kurtulurken, gençlik kuvvetini tekrar elde eder. Lycurgus zamanında Isparta, Turquinius'lardan sonra Roma böyle olmuştu. Zamanımızda da Tyran'ların kovulmasından sonra, Hollanda ile İsviçre böyle oldu.

Fakat, bunlar, eşine az raslanır olaylardır. Bunlar birer istisnadır ki, sebebini, daima, bahis mevzuu olan devletin özel yapısında aramalıdır. Hattâ, bunların iki defa aynı milletin başına geldiği vaki değildir. Çünki, bir millet barbar kaldığı müddetçe hürriyet elde edebi-

lir ama, medeniyet yayı kuvvetinden kaybetti mi artık hür olamaz. O zaman, onu kargaşalıklar mahvedebilir. Devrimler de artık onu tekrar ayağa kaldıramaz. Kölelik zincirleri kopar kopmaz, millet dağınık bir halde yere yığılır, var olmaktan çıkar. Artık, ona lâzım olan, bir kurtarıcı değil, bir efendidir. Ey hür milletler! Şu genel kuralı aklınızda tutun: hürriyet elde edilebilir ama, bir kere elden çıkarıldı mı, bir daha ele geçmez.

Gençlik başka şey, çocukluk başka şeydir. İnsanlar gibi milletlerin de bir gençlik devresi, başka deyimle, bir olgunluk çağı vardır. Milletleri kanuna tabi kılmadan önce bu devrenin gelmesini beklemek gerekir. Fakat, bir milletin olgunluk çağını farketmek her zaman için kolay değildir. Vaktinden evvel harekete geçilirse, iş neticesiz kalır. Falan millet on asır sonra bile disiplin altına alınamazken, filân millet daha başlangıçta alınabilir. Ruslar hiçbir zaman gerçekten medeni teşkilât altına alınamayacaklardır, çünki, bu işe vaktinden evvel girişmişlerdir. Deli Petro'nun dehası taklitçi bir deha idi. Onda, gerçek deha, herşeyi yoktan yaratan deha yoktu. Yaptığı şeylerden bazıları iyi ise de, çoğu yersizdi. Milletinin barbar olduğuun görmüştü ama, medeni teşkilât altına girecek kadar olgunlaşmamış olduğunu hiç farkedememişti. Onu savaşa hazırlamak gerekirken, medenileştirmeye kalkışmıştı. Deli Petro

onları her şeyden önce Ruslaştırmakla işe başlaması gerekirken, Almanlaştırmak, İngilizleştirmek istedi: tabaalarına, olmadıkları şey olmuşlar kanaatini vererek, onları olabilecekleri şey olmaktan alıkoydu. Bir Fransız mürebbiyesinin de, talebesini çocukluğunda bir harika, sonra hiçbir şey olmamak üzere yetiştirmesi böyledir. Rus imparatorluğu Avrupayı boyunduruk altına almak isteyecek ama, asıl kendisi boyunduruk altına girecektir. Tabaaları yahut komşuları olan Tatarlar hem onun hem bizim efendilerimiz olacaktır. Bu inkılâp bana muhakkak gibi geliyor. Bütün Avrupa kralları bunun biran evvel olmasına el birliği ile çalışıyorlar.

IX

Devam

Tabiat iyi yapılı bir adamın boybosuna sınırlar çekmiştir. Bunlar aşılınca ortaya ya dev cüsseliler, ya cüceler çıkar. Tıpkı bunun gibi, bir devletin de en iyi teşkilât bakımından sahip olabileceği sınırları vardır. Bu sınırlar da, devletin ne iyi idare olunamayacak kadar büyük, ne de kendini koruyamayacak kadar küçük olmaması içindir. Her siyasi bütünün kuvvet bakımından, aşamıyacağı bir âzami sınır vardır. Bu bütün, çok kere, büyüye büyüye bu sınırı aşar. Toplum bağı yayıldığı nisbette gev-

şer. Genel olarak, küçük bir devlet büyük bir devlete nisbetle daha kuvvetlidir.

Bu kuralın doğruluğunu ispat eden bir sürü kanıt vardır. Bir defa, bir ağırlık nasıl uzun bir manivelâ ucunda daha ağır olursa, uzaklardan idare de öylece daha güçleşir. İdare edilecek kademeler arttıkça idarenin masrafı da artar. Çünki, evvelâ, her şehrin kendi idaresi vardır ki, masrafını halk öder. Yine her kazanın kendi masrafı vardır. Bunu da halk öder. Sonra sancaklar, vilâyetler, satraplıklar, hidivlikler gelir ki, yukarı derecelere çıkıldıkça masraflar artar. Bunlar da hep zavallı halkın sırtına yüklenir. En sonra, hepsini gölgede bırakan yüksek idare gelir. Bu kadar yük tabaayı durmadan ezer. Tabaalar bütün bu teşkilât ile iyi idare olunmak şöyle dursun, üstlerinde bir tek otorite bulunması halinden daha iyi idare olunmazlar. Olağanüstü haller için servet kaynakları da kurumuş gibidir, bunlara başvurmak zorunda kaldığı zaman, devlet daima mahvolmaya yüz tutmuş demektir.

İş bu kadarla bitmez: yalnız hükümet bunlara riayet ettirmek, fenalık hareketlerini önlemek, suiistimaleri cezalandırmak, uzak yerlerde çıkabilecek fesat hareketlerinin önünü almak hususlarında daha yumuşak, daha gevşek olmakla kalmaz; ayni zamanda, halk da, yüzlerini bile görmediği şeflerine, dünyadan farksız sandığı vatanına, çoğu kendine yabancı

olan yurtdaşlarına karşı daha az sevgi besler. Ahlâk ve âdetleri ayrı olan, birbirine zıt iklimlerde yaşayan ve aynı hükûmet şekline tahammül edemiyen o kadar çeşitli vilâyetlere aynı kanunlar uygun düşmez. Ayrı ayrı kanunlar ise, muhtelif milletler arasında karışıklık ve kargaşalıklar doğurmaktan başka bir işe yaramazlar. Çünki, bunlar aynı şeflerin idaresi altında olmak ve birbirleriyle devamlı münasebetlerde bulunmak dolayısıyla birbirlerinin memleketine gidip geldikleri ve birbirlerinden kız alıp verdikleri için başka başka âdetlere tâbi olurlar ve bu yüzden mal mülklerinin kendilerine ait olup olmadığını hiçbir zaman bilemezler. Yüksek idare merkezinin bir yerde topladığı birbirini tanımayan bu kalabalık insanlar arasında kabiliyetler gömülü, erdemler meçhul, fenalıklar da cezasız kalırlar. İşleri başlarından aşkın şefler her şeyi kendi gözleriyle göremezler. Devleti de kâtipler idare eder. Nihayet, uzaklardaki memurların, gerek başlarından atmak, gerek başkalarına yüklemek istedikleri genel otoriteyi muhafaza etmeleri için alınması gereken tedbirler halkın enerjisini kendilerine çekerler ve ortada halkın saadetine sarfedilecek bir şey kalmaz; ancak, icabında kendini müdafaa edebilecek kadar bir şey kalır. İşte yapısı bakımından, lüzumundan fazla büyüyen bir bütün böyle çöker, kendi ağırlığı altında ezilir, yok olur gider.

Diğer yandan, devlet, sağlam olmak ve ister istemez maruz kalacağı sarsıntılara ve ayakta tutunmak maksadiyle sarfedeceği gayretlere dayanabilmesi için, kendisine bir temel sağlamak zorundadır. Çünki, bütün miletlerde merkezden uzaklaştırıcı o çeşit bir kuvvet vardır ki, tıpkı Descartes'in girdapları gibi, onları biribirine karşı tesirde bulunmaya, komşuları zararına büyümeye sevkeder. Böylece, zayıflar, çok geçmeden yutulmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunurlar ve hiç biri, ötekilerin hepsiyle birlikte, basıncı her yanda aşağı yukarı aynı olan bir nevi müvazene kurmadan varlığını koruyamaz.

İşte, bütün bunlardan görülüyor ki, genişlemek için olsun, daralmak için olsun, bir takım sebepler vardır. Bu sebepler arasında devletin bakasına en elverişli oranı bulmak devlet adamı için azbuz hüner değildir. Genel olarak denebilir ki, genişlemek sebepleri dışa ait ve nisbi oldukları için, içe ait ve mutlak daralma sebeplerine tâbi olmaları gerekir. Aranılacak ilk şey, sağlam ve kuvvetli bir ana teşkilâttır. Büyük bir ülkenin sağlayacağı servet kaynaklarından ziyade, iyi bir hükümetin mahsulü olan zindeliğe güvenmelidir.

Bundan başka, öyle teşekkül etmiş devletler görülmüştür ki, fütuhat zarureti ana teşkilâtlarında yer alıyordu. Varlıklarını korumak

için durmadan genişlemek zorunda idiler. Belki de, bu devletler bu mutlu zaruretten memnun da kalıyorlardı. Halbuki, yine bu zaruret, onlara azametlerinin sonu ile birlikte sukutlarının kaçınılmaz anını da gösteriyordu.

X

Devam

Siyasi bir bütün iki türlü ölçülebilir: ya toprağının genişliğiyle, ya halkının sayısıyla. Bu iki ölçü arasında devletin gerçek büyüklüğünü tâyine elverişli bir oran vardır. Devleti teşkil edenler insanlardır; insanları besleyen de topraktır. O halde, bu oran şudur: toprak halkın geçinmesine yetmeli, toprağın besleyeceği kadar da insan bulunmalı. İşte belli sayıda halk için en yüksek sınır bu oran içindedir. Çünki, toprak fazla olursa, bakımı da o derece masraflı olur: ekim biçim işleri yeter derecede olmaz, mahsuller artar. Bu da, müdafaa savaş larının yakın bir sebebidir. Eğer, toprak yeter derecede değilse, devlet noksanını tamamlamak için komşularının keyfine bağlı kalır ki, bu da, tecavüz savaşları için yakın bir sebep olur. Durumu icabı, ticaret ile savaştan birini seçmek zorunda bulunan her millet, bizatihi zayıftır. Çünki, komşularının keyfine ve olaylara tabidir. Hayatı, her zaman için kararsızdır, kısadır. Ya, başka milletleri hükmü altına alır,

durumunu değiştirir; ya kendi hüküm altına girer. Ancak büyüklük veya küçüklük sayesindedir ki, hür kalabilir.

Birbirine yeten toprak genişliğiyle insan sayısı arasında, hesapla, değişmez bir oran gösterilemez. Bu, toprağın evsafında, verimlilik derecesinde, mahsullerin cinsinde, iklimlerin tesirinde bulunan farklardan ileri geldiği kadar, o topraklarda oturanların tabiatlarında göze çarpan farklardan da ileri gelir. Bunların bir kısmı verimli bir ülkede az şey tükettikleri halde, diğerleri de verimsiz topraklarda çok tüketirler. Bir de, kadınların az veya çok doğurmalarını, memleketin nüfusa az veya çok elverişli olmasını, kanun koyanın, koyduğu kanunlarla nüfus sayısı üzerinde yapmayı umduğu tesiri de hesaba katmalıdır. Öyle ki, kanun koyan, gördüklerine göre değil, gelecek hakkındaki tahminlerine göre hükmünü vermeli; nüfusun bugünkü durumunu değil, ilerde tabiî olarak varacağı dereceyi göz önünde tutmalıdır. Nihayet, bir sürü haller olur ki, mevkiin özel şartları lüzumundan fazla toprak elde etmeğe ihtiyaç gösterir veya buna cevaz verir. Böylece, dağlık memlekette insanlar daha çok yayılır. Böyle bir yerde tabiî mahsuller, yani ormanlar, otlaklar daha az çalışmaya ihtiyaç gösterirler; oradaki kadınların ovalarda yaşıyan kadınlardan daha çok doğurdukları tecrübe ile sabittir. Yine, orada geniş bir yama-

cın, ekime elverişli olabilen ancak küçük bir ufkî sahası vardır. Halbuki, deniz kenarında, hattâ kayalıklarda, verimsiz kumsallarda sıkışıp kalmak mümkündür. Çünki, buralarda, deniz avı toprak mahsullerinin büyük bir kısmının yerini tutar. Yine burada, insanlar korsanlara karşı koymak için daha toplu bir halde bulunmalıdırlar. Sonra sömürgeler kurarak memleketi fazla nüfustan kurtarmak da daha kolaydır.

Bir millete teşkilât ve kanunlar vermek için gereken bu şartlara bir başkasını da eklemek gerekir. Bu şart, hiç birinin yerini tutamaz ama, o olmazsa ötekiler hep faydasız kalırlar. Bu şart, bolluk ve barıştan faydalanmaktır. Çünki, bir devletin kuruluş anları tıpkı bir taburun kuruluş anlarına benzer; bu anlarda, bütün, dayanmaya en az kabiliyetli ve yok edilmeğe en elverişli bir durumdadır. Bir kaynaşma anından çok, tam bir düzensizlik zamanında daha fazla mukavemet gösterilir. Çünki, kaynaşma anında herkes tehlikeden çok, kendi mevkiini düşünür. Bu buhran zamanlarında, bir savaş, bir kıtlık, bir kargaşalık çıkmaya görsün, devlet mutlaka yıkılır.

Bu fırtınalı anlarda birçok hükümetlerin kurulduğu da olabilir. Ama, o zaman devleti yine bu hükümetler yıkar. İktidarı zorla ele geçirenler, halkın soğukkanlılıkla hiçbir zaman kabul edemeyeceği kanunları, halkın dehşet ve

korkusundan faydalanarak, kendisine kabul ettirmek için hep böyle karışıklıklar meydana getirirler veya böyle karışık zamanları seçerler. Seçilen zaman, kanun koyanın eseriyle bir Tyran'ın eserini birbirinden ayırt etmeye yarıyan en mühim vasıflardan biridir.

İş böyle olunca, hangi millet kanun koyma işinin eridir? Aslında, menşe, menfaat veya anlaşma bağıyla bağlı olduğu halde henüz kanunların gerçek boyunduruğu altına girmemiş olan; kökleşmiş boş insanları ve âdetleri olmayan; âni bir saldırışla yok olmak korkusu nedir bilmeyen; komşularının birbiriyle yaptıkları kavgalara katılmaksızın tek başına her birine karşı koyabilen; fertleri biribirini tanıyan, kimseyi tahammülünden fazla yük altında bulunmaya zorlamıyan; kendisi başka milletlerden, başkaları da kendisinden vareste kalabilen[1]; ne yoksul ne zengin olan ve kendi

[1] İki komşu milletten biri ötekine tabi olmaktan vareste kalamazsa, bu durum, birincisi için çok ağır, ikincisi için de çok tehlikeli bir durum olur. Böyle bir hal karşısında, her akıllı millet, ötekini bir an evvel bu tabiilikten kurtarmaya çalışır. Meksika İmparatorluğunda sıkışıp kalmış olan Thlascala cumhuriyeti, Meksikalılar'dan tuz almaktansa tuz kullanmamayı tercih etmişti. Hattâ onlardan bedava bile almaya yanaşmamıştı. Çünkü, o bilge Thlascala'lılar, bu cömertliğin altında saklı olan tuzağı gördüler. Hür kaldılar; bu büyük İmparatorluğun içinde kapalı kalan bu küçük devlet, sonunda, Meksikanın mahvına sebep oldu.

yağıyla kavrulabilen; hâsılı, eski bir millete lâyık sağlamlıkla yeni bir millete yaraşan uysallığı nefsinde toplayan bir millet. Kanun yapma işini güçleştiren şey, kurulması gerekenden ziyade, ortadan kaldırılması gereken şeydir. Bu hususta başarıyı pek ender hale sokan şey, tabiattaki sadelikle toplum ihtiyaçlarını birleşmiş görmek imkânsızlığıdır. Bütün bu şartların bir araya gelmesi cidden güçtür.

Avrupa'da hâlâ kanun koyma işine ehil bir memleket var: Korsika adası. Bu cesur halkın hürriyetini tekrar kazanmakta ve müdafaa etmekte gösterdiği cesaret ve sebat, bilgin kişilerin ortaya çıkıp, onlara bu hürriyetin nasıl korunacağını öğretmelerine hak kazanmıştır. İçimde, bu küçük adanın günün birinde, Avrupa'yı hayretlere düşüreceğini önceden haberliyen bir his var.

XI

Kanun koymanın muhtelif sistemlerine dair

Her kanun sisteminin gayesi olmak gereken genel menfaatin neden ibaret olduğunu araştıracak olursak, bunun başlıca iki sebebe vardığını görürüz: bunlar, *hürriyet* ile *eşitliktir*. Hürriyettir; çünki, her özel tabiiyet, devletin vücudundan eksilmiş bir o kadar kuvvet demektir; eşitliktir, çünki, o olmazsa hürriyet de yaşayamaz.

Toplum içinde hürriyetin ne olduğunu evvelce söylemiştim. Eşitliğe gelince, bu kelimeden, kudret ve zenginlik derecelerinin herkes için mutlaka birbirinin aynı olması gerekeceği değil, belki, kudretin, her türlü cebir ve şiddetin üstünde olması ve ancak mevki ve kanunlar gereğince kullanılması; servet bakımından da hiçbir vatandaşın ne ötekini satın alacak kadar zengin, ne de nefsini satmak [1] zorunda kalacak kadar yoksul olmaması gerektiği anlaşılmalıdır. Bu da büyüklerin mal ve itibar, küçüklerin de cimrilik ve açgözlülük bakımlarından itidalli olmalarını gerektirir.

Bu eşitli, tatbikatta yeri olmayan ham hayalden ibarettir, diyorlar. Peki ama, suistimal kaçınılmaz bir şeydir diye, onu düzene, kaideye bağlamamak mı gerekir? Hadiselerin icapları hep eşitliği ortadan kaldırmaya meylettikleri içindir ki, kanunların kuvveti daima eşitliği muhafazaya yönetilmelidir.

---

[1] Devleti sağlamlaştırmak mı istiyorsunuz, iki ucu, mümkün olduğu kadar birbirine yaklaştırın. Ne çok varlıklıların, ne de yoksulların bulunmasına göz yumun. Birbirinden, tabii olarak ayrılmayan bu iki durum, ortak menfaate aynı derecede zararlıdır; birinden zorbalık taraftarları çıkar, ötekisinden de zorbalar. Kamu hürriyetinin alımı ve satımı hep bunlar arasında olur. Hürriyeti biri satın alır, ötekisi de satar.

Fakat, her iyi müessesenin bu genel konuları, her memlekette gerek mahallî durumdan, gerek halkın mizacından doğan sebeplere göre değiştirilmelidirler. İşte bu münasebetlere dayanarak her millete özel bir kanun sistemi tâyin etmelidir. Bu sistem, aslında değilse bile, tahsis edildiği millet için en iyi bir sistem olmalıdır. Meselâ, toprak çorak ve verimsiz mi, yahut memleket nüfusuna göre çok mu dar? Endüstriye, küçük sanatlara dönünüz. Bunların mahsüllerini sizde olmayan mahsüllerle değişirsiniz. Tam tersine, zengin ovalarda, verimli tepelerde mi oturuyorsunuz? İyi bir toprakta ahaliniz mi yok? Bütün gayretinizi ekim işlerine veriniz. Tarım, insanları çoğaltır. Sonra zanaatları bırakınız. Çünki, bunlar zaten az olan halkı bir kaç noktaya toplayarak memleketi büsbütün issız hale sokarlar[1]. Geniş ve elverişli sahillerde mi oturuyorsunuz? Denizi gemilerle kaplayın, ticaret ve gemiciliği ilerletmeye bakın: kısa, fakat parlak bir ömür sürersiniz. Sahilleriniz yanaşılmaz kayalıklarla mı dolu? O zaman barbar kalın ve balıkla geçinin: Daha rahat, belki, daha iyi, ama, mutlak mesut yaşarsınız. Sözün kısası, bütün mil-

[1] M. d'Argenson der ki: "Dış ticaretin bazı şubeleri umumiyetle bir krallık için ancak zahiri bir fayda sağlar; bazı kimseleri, hatta bazı şehirleri zenginleştirir ama, bütün milletin bundan hiç bir kazancı olmaz, halkın durum da daha iyileşmez."

letlerde müşterek olan düsturlardan başka her milletin kendinde bir takım sebepler vardır ki, kendilerine özel bir surette düzen sağlar ve kanunlarını yalnız kendilerine has bir hale sokar. Nitekim, vaktiyle İbranilerce, daha sonra da Araplarca en belli başlı gaye din, Atinalılarca edebiyat, Kartacalılar ve Surlularca ticaret, Rodoslularca gemicilik, Ispartalılarca savaş, nihayet Romalılarca da faziletti. *Esprit des lois* yazarı kanun koyanın, kanunları bu gayelerden her birine doğru yönelttiğini birçok misallerle göstermiştir. Bir devletin ana teşkilâtını gerçekten sağlam ve devamlı kılan şey şudur: âdap ve şartlara o şekilde uyulur ki, tabiî münasebetlerle kanunlar hep aynı noktalarda birleşirler, ve kanunlar da âdeta tabiî münasebetleri sağlamaktan, onlarla yanyana bulunmaktan, onları düzeltmekten başka bir şey yapmazlar. Fakat, kanun koyan gayesinde yanılır da, eşyanın tabiatından doğan ilkeden başka bir ilke kabul ederse, bu ilkelerden biri köleliğe, ötekisi hürriyete; biri servete, ötekisi nüfusa; biri barışa ötekisi de fetihlere doğru yönelirse, kanunların hissedilmeyecek derecede kuvvetten düştükleri ve ana teşkilâtın bozulduğu görülür. Devlet de, yok oluncaya yahut değişinceye, yenilmez tabiat da tekrar hükümran olmaya başlayıncaya kadar, kargaşanlıktan kurtulamaz.

XII

Kanunların Bölümü

Bütünü düzenlemek, yahut devlet işlerine en iyi şekli vermek için, göz önünde bulundurulacak birçok münasebetler vardır. Evvelâ, bütünün kendi üzerindeki, yani bütünün bütünle yahut hâkim varlığın da devletle olan münasebeti vardır. Bu münasebet de, ileride göreceğimiz gibi, orta hadlerin münasebetinden meydana gelir.

Bu münasebeti düzenleyen kanunlara siyasi kanunlar denir. Bunlara ana kanunlar da denir. Akla hikmete uygunsalar böyle denmesi yersiz değildir. Çünki, her devlette yalnız bir tek iyi düzen şekli varsa, onu bulan millet ona sıkıca bağlı kalmalıdır. Fakat, kurulmuş olan düzen fena ise, o zaman düzenin iyi olmasına engel olan kanunları niçin ana kanun saymalı? Zaten her türlü halde, bir milet kanunlarını hattâ en iyi kanunları bile değiştirmeğe her zaman için yetkilidir. Çünki, bir millet kendi kendisine fenalık etmek isterse, onu bundan alıkoymaya kimin hakkı olabilir.

İkinci münasebet, üyelerin gerek birbirleriyle, gerek bütünle olan münasebetleridir. Bu münasebet birinci bakımdan mümkün olduğu kadar az, ikinci bakımdan da mümkün olduğu kadar geniş olmalıdır. Öyle ki, her vatandaş di-

ğer vatandaşlara karşı tamamıyla bağımsız bulunmakla beraber şehir - devlet'e karşı da son derece bağlı olsun. Bu da, hep ayni vasıtalarla temin edilir. Çünki, üyelerine hürriyet sağlayabilen yalnız devlet kuvvetidir. İşte, medeni kanunlar bu ikinci münasebetten doğarlar.

İnsanla kanun aarsında bir üçüncü çeşit münasebet düşünülebilir: o da, cezaya karşı itaatsizlik münasebetidir. Bu, ceza kanunlarının konulmasına sebep olur. Ceza kanunları aslında, özel bir çeşit kanun olmaktan çok, bütün diğer kanunların müeyyidelerinden ibarettirler.

Bu üç çeşit kanundan başka, hepsinin en ehemmiyetlisi, bir dördüncü kanun daha vardır. Onu ne mermere kazarlar, ne tunca. O, vatandaşların kalplerine kazılıdır. Bu kanun devletin hakikî ana teşkilâtını meydana getirir; her gün yeni kuvvetler kazanır; eskiyen veya ortadan kalkan kanunlara yeniden hayat verir, yahut onların yerini alır; bir milleti kanunlarının ruhuna bağlı olarak muhafaza eder; alışkanlık, kuvvetini hissedilmez şekilde otorite kuvvetinin yerine geçirir. Burada sözünü ettiğim şey, ahlâk, örf ve âdet, bilhassa kamu efkârıdır. Siyaset nazariyecilerinin bilmediği şey. Ama, bütün öteki münasebetlerin başarısını sağlayan budur. Büyük kanun koyucu özel

nizamlarla yetiniyormuş gibi görünür, halbuki gizliden gizliye asıl bunlarla uğraşır. Çünki, bu özel nizamlar kubbenin kemeri ise, yavaş yavaş meydana gelen ahlâk ve âdetler de, kubbenin destek taşlarıdır.

Bu çeşitli kısımlar arası da, benim konumla ilgili olan, yalnız hükümet şeklini tâyin eden siyasi kanunlardır.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Muhtelif şekillerden bahsetmeden önce, hükümet kelimesinin asıl anlamını tesbite çalışalım. Çünki, bu kelime şimdiye kadar, gerektiği gibi açıklanmamıştır.

I

Genel olarak hükümete dair

Okuyuculara haber vereyim: bu bölümü dikkatli okumak gerekir. Dikkatli olmayanlar için açık olmak gibi hünerim bir yoktur. Her serbest hareket iki âmilden doğar: bunlardan biri mânividir yani iş tayin eden iradedir; ötekisi maddidir, yani işi yapan kudrettir. Bir cisme doğru gittiğim zaman, önce oraya gitmeyi istemem, sonra da ayaklarımın beni oraya götürmeleri gerekir. Bir kötürüm koşmak istese, çevik bir adam da koşmak istemese ikisi de oldukları yerde kalacaklardır. Siyasi bütünde de aynı saikler vardır. Bunda da kuvvetle irade birbirinden ayrıdır. İradenin adı *yasama yetkisi*, kuvvetinki de *yürütme erkidir*. Bunların ikisi birleşmeden siyasi bütünde ne bir şey yapılabilir, ne de yapılmalıdır.

Gördük ki, yasama yetkisi halka aittir ve yalnız ona ait olabilir. Öteyandan, yukarıda konan ilkelerden kolayca anlaşılır ki, yürütme

erki, kanun koyan veya hâkim varlık sıfatı ile umuma ait olamaz. Çünki, bu kuvvet özel eylemlerden ibarettir, ne kanun yetkisine girer ve ne de, bu yüzden hâkim varlığın yetkisine. Çünki, hâkim varlığın eylemleri daima kanun olabilirler. O halde, kamu kuvvetine, bu kuvveti toplu tutabilen, genel iradenin muhtelif yönlerine göre harekete getirebilen, devletle hâkim varlığın münasebette bulunmalarına yarayabilen, sırf kendine mahsus bir âmil lâzımdır. Öyle bir âmil ki, ruhla vücudun birleşmesi insanda ne yapıyorsa, aynı şeyi kamusal şahsiyette yapsın. İşte, devlet içinde hükümetin varlığının esası budur. Hükümet, yanlış olarak, hâkim varlıkla karıştırılır. Oysaki, hükümet, hâkim varlığın sadece vekilidir.

O halde, hükümet nedir? Tabaalarla hâkim varlığın karşılıklı münasebetlerini sağlamak maksadiyle aralarında kurulmuş, gerek kanunları yürütmeğe, gerek medeni hürriyeti devam ettirmeğe memur aracı bir bütündür.

Bu bütünün üyelerine, *memurlar* yahut *krallar* yani *idareciler* denir. Bütünün topuna birden de *hükümdar* adı verilir [1]. İşte böylece, bir milleti şeflere tabi kılan eylemin hiçbir zaman bir anlaşma olmadığını ileri sürenler ta-

[1] Nitekim Venedikte, doj hazır bulunmadığı zaman bile meclise *serenissime prince* adı verilirdi.

mamen haklıdırlar. Hâkim varlığın alelâde memurları olan idareciler, ondan aldıkları erki yine onun adına kullanırlar. Hâkim varlık bu erki hudutlayabilir, değiştirebilir, istediği zaman da geri alabilir. Zaten böyle bir hakkın tamamen terk edilmesi toplumun özüne aykırı olduğundan birleşmenin de hedefine aykırıdır.

Şu halde, *hükümet* yahut yüksek idare diye yürütme erkinin meşru şekilde kullanılmasına; hükümdar yahut memur diye de, bu idareyi üstüne alan kimseye yahut bütüne diyorum. Hükümette bir takım aracı kuvvetler vardır ki, bunlar arasındaki oranlar, bütünün bütüne, hâkim varlığın da devlete olan oranını meydana getirirler. Bu son oran daimî bir orantının son hadleri arasındaki oranla gösterilebilir. İşte, bu orantının orta haddi hükümettir. Hükümet hâkim varlıktan aldığı emirleri halka verir. Devletin tam bir muvazene halinde olması, bizzat hükümetin kuvvet muhassalasıyla, bir taarftan hâkim varlık öte taraftan tabaa olan vatandaşların kuvvet muhassalası arasında, her şey hesaba alınmak şartiyle, eşitlik bulunmasına bağlıdır.

Bundan başka, orantıyı bozmadan bu üç hadden hiçbirini değiştirmek mümkün değildir. Hâkim varlık idare etmeğe, yahut memur kanun koymaya kalkıştığı, yahut da tabaalar itaat etmedikleri zaman, düzenin yerini karı-

şıklık alır; kuvvet ile irade de artık birlikte hareket etmez olurlar. Devlet de dağılarak ya zorbalığa saplanır, yahut anarşiye. Nihayet, her orantıda yalnız bir orta had bulunduğu için, bir devlette de ancak bir tek iyi hükümet bulunabilir. Fakat, bir milletin münasebetlerini bin bir çeşit olaylar değiştirebildiği için, değişik hükümetler ayrı milletlere iyi gelebileceği gibi, aynı millete de, çeşitli hükümetler başka başka zamanlarda iyi gelebilir.

İki uçta bulunan bu hadlerin arasında bulunabilecek oranlar hakkında bir fikir verebilmek için, kolay ifade edilir bir orantı olmak bakımından, halkın sayısını misâl alacağım.

Farzedelim ki, devlet on bin vatandaştan meydana gelmiş olsun. Hâkim varlık, ancak toplu olarak, bir bütün halinde düşünülebilir. Fakat, her şahıs, tabaa sıfatıyla bir fert sayılır. Şu halde, hâkim varlığın tabaaya oranı, on binin bire oranı gibidir, yani devlet üyesinden her birinin payına, tamamen devlete tabi olmakla beraber, hâkim otoritenin ancak on bini düşer. İsterse halk yüz bin kişiden mürekkep olsun, tabaanın durumu yine de değişmez. Tabaanın her biri yine kanunların bütün otoritesini taşır. Halbuki, tabaanın yüz binde bire düşen oyu, kanunların konmasında on misli az bir tesirde bulunur. Tabaa daima tek kaldığı için, hâkim varlığın oranı vatandaş sayısı nis-

betinde artar ve neticede, devlet ne kadar büyürse, hürriyet de o derecede azalır.

Oran artar demekten maksadım eşitlikten uzaklaştığını anlatmaktır. Böylece, oran matematik anlamda, ne kadar büyükse, alelâde anlamda da o kadar küçüktür. Birinci anlamdaki oran nicelik bakımdan düşünüldüğünden üs ile ölçülür. İkinci anlamda ise, aynîlik bakımından düşünüldüğü için benzer sayılara göre ölçülür.

Demek, özel iradelerle genel iradeler arasındaki oran ne kadar azalırsa yani, ahlâkın kanunlara olan oranı ne kadar azalırsa, zor kuvveti de o derece artmak gerekir. O halde, bir hükümetin iyi olabilmesi için, halkın artışı nispetinde kuvvetli olması gerekir.

Öte yandan, devletin büyümesi, kamu kuvvetini ellerinde bulunduranları daha çok çeldiği gibi, yetkilerini kötüye kullanmalarına da daha çok imkân verir. Bu sebepten, hükümet halkı zaptetmek için elinde ne kadar kuvvet bulundurmak zorunda ise, hâkim varlık da hükümeti zaptetmek için elinde o kadar kuvvet bulundurmak zorundadır. Burada sözünü ettiğim mutlak kuvvet değil, devletin türlü kısımlarının nisbi kuvvetidir.

Bu çifte orandan şu netice çıkar: hâkim varlık, hükümdar ve halk arasındaki devamlı orantı keyfi bir fikir değil, siyasi bütünün tabiat ve mahiyetinin zorunlu bir neticesidir.

Yine bu oranlardan çıkan bir başka netice de şudur: orantının müntehalarından biri yani, tebaa sıfatiyle halk değişmediği ve birle gösterildiği için, çifte oran arttıkça yahut azaldıkça, basit oran da aynı şekilde artar veya eksilir, dolayısiyle, orta had de değişir. Bu da gösteriyor ki, tek ve mutlak bir hükümet şekli yoktur; belki, büyüklük bakımından biribirinden farklı ne kadar devlet varsa, mahiyet bakımından da, o kadar farklı hükümet vardır.

Bu usulü gülünç hale sokmak kastiyle bana: "Bu orta haddi bulmak ve hükümeti meydana getirmek için sence halk sayısının kare kökünü almak gerekir" diyenlere cevabım şudur: Bu sayıyı sırf misâl olarak aldım. Sözünü ettiğim orantılar, sade insanların sayısıyla değil, belki genel olarak, iş ve hareketlerin sayısiyle ölçülür. Bunlarsa, birçok sebeplerden meydana gelir. Hâsılı, bir aralık, matematik terimlerini kullanışım, meramını az sözle anlatmak içindi. Yoksa mânevi niceliklerde matematik kesinliğin yeri olmadığını bilmez değilim.

Hükümet, küçük ölçüde, kendini içine alan siyasi bütün gibidir. Hükümet bazı yetkilere sahiptir, hâkim varlık gibi etkin, devlet gibi edilgin hükmî bir şahıstır. Bu ayırmada, ortaya yeni bir orantı, bundan da, mahkemelerin derecelerine göre bir başka orantı çıkar ve sonunda, bölünmez bir orta hadde, yani tek

bir şefe veya yüksek memura varılır ki, o da, derece derece artan bu orantıda kesir dizileriyle tam sayı dizileri ortasında birim gibi gösterilir.

Hadlerin bu artışı karşısında bocalamadan ve güçlüğe uğramadan, hükümete, sadece, devlet içinde yeni bir bütün, halktan ve hâkim varlıktan ayrı, ikisinin ortasında orta bir bütün gözüyle bakalım.

Bu iki bütün arasında şu esaslı ayrılık vardır: devlet kendiliğinden vardır, halbuki, hükümetin varlığı ancak hâkim varlıkla kaimdir. Onun için, hükümdarın yüksek iradesi genel iradeden yahut kanundan başka bir şey değildir. Onun kuvveti, ancak, nefsinde toplanan kamu kuvvetinden ibarettir. Kendiliğinden mutlak veya bağımsız bir harekette bulunur bulunmaz, bütünün bağları gevşemeğe başlar. Nihayet, hükümdar, hâkim varlığın iradesinden daha etkin bir iradeye sahip olursa, bu özel iradeye uymak için elinde bulunan kamu kuvvetini kullanırsa ve bundan da, âdeta biri hakka öteki de fiiliyata dayanan iki üstün kuvvet meydana çıkarsa, o zaman, cemiyet birliği ortadan kalkar, siyasi bütünlük de dağılıp gider.

Bununla beraber, hükümetin kendisini devletten ayırdedecek bir varlığa ve gerçek bir hayata sahip olabilmesi, bütün üyelerinin birlikte hareket edebilmeleri ve kuruluşundaki ga-

yeye hizmet edebilmeleri için, onun kendine has bir *benliğe*, üyeleri arasında ortak bir duyguya, varlığını muhafazaya çalışan bir kuvvete, bir iradeye sahip olması gerekir. Bu özel varlık, toplantılara, kurultaylara, müzakere ve karar yetkisine, haklara ünvanlara ve imtiyazlara lüzum gösterir. Bunlar sırf hükümdara ait olup, güçlüğü nisbetinde, vazifeli kimseye şeref verir. Asıl güçlük bütün içinde, bu ikinci derecedeki bütüne bir düzen vermektedir. Öyle bir düzen ki, onun içinde bu ikinci bütün kendini sağlamlaştırırken genel yapıyı bozmamalı, varlığını korumaya yarıyan özel kuvvetiyle devletin varlığını koruyan kamu kuvvetinden daima ayırt etmeli ve nihayet, halkı hükümete değil, hükümeti halka her zaman fedaya hazır olmalı.

Bundan başka, hükümetin suni bütünü bir başka suni bütünün eseri olmasına ve âdeta iğreti ve tabi bir hayata sahip bulunmasına rağmen, bu hal, onun, hareketlerinde az çok kuvvetli ve çevik olmasına, bünyesinin de âdeta az çok sağlam bulunmasına engel değildir. Nihayet, doğrudan doğruya kuruluşunun gayesinden uzaklaşmamakla beraber, kuruluş şekline göre bu gayeden az çok ayrılabilir.

İşte devleti değişikliğe uğratan ârızi sebeplere göre hükümetin kendisiyle devlet arasında bulundurması gerekli olan çeşitli münasebetler bu ayrılıktan doğarlar. Çünki, aslında

en iyi bir hükümet — çok zaman, mensup olduğu siyasi bütününün kusurlarına göre münasebetleri bozulursa — en kötü bir hükümet oluverir.

II

Türlü hükümet şekillerinin esas ilkesine dair

Bu ayrılıkların genel sebebini ortaya koymak için, yukarıda devletle hâkim varlığı birbirinden nasıl ayırdımsa, şimdi de hükümdarla hükümeti birbirinden öyle ayırmak gerekir.

Memurların bütünü az veya çok üyeden meydana gelmiş olabilir. Evvelce, halk sayısı ne kadar çok ise, hâkim varlığın tabaalarına oranı o kadar fazladır, demiştik. Şimdi de, pek açık bir benzerliğe dayanarak, hükümetin memurlara olan oranı hakkında aynı şeyi söyleyebiliriz.

Fakat, hükümetin elindeki bütün kuvvetler daima devletin kuvveti olduğundan hiç bir zaman değişmezler. Bundan da şu netice çıkar: hükümet bu kuvveti kendi üyeleri üzerinde ne kadar çok kullanılırsa, bütün halk üzerinde kullanılacak kuvveti de o derece azalır.

O halde, memurlar ne kadar çok olurlarsa, hükümet de o kadar zayıf olur. Bu kural esas olduğu için, onu iyice aydınlatmaya çalışalım.

Memurun şahsında, esas itibariyle, birbirinden farklı üç irade ayırdedebiliriz: evvelâ, şahsın kendi iradesi ki, yalnız kendi menfaatini gözetir. Sonra, memurların ortak iradesi ki, sırf hükümdarın iyiliği ile ilgilidir. Bütünün iradesi diyebileceğimiz bu irade, hükümete nisbetle genel, devlete nisbetle özeldir. Çünki, hükümet devletin parçalarından biridir. Nihayet, halkın iradesi yahut hâkim irade ki, gerek bir bütün sayılan devlete, gerek bütünün parçası sayılan hükümete nisbetle geneldir.

Mükemmel kanunlarda özel yahut kişisel irade sıfır hükmünde olmalı; hükümetin bütününe has irade tamamıyla tabi durumda bulunmalı; genel yahut hâkim irade de daima üstün ve diğer iradelerin biricik esası olmalıdır.

Tersine olarak, tabiî düzene göre, bu ayrı iradeler bir noktada toplandıkça daha etkin olurlar. Bu yüzden, genel irade daima en zayıfıdır. Bütünün iradesi ikinci derecede gelir. Özel irade ise, hepsinin en kuvvetlisidir. Öyleki, hükümette her üye, evvelâ bir ferttir, sonra memur, nihayet vatandaştır. Bu, toplum düzeninin gerektirdiği derecelenmenin doğrudan doğruya tersidir.

Bu bir kere kabul edildikten sonra, bütün hükümetin bir tek kişinin elinde bulunması halinde, özel irade ile bütünün iradesi tama-

men birleşmiş ve neticede bütünün iradesi kuvvet bakımından en yüksek derecesine varmış olur. Kuvvetin kullanılması, iradenin derecesine bağlı olmasına ve hükümetin mutlak kuvvetinin de hiç değişmemesine göre, hükümetlerin en etkini bir tek kişinin elinde bulunanıdır.

Tersine olarak, hükümeti yasama yetkisiyle birleştirelim, hâkim varlığı hükümdar, bütün vatandaşları da memur yapalım. O zaman, bütünün iradesi genel irade ile bir olduğu için, ondan fazla bir etkinliği olmaz ve özel iradeye bütün kuvvetini muhafaza ettirir. Bu suretle, hükümetin mutlak kuvveti aynı kalmakla beraber, nisbî kuvveti yahut etkinliği en aşağı dereceye iner.

Bu oranlar itiraz götürmez oranlardır. Bunları doğrulamaya yarayan başka düşünceler de vardır. Meselâ, her vatandaş dahil olduğu bütünde ne kadar etkinse. her memur da içinde bulunduğu bütünde daha da etkindir. Bu itibarla, özel irade hâkimiyet işlerinden çok hükümet işlerinde tesir sahibidir. Çünki, her memurun üzerinde hemen daima bir hükümet vazifesi vardır. Halbuki, her vatandaş, kendi başına, hiç bir hâkimiyet vazifesi görmez. Zaten devlet ne kadar genişlerse, gerçek kuvveti de o derece artar. Yalnız, bu artış devletin genişliği ile düz orantılı değildir. Fakat, devlet aynı

kalırsa, o zaman, memurların sayısı ne kadar artarsa artsın, hükümetin kuvveti sırf bu yüzden artmaz. Çünki, bu kuvvet devletin kuvvetidir. Devletin yüz ölçüsü ise hep aynı kalır. Böylece, devletin mutlak yahut gerçek kuvveti artmaksızın, nisbi kuvveti yahut etkinliği azalır.

Şurası da muhakkaktır ki, hükümet işlerini görmeğe memur olanların sayısı ne kadar çok olursa, işler de o derece ağır yürür; ihtiyat ve tedbire aşırı derecede yer verildiği halde, talihe yeter derecede ehemmiyet verilmez; fırsat kaçırılır, müzakerelerin çokluğu yüzünden de, çok zaman müzakerelerden bir fayda sağlanamaz.

Memurların çoğalmasıyla hükümetin gevşiyeceğini gösterdim. Nüfusun çokluğu nispetinde te'kil kuvvetinin artması gerektiğini yukarıda göstermiştim. Bundan çıkan neticeye göre, memurların hükümete olan oranı, tabaaların hâkim varlığa olan oranlarının tersi olmalı yani, devlet ne kadar büyürse hükümet de o kadar toplu olmalı. Öyle ki, halkın artışı nispetinde şef sayısı azalmalı.

Bundan başka, ben burada hükümetin doğruluğundan değil, sadece nisbi kuvvetinden bahsediyorum. Çünki, tersine olarak, memurlar ne kadar çok olursa, bütünün iradesi genel iradeye o derece yaklaşır. Halbuki, tek bir me-

mur idaresinde bütünün bu iradesi, yukarda da dediğim gibi, özel bir iradeden başka birşey değildir. Böylece bir taraftan kazanılan şey öte taraftan kaybedilir. Kanun koyanın asıl ustalığı, birbiriyle daima ters bir orantı halinde bulunan hükümet kuvveti ile hükümet iradesinin, devlete en faydalı bir oran içinde birleşecekleri noktayı tespit edebilmektedir.

III

Hükümetlerin bölümüne dair

Bir önceki bölümde, hükümetleri meydana getiren üyelerin sayısına göre, türlü hükümet çeşitleri veya şekilleri diye bir ayırma yapıldığını gördük. Şimdi de, bu bölümde bunun nasıl yapıldığını görmek kalıyor.

Bir kere, hâkim varlık hükümet vazifesini bütün millete yahut milletin büyük kısmına bırakabilir. Öyle ki, memur vatandaşların sayısı alelâde vatandaş sayısından çok olur. Bu şekil hükümete *demokrasi* adı verilir.

Yahut, hâkim varlık hükümeti az sayıda kişilerin eline bırakır. Öyle ki, alelâde vatandaş sayısı memur sayısından çok olur. Bu şekil hükümete de *aristokrasi* adı verilir.

Nihayet, hâkim varlık hükümeti tek bir yüksek memurun elinde toplar. Bütün öteki memurlar yetkilerini bundan alırlar. Bu üçün-

cü şekil en yaygın hükümet şeklidir. Bunun adına da *monarşi* yahut kral hükümeti denir.

Bütün bu şekiller yahut hiç değilse ilk iki şekil azlığa veya çokluğa elverişlidir, hattâ buna oldukça büyük kabiliyetleri vardır. Çünki, demokrasi bütün halkı içine alabildiği gibi, halkın yarısını alacak kadar da daralabilir. Aristokrasi ise, halkın yarısından başlayıp en az sayıya kadar sonsuz olarak daralabilir. Krallık hükümeti bile bazı bölünmelere kabiliyetlidir. Ispartada, ana teşkilât gereğince daima iki kral bulunurdu. Roma imparatorluğunda, aynı zamanda sekiz imparator bulunduğu olmuştur. Ama, bu yüzden, imparatorluk için parçalanmış denilemezdi. Böylece, her hükümet şeklinin öteki hükümet şekli ile karıştığı bir nokta vardır. Görülüyor ki, üç ayrı adla anılan hükümet, gerçekte, devletin vatandaş sayısı kadar çeşitli şekiller almaya elverişlidir.

Dahası var: aynı bir hükümet bazı bakımlardan bir takım parçalara ayrılabildiğine ve bunların bir kısmı bir türlü, bir kısmı da başka türlü idare edilebildiğine göre, birbirine karıştırılan bu üç şekilden birçok muhtelit şekiller çıkabilir. Bunların her birini bütün basit şekillerle çarpıp çoğaltmak mümkündür.

Hükümet şekillerinden her birinin hangi hallerde en iyi, hangi hallerde en kötü olduğu göz önüne alınmadan, en iyi hükümet şekli üzerinde ötedenberi münakaşa edilegelmiştir.

Muhtelif devletlerde, yüksek memur sayısının vatandaş sayısıyla doğru oranlı olması gerekiyorsa, bundan şu netice çıkar: demokrasi hükümeti, genel olarak, küçük devletlere, aristokrasi hükümeti orta, kral hükümeti de büyük devletlere elverişli gelmektedir. Bu kural doğrudan doğruya ilkeden çıkmaktadır. Fakat, istisna teşkil edebilecek halleri saymak kabil değildir.

IV

Demokrasi'ye dair

Kanun koyan, onun nasıl yürütülmesi ve nasıl yorumlanması gerekeceğini herkesten iyi bilir. Bu sebepten, yürütme erkini yasama yetkisi ile birleştiren ana teşkilâttan daha iyisi olamaz gibi görünür. Fakat, asıl bu birleşme hükümeti bazı bakımlardan kifâyetsiz hale sokar. Çünki, ayrı olarak bulunmaları gereken şeyler ayrılmış değildir. Hükümdar'la hâkim varlık aynı şahıs olduklarından adeta hükümetsiz bir hükümet meydana getiriliyor demektir.

Kanunları koyanın, onları yürütmesi iyi olmadığı gibi, halkın topunun birden gözlerini kamu işlerinden çevirip özel şeylere dikmesi de iyi değildir. Özel menfaatlerin kamu işlerine tesir etmesinden daha tehlikeli bir şey olamaz. Hükümetin kanunları kötüye kullanmasından gelecek fenalık, şahsi görüşlerin kaçı-

nılmaz neticesi olarak kanun koyanın âhlakça bozulması yanında ufak kalır. O zaman da, devlet özü itibariyle bozulduğu için, her türlü yenilik imkânsız olur. Hükümeti hiç bir zaman kötüye kullanmayan bir millet, bağımsızlığını da kötüye kullanmaz. Kendini daima iyi idare eden bir millet, idare edilmeğe ihtiyaç göstermez. Kelimeyi tam anlamında alırsak diyebiliriz ki, gerçek demokrasi hiç bir zaman var olmamıştır ve olmayacaktır. Çokluğun idare etmesi, azlığın da idare edilmesi tabiî düzene aykırıdır. Halkın kamu işleriyle uğraşmak için devamlı bir şekilde toplantı halinde bulunması düşünülemez. Bu maksatla, idare şekli değişmeksizin, komisyonlar kurulamayacağı da kolayca anlaşılır.

Gerçekte, prensip olarak şunu ortaya atabilirim ki, hükümetin vazifeleri bir çok mahkemeler arasında bölünse, en az kalabalık olanlar işleri, yürütmek bakımından gösterecekleri kolaylık sebebiyle, er geç, tabiî olarak büyük bir nüfuza sahip olurlar.

Zaten böyle bir hükümet, bir çok güç şartların bir araya getirilmesini gerektirir. Bunun için, bir defa, halkın kolayca toplanabileceği ve her vatandaşın kendi vatandaşlarını kolayca tanıyabileceği çok küçük bir devlet; sonra da, işlerin çokluğunu ve çetin münakaşaları önleyecek derecede büyük bir ahlâk ve adet sa-

deliği olmalı. Bundan başka, mevki ve servetlerde çokça eşitlik olmalı. Bu olmazsa, haklarda ve nüfuzda eşitlik uzun sürmez. Nihayet, lüks az olmalı yahut hiç olmamalı. Çünki, lüks ya zenginlikten doğar, yahut da zenginliği lüzumlu kılar. Lüks hem zenginin ahlâkını bozar hem yoksulun. Birincinin sahiplik, ikincisinin de hırs ve temah yüzünden ahlâkını bozar. Lüks, vatanı gevşekliğe ve boş şeylere tercih eder. Devletin elinden vatandaşlarını alır; onları birbirine, hepsini de kamu efkârına köle eder.

İşte, ünlü bir yazarın[1] cumhuriyet için esas olarak erdemi göstermesinin sebebi budur. Çünki, erdem olmazsa, bütün bu şartlar da devamlı olamaz. Fakat, gereken farkları gözetmediği için bu büyük fikir adamı, fikirlerinde çok zaman isabetten, bazan da açıklıktan uzak kalmış ve — hâkim otorite her yerde aynı olduğu için — hükümet şekline göre az çok iyi teşekkül etmiş her devlette erdemin esas olması gerektiğini anlamamıştır.

Şunu da ilâve edelim ki, demokrasi idaresi yahut halk hükümeti kadar iç savaşlara ve karışıklıklara elverişli bir hükümet yoktur. Çünki, demokrasi kadar şekil değiştirmeğe her zaman kuvvetle meyil gösteren ve dolayısıyla varlığını korumak için de daha çok öngörüye,

[1] Montesquieu.

cesarete muhtaç bir hükümet yoktur. Asıl, böyle bir teşkilât içinde vatandaş kuvvet, sebat kazanmalı ve erdemli *palatin*[2]'nin Polonya diyet meclisinde söylediği şu sözleri, Tanrının günü içinden tekrarlamalı.

Malo periculosam libertatem quam guam quietum servitium.

Tanrılardan mürekkep bir millet olsaydı kendisini demokrasi ile idare ederdi. Bu kadar mükemmel bir idare insanların harcı değildir.

V

Aristokrasiye dair

Burada, birbirinden son derece farklı iki hükmî şahıs karşısındayız: bunlar, hükümetle hâkim varlıktır. Bu sebepten, biri vatandaşlara göre, ötekisi de yalnız hükümetin üyelerine göre genel olan iki irade karşısındayız, demektir. Hükümet iç teşkilâtını istediği gibi düzenlerse de, halka karşı ancak hâkim varlık adına yani, halkın kendisi adına söz söyleyebilir. Bunu hiçbir zaman unutmamak gerek.

İlk toplumlar kendilerini aristokrasi esasına göre idare ettiler. Aile şefleri, genel işleri

[2] Polanya kıralının babası Posaniya Palatini, Lorraine dukası.

kendi aralarında müzakere ederlerdi. Gençler, tecrübenin otoritesine karşı ağızlarını açmaz, sade boyun eğerlerdi. İşte, *papazlar*, *eskiler*, *senato*, *geronte* adları buradan gelir. Kuzey Amerika vahşileri bugün bile kendilerini böyle, hem de, çok iyi idare ediyorlar.

Fakat, toplum kurumlarından doğan eşitsizlik tabiî eşitsizliğe üstün çıkınca, zenginlik yahut kudret[1] yaşa tercih edildi, aristokrasi de artık seçime dayandı. Nihayet, babanın mallarıyla birlikte evlâda geçen kudret, asîl aileleri meydana getirdi, hükümeti de babadan oğula geçer hale soktu. Ortaya yirmi yaşında senato üyeleri çıktı.

Demek, üç çeşit aristokrasi vardır: tabiî aristokrasi, seçime dayanan aristokrasi, babadan oğula geçen aristokrasi. Birincisi basit milletlere uygundur. Üçüncüsü hükümetlerin en kötüsüdür. İkincisi ise en iyisidir. Çünki, asıl aristokrasi odur.

Seçime dayanan aristokrasi, iki kuvvetin birbirinden ayrı bulunmasından başka, üyelerini seçime tâbi tutmak gibi bir üstünlüğe sahiptir. Çünki, halk hükümetinde, her vatandaş memur olarak doğar. Fakat, aristokrasi idaresi bunların sayısını hudutlar. Onlar, ancak

[1] *Optimates* kelimesinin, en iyiler değil, en kudretliler anlamında kullanıldığı meydandadır.

seçim yoluyla bu sıfatı elde ederler [1]. Bu seçim sayesinde, doğruluk, bilgi, tecrübe, halkın tercih ve saygısını kazanan bütün diğer sebepler, halkın akıllıca idare edilebileceğine yeni birer teminattır.

Bundan başka, meclisler daha kolay kurulur ve toplanır; işler daha iyi müzakere edilir, daha düzen ve çabuklukla görülür. Yabancılara karşı, devletin itibarını saygıya değer santörler, tanınmayan ve aşağı görülen bir kalabalıktan çok daha iyi kayırırlar.

Bir kelime ile, en bilge kişilerin kalabalığı idare etmesi en iyi ve en tabiî bir düzen gereğidir. Şu şartla ki, kendi menfaatleri için değil de, halkın menfaati için idare edeceklerine herkes güvenebilsin. Lüzumsuz yere vasıtaları çoğaltmamalı ve seçkin yüz adamın daha iyi başarabileceği bir işi yüz bin kişiye yaptırmamalıdır. Fakat, şuna da dikkat etmelidir ki, burada, bütünün menfaati, kamu kuvvetine, genel irade kuralına pek uymayan bir yön vermeğe

[1] Memurların seçim şeklini kanunlarla düzenlemek çok mühimdir. Çünki, bu seçim hükümdarın isteğine bırakılırsa, Venedik ve Bern cumhuriyetlerinde olduğu gibi, irsî aristokrasiye düşmek tehlikesinin önü alınmaz. Zaten bu yüzden değil midir ki, bunlardan birincisi, ne zamandan beridir çökmüş bir devlet haline gelmiştir. Fakat, ikincisi, senatosunun büyük feraseti sayesinde ayakta duruyor: bu, hem çok şerefli, hem çok tehlikeli bir istisnadır.

başlar. Önüne geçilmez bir başka temayül de, kanunlardan, yürütme erkinin bir kısmını alır.

Özel münasebetlere gelince, iyi bir demokraside olduğu gibi, kamu iradesinin hemen ardından kanunların tatbik edilebilmeleri için, ne o kadar küçük bir devlet, ne de o kadar basit ve doğru bir halk ister. Yine, milleti idare etmek bakımından dağınık halde bulunan şeflerin her biri kendi idare sahalarında hükümdarlık taslayıp başlı başına hüküm sürmeye başlamaları ve nihayet, birer efendi kesilmeleri için o kadar büyük bir millete de lüzum yoktur.

Fakat, aristokrasi halk hükümetine nispetle daha az erdemlere ihtiyaç gösterirse de, varlıklılarda itidal, yoksullarda da kanaat gibi başka erdemlere de muhtaçtır. Çünki, aristokraside tam bir eşitlik yersiz gibi görünür. Bu eşitliğe Isparta'da bile saygı gösterilmemişti.

Sözün kısası, eğer bu şekil hükümet servet bakımından bazı eşitsizliklere lüzum gösteriyorsa, bu, sırf, kamu hizmetlerinin idaresini genel olarak, bütün zamanlarını bu işlere en iyi şekilde verebilecek olan kimselere bırakmak içindir. Yoksa, Aristo'nun ileri sürdüğü gibi, hep varlıklıların tercih edilmesi için değildir. Tam tersine, buna zıt bir seçimin, insanlara değer biçme hususunda bazan zenginlikten daha mühim tercih sebepleri bulunduğunu halka öğretmesi çok ehemmiyetlidir.

VI

Monarşiye dair

Buraya kadar, hükümdara kanunların kuvvetiyle kaynaşmış ve devlet içinde yürütme erkini elinde tutan hükmi ve kollektif bir şahıs gözüyle baktık. Şimdi de, bu kuvveti tabiî bir şahsın, hakikî bir adamın elinde toplanmış olarak düşüneceğiz. İşte, bu kuvveti kanuna uygun şekilde kullanma hakkına sahip olan kimseye monark yahut kral adı verilir.

Kollektif bir varlığın bir tek ferdi temsil ettiği bütün öteki idarelerin tersine olarak, monarşide bir tek fert kollektif bir varlığı temsil eder. Öyle ki, hükümdarı meydana getiren mânevi birlik aynı zamanda maddi bir birliktir. Bu maddi birlikte, kanunun büyük bir gayretle bir araya getirdiği meziyetler ötekisinde tabiî olarak bir arada bulunmaktadır.

Böylece, halkın iradesi ile hükümdarın iradesi, kamu kuvveti ile hükümetin özel kuvveti hep aynı muharrike tabidirler; makinenin bütün çarkları aynı eldedir; her şey de aynı gayeye doğru yönelmiştir. Birbirini yok edecek zıt hareketler yoktur. İç bir ana teşkilat düşünülemez ki, onda en ufak bir gayret buradakinden daha büyük bir tesir yapabilsin. Sahilde rahat rahat oturup büyük bir gemiyi zahmetsizce yüzdüren Archimedes bence, çalışma oda-

sından geniş ülkelerini idare eden, hareketsiz gözüktüğü halde, her şeyi harekete getiren usta bir hükümdara benzer.

Fakat, bu kadar kuvvetli ve zinde bir hükümet daha yoksa da, hiç bir hükümette özel irade bundakinden daha nufuzlu ve öteki iradelere daha kolaylıkla hâkim olamaz. Her şey aynı gayeye yönelir yönelir ama, bu gaye hiç de halkın saadeti değildir; idarenin kuvveti de durmadan devletin zararına hareket eder.

Kırallar mutlak olmak isterler. Onlara: "mutlak olmanın en iyi yolu, kendini halka sevdirmektir" diye uzaktan bağırıp dururlar. Bu genel kural çok güzeldir, hattâ bazı bakımlardan da çok doğrudur. Ne yazık ki, bu, saraylarda hep alay konusu olmaya mahkûmdur. Halkın sevgisinden gelen erk, şüphesiz en büyük erktir ama, kararsız ve şarta bağlıdır. Hükümdarlar hiç bir zaman bununla yetinmeyeceklerdir. En iyi krallar, canları isterse, kötü olmayı da denerler. Ama yine de efendi olarak kalırlar. Bir siyaset vaizi istediği kadar onlara "halkın kuvveti sizin kendi kuvvetiniz demektir. Onun için, en büyük menfaatiniz halkın refahlı, kalabalık ve zorlu olmasındadır" desin. Onlar, bunun doğru olmadığını pekâla bilirler. Şahsi menfaatleri, bir kere, halkın zayıf ve sefil olmasında, kendilerine hiçbir zaman karşı gelememesindedir. İtiraf ederim ki, tebaaları

hep itaatli farzedersek, hükümdarın menfaati halkın kuvvetli olmasındadır. Çünki, bu kuvvet, hükümdarın kendi kuvveti olduğu için, komşuları ondan çekinirler. Fakat, menfaat ikinci derecede ve tabiî durumda olduğu ve bu iki mefruz hal de birbirine zıt bulundukları için, hükümdarların kendilerine en yakın bir fayda sağlayan çareyi daima tercih etmeleri tabiîdir. İşte, Eşmuil'in İbranilerin gözleri önüne koyduğu, Macchiavelli'nin de açıkça gösterdiği bu idi. Macchiavelli krallara ders veriyor gibi görünerek, milletlere büyük öğütlerde bulunmuştur. Onun *Hükümdar* adlı eseri cumhuriyetçilerin kitabıdır [1].

Monarşinin büyük devletlere uygun düştüğünü genel oranlarla bulmuştuk. Monarşinin kendisini de incelemekle yine aynı şeyi buluruz. Genel idare mekanizması ne kadar kala-

[1] Macchiavelli dürüst bir adam, iyi bir vatandaştı. Fakat, Medicis hanedanına bağlı olduğundan, vatanın maruz olduğu zulüm içinde hürriyete olan sevgisini gizli tutmak zorunda idi. Kahraman olarak o iğrenç adamı seçmesi gizli maksadını yeter derecede açığa vurmaktadır. *Hükümdar* adlı eserindeki özlü sözlerle *Titius-Livius hakkında* nutuklar ve *Floransa Tarihi* adlı eserindeki sözler arasındaki karşıtlık, derin siyaset nazariyecisinin, şimdiye kadar ancak sathi ve bozuk ahlâklı okuyucular eline düşmüş olduğunu gösterir. Roma sarayı, kitabı şiddetle yasak etti. Bunu aklım keser. Çünki, eser açıkça bu sarayı tasvir ediyordu.

balık olursa, hükümdarın tebaalara olan oranı o kadar azalır, eşitliğe yaklaşır. Öyleki, sonunda bu oran demokrasideki tam eşitlik olur. Hükümet ne kadar daralırsa bu oran o derece artar; hükümet bir kişinin elinde bulunduğu zaman de *en yüksek derecesini* bulur. O zaman hükümdarla millet arasında çok büyük bir mesafe bulunur, devlet de bağlantıdan mahrum kalır. Böyle bir bağlantı meydana getirmek için, bir takım orta sınıflara ihtiyaç duyulur. Bunları doldurmak için de hükümdarlara, büyüklere, asîllere ihtiyaç vardır. Fakat, bütün bunların hiçbiri küçük bir devlete uygun düşmez. Çünki, bütün bu kademeler onun mahvı demektir.

Büyük bir devletin idaresi güçse, onun bir kişi tarafından idare edilmesi daha da güçtür. Hem, kralların, yerlerine başkalarını geçirdikleri zaman, bundan ne gibi neticeler doğduğunu herkes bilir.

Monarşi hükümetini cumhuriyet hükümetinden daima aşağı durumda tutacak olan esaslı ve kaçınılmaz bir kusur şudur: Cumhuriyet hükümetinde halkın oyu, hemen her zaman, yüksek mevkilere yalnız aydın ve kabiliyetli kimseleri getirir. Bunlar, mevkilerini şerefle işgal ederler. Halbuki, monarşilerde yüksek mevkilere yükselenler, çok zaman, bir takım insan müsveddeleri, hileci, entrikacı aşağılık insan-

lardır. Saraylarda, büyük mevkilere yükselmeye yarıyan aşağılık hünerler, bu mevkilere çıkar çıkmaz bu adamların kabiliyetsizliklerini halkın gözü önüne koymaktan başka işe yaramazlar. Halk, adamlarını seçmekte hükümdardan daha az yanılır. Cumhuriyet hükümetinin başında bir aptal bulunması ne kadar ender bir şeyse, kralın nazırları arasında gerçek değerde bir adam bulunması da eşine o kadar az raslanır bir şeydir. İşte, bu idareci müsveddeleri yüzünden hemen hemen mahva sürüklenmiş olan bir monarşide, güzel bir tesadüf eseri olarak doğuşdan idareci bir adam [1] iş başına gelirse, bu adamın bulduğu çareler ve imkânlar karşısında herkesin parmağı ağzında kalır ve bu hal memleket tarihinde yeni bir devre açar.

Monarşi ile idare olunan bir devletin iyi idare edilebilmesi için bu devletin büyüklüğü yahut genişliği, idare eden kimsenin kabiliyetiyle ölçülmelidir. Fethetmek idare etmekten çok daha kolaydır. Yeter derecede uzun bir manivelâ sayesinde, dünyayı bir tek parmakla yerinden oynatmak kabil ise de, onu kaldırabilmek için Herakles'in omuzları lâzım gelir. Bir devlet azıcık büyükse, hükümdar ona nisbetle hemen daima çok küçük kalır. Tersine olarak, bir devlet, şefine nisbetle çok küçük

[1] Duc de Choiseul (çev.).

olursa, — bu eşine az raslanır bir şeydir — yine fena idare edilir. Çünki, şef hep büyük maksatlar peşinde koşarak halkın menfaatini unutur; aynı zamanda aşırı kabiliyetlerini kötüye kullanarak halkı tıpkı kabiliyetsizliği yüzünden bedbaht eden dar kafalı bir şef kadar bedbaht eder. Bir krallık, her yeni saltanatta hükümdarın kabiliyetine göre âdeta ya genişlemeli ya daralmalı. Halbuki, bir senatonun kabiliyetleri daha değişmez ölçüde olduğundan, devlet de değişmez sınırlara sahip olabilir; idare de daha fena olmaz.

Bir tek adamın elinde bulunan hükümetin en hissedilir mahzuru, ekrin durmadan el değiştirmesidir. Oysa ki, bu, diğer iki hükümet şeklinde, arasız bir bağlantı meydana getirir. Bir kral ölürse, yerine bir başkası lâzımdır. Seçimler, tehlikeli aralıklara sebebolurlar. Bu aralıklar fırtınalı geçer. Vatandaşlar, bu çeşit hükümette pek de geçer akça olmayan hasbilik ve dürüstlük gibi hasletlere sahip değilseler, işin içine bile ve dalavere karışır.

Devletin kendini sattığı kimsenin, sırası gelince, onu satmaması ve kuvvetlilerin kendisinden çektikleri paraları zayıflardan çıkarmaması imkânsızdır. Böyle bir idarede er geç her şey para ile satılmaya başlar. Kralların idaresi altındaki düzensizlik, saltanat fasıllarındaki karışıklıklardan beterdir.

Bu dertlerin önüne geçmek için ne yapıldı? Hükümdarlık bazı kral ailelerinde irsî hale sokuldu. Kralların ölümünde çıkabilecek her türlü kavgaları önlemek için bir vârislik sırası konuldu yani, seçimin mahzurları yerine saltanat naipliğinin mahzurları konuldu, akıllı bir idareye görünürdeki durgunluk tercih edildi ve iyi kralları seçme hususunda çekişmektense çocukları tabiat garibelerini, aptalları şef yapmak tehlikesi göze alındı. Bu gibi şefleri başa getirmek tehlikesini göze aldıkları zaman, bütün talihin kendi aleyhlerine döneceğini düşünmediler. Genç Dionysos'un şu sözü çok akıllıca bir sözdür: Dionysos, kötü bir hareketini yüzüne vuran babasının: "Sana örnek olacak böyle bir şey yaptım mı?" demesine cevap olarak "Sizin babanız kral değildi ki" demiştir [1].

Başkalarına hükmetmek için yetiştirilen bir kimseyi adalet duygusundan ve akıldan mahrum etmek hususunda her şeyi el ele vermiştir. Genç hükümdarlara saltanat sürmek sanatını öğretmek, denildiğine göre, zahmetli işmiş. Galiba bu terbiyenin onlara pek faydası da dokunmuyor. Onlara boyun eğmek sanatını öğretmekle işe başlansa bence daha iyi olur. Tarihin şerefle andığı en

[1] Plutarkhos: Dicts notables des rois et grands capitaines, b. 22.

büyük krallar hiç de saltanat etmek için yetiştirilmiş değildirler. Bu, öyle bir sanattır ki, insan öğrendiği nispette ona daha az sahip olur. Bu, hükmetmekte ziyade boyun eğmekle daha iyi elde edilir.

Nam utilissimus idem ac brevissimus bonarum malarumque rerum detectus cogitare guid aut nolueris sub alio principe, aut volueris[1].

Bu insicamsızlığın bir neticesi de, krallık hükümetinin kararsızlığıdır. Kırallık hükümeti hüküm süren hükümdarın yahut onun adına hüküm süren kimselerin mizaçlarına göre gâh şöyle gâh böyle hareket ettiği içindir ki, uzun müddet, ne değişmez bir hedefe ne de mantıklı bir hareket tarzına sahip olabilir. Bu hercailik de, devleti daima bir usulden ötekine, bir tasavvurdan bir başkasına atar. Bu hale, hükümdarın hep aynı kaldığı öteki hükümet şekillerinde raslanmaz. İşte, onun içindir ki, bir saraydane kadar çok hile varsa, bir senatoda da o kadar bilgelik vardır. Cumhuriyetler hedeflerine daha devamlı ve bağlantılı görüşlerle ilerlerler. Halbuki, bütün nazırlarca, hattâ bütün krallarca tutulan yol her şeyde selefinin tersine hareket etmek olduğuna göre, krallığın nazırları arasında yapılan her değişiklik, devletin kendisinde de bir devrim meydana getirir.

---

[1] Tacitus, *Tarih* 1, 16

Bu insicamsızlık, krallık taraftarı siyaset nazariyecilerinde sık sık raslanan safsatayı da açıkça anlatmaktadır. Bu safsata, yalnız, toplum idaresini aile idaresine ve hükümdarı aile babasına benzetmekle kalmıyor (bunu evvelce çürütmüştük), aynı zamanda krala, mahrum olduğu bütün erdemleri bol bol veriyor ve onu, nasıl olması gerekiyorsa öyle farz ediyor. Bu sayede, krallık hükümeti öteki hükümet şekillerine açıkça üstün oluyor. Çünki, onun, hükümetlerin en kuvvetlisi olduğu su götürmez bir hakikattir; hükümetlerin en iyisi olması için de genel iradeye daha uygun bir bütün iradesine ihtiyacı vardır.

Fakat, Eflâtun'un dediği gibi[1], kral yaradılış itibariyle ender bir şahsiyet ise, tabiatla talih ona taç giydirmek için acaba kaç kere el ele vereceklerdir? Eğer krallara mahsus terbiye, mutlaka bu terbiyeyi alanları boyorsa, saltanat etmek maksadıyla yetiştirilen bir sürü adamdan ne beklenebilir? Demek, krallık hükümetini, iyi bir kralın hükümeti ile karıştırmak kendi kendini aldatmaktır. Bu hükümetin aslında ne olduğunu görmek için, onu kabiliyetsiz veya kötü hükümdarların idaresi altında iken incelemeli. Çünki, onlar ya tahta kabiliyetsiz veya fena olarak çıkarlar, yahut da taht onları bu hale sokar.

---

[1] *In civile*

Bu güçlükler bizim yazarların gözünden kaçmamıştır. Ama, onların, bundan zerre kadar tasalandıkları yok. Onlara göre, bunun çaresi kem küm etmeden boyun eğmektir. Tanrı gazaba geldiği zaman fena krallar gönderir... Onlara Tanrının bir cezası diye katlanmak gerek. Bu sözler, şüphesiz insanı ahlâk bakımından yükseltecek mahiyettedir ama, bilmem ki, acaba bunlar bir siyaset kitabından çok kilisenin vaiz kürsüsüne daha yaraşmazlar mı? Mucizeler vaadeden fakat, bütün hüneri hastaları sabır ve tahammüle davetten ibaret olan bir hekim hakkında ne düşünmeli? Fena bir hükümet idaresinde bulunduğumuz zaman ona katlanmak gerektiğini biliriz. Asıl mesele, iyi bir hükümet bulmaktadır.

VII

Muhtelit hükümetlere dair

İşin aslı aranırsa, basit hükümet diye bir şey yoktur, denebilir. Tek bir şefin kendine tabi bir takım memurları olmalıdır. Bir halk hükümetinin de bir şefi bulunmalıdır. Bu sebepten, yürütme erkinin parçalanmasında daima büyük sayıdan küçük sayıya doğru bir derecelenme vardır. Yalnız şu farkla ki, gâh büyük sayı küçüğe, gâh küçük sayı büyüğe tabi olur.

Bazan, ister İngiltere hükümetinde olduğu gibi, birbirini takip eden parçalar birbirine karşılıklı olarak tabi bulunsun, ister Lehistanda olduğu gibi, parçalardan her birinin otoritesi bağımsız fakat eksik olsun, parçalanma eşitçe olur. Bu son şekil fenadır. Çünki, hükümette hiç birlik olmaz, devlet de bağlantısız kalır.

Basit bir hükümetle muhtelit bir hükümetten hangisi daha iyidir? Bu, siyaset nazariyecilerinin daima münakaşa ettikleri bir meseledir. Buna da yukarıda, her türlü hükümet şekli hakkındaki soruya verdiğim cevabın aynını vermek gerekir.

Basit hükümet, sırf basit olduğu için, aslında en iyi olanıdır. Fakat, yürütme erki yasama kuvvetine yeter derecede tabi değilse yani, hükümdarın hâkim varlığa olan oranı halkın hükümdara olan oranından çok ise o zaman, orantıdaki bu noksanı hükümeti parçalara ayırmakla ortadan kaldırmak gerekir. Çünki, o zaman, parçaların hepsinin tabaa üzerindeki nüfuzları azalmaz; halbuki, parçalanmaları hepsinin hâkim varlığa olan nüfuzlarını azaltır.

Aynı mahzur, hükümetin tamlığını bozmadan yürütme ve yasama kuvvetlerini denkleştirmeğe ve bunların her birine ait hakları muhafazaya yarayan orta derecede memurlar tâyin etmekle de önlenebilir. O zaman da, hükümet muhtelif değil, mutedil olur.

Bu mahzurun zıddı mahzura da, benzer vasıtalarla çare bulunabilir. Hükümet çok dağınıksa, onu toplaştırmak için mahkemeler kurulabilir. Bu usul bütün demokrasilerde uygulanan usuldur. Birinci halde, hükümeti zayıflatmak, ikinci halde de kuvvetlendirmek için parçalara bölerler. Çünki, kuvvetin de zaafın da *en üstün haddi* basit hükümetlerde bulunur. Muhtelit hükümetlerde ise orta derecede bir kuvvet vardır.

VIII

Her hükümet şeklinin her memlekete elverişli olmadığına dair

Hürriyet, her iklimde yetişen bir meyva olmadığı için her millet ona ulaşamaz. İnsan, Montesquieu'nün koyduğu bu kural üzerinde ne kadar düşünürse, o kadar doğruluğunu anlıyor; ne kadar itiraz ederse de, onu yeni yeni delillerle isbata o kadar sebep buluyor.

Dünyanın bütün hükümetlerinde kamu şahsiyeti her şeyi tüketir, fakat üretmez. O halde, tükettiği nesneler ona nereden geliyor? Üyelerinin emeklerinden, Umumun zaruri ihtiyaçlarını fertlerin emek fazlası karşılar. Bunun neticesi şudur ki, toplum hali ancak, insanların emeği ihtiyaçlarından fazlasını verdiği müddetçe devam edebilir.

Bu fazlalık dünyanın bütün memleketlerinde bir değildir. Bir çoklarında ehemmiyetli, bir kısmında orta derecededir. Bazılarında hiç yoktur. Nihayet, bir kısmında da emek mahsulü, ihtiyacı bile karşılamaz. Mahsulün tüketime olan oranı, iklimin verimliliğine, toprağın gerektirdiği emeğin nevine, mahsullerinin cinsine, halkın gücüne ve muhtaç olduğu yiyecek ve içeceğin azlığına veya çokluğuna, nihayet, bütün oranın müteşekkil olduğu buna benzer bir çok oranlara bağlıdır.

Öte yandan, bütün hükümetler aynı mahiyette değildirler. Bunların arasında az tüketeni, çok tüketeni vardır. Aralarındaki ayrılıklar başka bir esasa dayanır : genel masraflar kaynaklarından ne kadar uzaklaşırlarsa, o kadar yüklü olurlar. Bu yükü vergilerin tutarı ile değil, çıktıkları ellere dönmek için geçecekleri mesafe ile ölçmek gerekir. Vergilerin çıktıkları ellere dönüşü, iyi düzenlenir ve çabuk olursa, verginin az veya çok ödenişinin ehemmiyeti yoktur; halk hep varlıklı, millî işler de daima yolunda demektir. Tam tersine, halk ne kadar az verirse versin, eğer verdiği eline dönmezse, durmadan verdiği için, nihayet elinde avucunda bir şey kalmaz olur; devlet de hiç bir zaman varlıklı olmaz, halk da hep yoksul kalır.

Bundan şu netice çıkar ki, halk ile hükümet arasındaki mesafe ne kadar çok olursa,

vergiler de o nisbette ağır olurlar. Bu sebeple demokraside halk, en hafif vergi yükü altındadır; aristokrasi de yükü daha ağırdır; monarşide ise, en ağır yükü taşır. Şu halde, monarşi yalnız çok varlıklı milletlere, aristokrasi servet ve büyüklük bakımından orta halli devletlere, demokrasi de küçük ve yoksul devletlere elverişlidir.

Gerçekte, insan bu hususta ne kadar çok düşünürse, hür devletlerle, monarşik devletler arasında o kadar çok farklar bulur. Hür devletlerde, her şey ortak menfaate harcanır. Monarşi ile idare olunanlarda ise, kamu kuvveti ile fertlerin kuvveti birbirine karşılıklı tesirlerde bulunurlar. Birinin zaafa düşmesiyle öteki kuvvet kazanır. Nihayet, zorbalık idaresi, tabanları mesut etmek gayesiyle idare edecek yerde, hükmetmek için onları sefil hale sokar.

İşte, her iklimde böyle bir takım tabiî sebepler vardır ki, bunlara dayanarak, bu iklimin gerektirdiği hükümet şekillerini tâyin edebiliriz; hattâ, ne çeşit halka sahip olması gerektiğini de söyleyebiliriz.

Elde edilen mahsulün sarf edilen emeği karşılamadığı verimsiz ve çorak yerler boş, ekimsiz kalmalı, yahut oralarda vahşileri oturtmalı. İnsan emeğinin en az ihtiyacı karşılıyabildiği yerlerde yalnız barbar milletleri oturt-

malı. Çünki, bu gibi yerlerde her türlü medeniyet kurmak imkânsızdır. Emeğe nisbetle mahsul fazlası orta derecede olan yerler hür milletlere elverişlidir. Az emeğe karşılık çok mahsul veren bol ve verimli toprağı olan yerler ise — tabaaların ihtiyaçlarından arta kalan mahsul hükümdarın lüksüne sarfedilmek için - monarşi ile idare edilmek ister. Çünki, bu fazlalığı, fertler har vurup harman savuracaklarına, hükümete vermeli daha iyi. Bunun istisnaları olduğunu biliyorum, elbette. Fakat, bizzat bu istisnalar er geç, her şeyi tabiat düzenine götüren devrimler yapmak suretiyle kuralı doğrularlar.

Genel kanunlarla bu kanunların tesirlerini değiştirebilen özel sebepleri birbirinden ayırdedelim. Bütün güney bölgelerini cumhuriyetler, kuzey bölgelerini de zorba devletler kaplamış olsalar bile, iklimin tesiri sebebiyle, zorba idarelerin sıcak memleketlere, barbarlığın soğuk memleketlere, iyi bir idarenin de mutedil bölgelere elverişli oluşu yine de doğrudur. Görüyorum ki, esas kural kabul edilmekle beraber, bunun tatbikatı münakaşaya yol açacaktır: denilecektir ki, çok verimli soğuk memleketler bulunduğu gibi, çok verimsiz sıcak ülkeler de vardır. Fakat, bu güçlük, meseleyi etraflıca incelemeyenler içindir. Yukarıda söylediğim gibi, emek, kuvvet, tüketme, v. s. güçlüklerini de hesaba katmak gerekir.

Farzedelim ki, ayni genişlikte iki toprak-tan biri beş öteki on mahsul versin. Birinci toprakta oturanlar dört, ikincide oturanlar da dokuz nisbetinde tüketirlerse, birincinin üretim fazlası beşte bir, ikincininki onda bir olur. Bu iki fazlalık arasındaki oranla, mahsuller arasındaki oran birbirinin tersi olduğu için, beş veren toprak on verenin iki misli fazla mahsul verir, demektir.

Fakat, mesele iki misli mahsulde değildir. Hem, genel olarak, verimlilik bakımından, kimsenin soğuk memleketlerle sıcak memleketleri bir tutmaya kalkışacağını da sanmam. Bununla beraber, böyle bir eşitliği var sayalım.

Hattâ, istenilirse, İngiltere ile Sicilya'yı, Lehistan'la da Mısır'ı denk tutalım. Daha güneyde Amerika ile Hindistan var. Daha kuzeyde ise, bir şeyler yok. Halbuki, mahsullerdeki bu eşitliğe karşılık, tarım bakımından ne büyük farklar vardır. Sicilya'da toprağı şöyle bir kazmak elverirken, İngiltere'de toprağı sürmek için ne büyük emek harcamak gerekir. Şu halde, ayni mahsülü vermek için, daha fazla insan emeğine ihtiyaç gösteren yerde, mahsul fazlası ister istemez daha az olacaktır.

Bundan başka, aynı sayıda insanların sıcak memleketlerde daha az yiyip içmediklerini de aklınızdan çıkarmayın. Sıcak yerlerde ik-

lim, az yiyip içmeyi sağlık adına gerekli kılar. Oralarda, kendi memleketlerinde imiş gibi yaşamak isteyen Avrupalılar, dizanteri ve hazımsızlıktan kırılırlar. Chardon der ki: *biz Avrupalılar Asyalılara kıyasla, yırtıcı hayvanlara, kurtlara benzeriz. Bazı kimseler, İranlıların aza kanar kimseler olmalarını topraklarının az işlenmiş bulunmasına atfederler. Halbuki ben tam tersine, İran'nın azık bakımından pek bolluk içinde olmayışının sebebini, halkın azık ihtiyacının az olmasında buluyorum. Az yiyip içmeleri, memleketteki kıtlığın bir neticesi olsaydı, yalnız yoksulların az yemeleri gerekirdi. Halbuki, orada genel olarak, herkes az yiyip içer. Yine öyle olsaydı, her vilâyette oranın verimliliğine göre, az veya çok yemeleri gerekirdi. Oysa ki, İran'ın her yerinde aynı aza kanarlık vardır. İranlılar yaşama tarzlarıyla pek övünürler ve kendi yaşayışlarının Hıristiyanlarınkinden ne kadar üstün olduğunu anlamak için de yüzlerinin rengine bakmanın elvereceğini söylerler. Gerçekten, İranlıların tenleri düz, derileri güzel, ince ve parlaktır. Halbuki, Avrupalılar gibi yaşayan ve tabiyetleri altında bulunan Ermenilerin derileri sert, yüzleri sivilceli, vücutları iri ve hantaldır.*

Üstüva hattına yaklaştıkça, insanların daha az şeyle beslendikleri görülür. Ora insanları, hemen hemen et yemezler. Pirinç, mısır, kuskus, darı ve manioc'unundan yapılan çö-

rekler onların her günkü gıdalarıdır. Hindistanda milyonlarca insan vardır ki, bunların günlük geçimleri beş parayı bulmaz. Avrupada bile kuzey milletleri arasında yiyip içme isteği bakımından büyükçe farklar görürüz. Bir İspanyol, bir Almanın akşam yemeğiyle sekiz gün yaşayabilir. İnsanları daha çok yiyen memleketlerde, lüks yiyecek içecek şeylere sirayet eder. Bu lüks kendini, İngiltere'de et yemekleriyle dolu sofralarda gösterir. İtalya'da insanı şeker ve çiçek ziyafetine boğarlar.

Giyim bakımından olan lükse gelince, onda da bu çeşit farklar göze çarpar. Mevsim değişmesi çabuk ve sert olan iklimlerde elbiseler daha iyi ve daha sadedir. Elbisenin süs yerine geçtiği iklimlerde ise, faydadan çok gösteriş aranılır. Elbise oralarda bir lükstür. Napoli'de Pausilippeum'da, her gün bir takım adamların gezindiklerini görürsünüz. Bunların ayaklarında çorap namına bir şey yokken, arkalarında altın işlemeli sakolar vardır. Binalar için de durum aynıdır: havanın tesirinden korkulmayan yerlerde, yalnız gösterişe ehemmiyet verilir. Paris'de, Londra'da evlerin sıcak ve rahat olması istenilir; Madrid'de, muhteşem salonlar varsa da, kapanır çeşitten pencerelere raslanmaz Onun için, yatmaya mahsus yerler fare deliğine benzer.

Besiler sıcak memleketlerde daha esaslı, daha lezzetlidir. Bu da üçüncü bir farktır ki, ikinciye tesir etmekten geri kalmaz. İtalya'da

niçin çok sebze yenir? Çünki, oralarda sebzeler iyi, besleyici ve son derece lezzetlidir. Fransa'da ise sebzeler yalnız su ile yetiştirildikleri için besleyici değildirler. Bu yüzden de yemek sofralarında o kadar rağbet görmezler. Bununla beraber ne daha az yer işgal ederler, ne de ekilmek için daha az zahmete ihtiyaç gösterirler.

Tecrübe göstermiştir ki, Kuzey Amerikanın buğdayları, Fransa'nınkilerden daha aşağı evsafda olduklar halde, un bakımından daha bereketlidirler. Fransa'nın buğdayları ise kuzey memleketlerin buğdaylarından daha verimlidir. Bundan çıkan neticeye göre denebilir ki, genel olarak üstüva hattından kutba doğru, buna benzer bir derecelenme vardır. Şu halde, eşit mahsullerden daha az gıda elde edebilmek düpedüz bir kayıp değil midir?

Bütün bu ayrı görüşlere, bunların neticesi olan ve bunlara kuvvet veren bir başkasını ekliyebilirim. Buna göre, sıcak memleketler soğuk memleketlerden ziyade halka ihtiyaç gösterir ve daha çok nüfusu besleyebilirler. Bu da, zorba idarenin yararına olarak iki misli fazlalık verir.

Aynı sayıda halk ne kadar büyük bir saha işgal ederse orada ayaklanmalar o kadar güç olur. Çünki, halk çabuk ve gizli olarak bir araya gelip bir şeye karar veremez. Hükümet için, tasavvurları meydana çıkarmak, bağlantıları kesmek daima işten bile değildir. Fakat, kalabalık bir milletin fertleri birbirine ne ka

dar yakın olurlarsa, hükümet de hâkim varlığın hakkına o kadar güç tecavüz edebilir. Hükümdar, kendi meclisinde ne kadar emin ise, ayaklanmaları idare eden şefler de kendi odalarında o kadar emniyetle müzakerelerde bulunurlar. Hükümdarın kıtaları ordugâhlarında ne kadar çabuk toplanırlarsa, halk da meydanlarda o kadar çabuk toplanır. Demek, zorba bir hükümetin üstünlüğünü sağlayan şey, uzak mesafelerden tesir edebilmesidir.

Kendine sağladığı dayanak noktaları sayesinde hükümetin kuvveti, tıpkı manivelâların kuvveti gibi, uzaklardan daha tesirli olur[1]. Milletin kuvveti ise, tam tersine, ancak toplu bulunduğu zaman tesirini gösterebilir: ancak öbek öbek ateş alan barut yere serpildiği zaman nasıl tesirini kaybederse, milletin kuvveti de yayıldıkça öyle uçup gider, yok olur. Halkı az olan memleketler de yine zorba idareye en elverişli olanlardır: yırtıcı hayvanlar ancak çöllerde hüküm sürerler.

---

[1] Bu, yukarıda büyük devletlerin mahzurları hakkında söylediklerime aykırı değildir. (Kitap II, b. IX). Çünki, orada bahis konusu olan şey hükümetin üyeleri üzerindeki otoritesi idi, burada ise, tabaaları üzerindeki kuvvetidir. Dağınık halde bulunan üyeleri, millet üzerinde uzaktan tesirde bulunmak hususunda dayanak noktaları vazifesini görürler. Fakat, hükümetin, bu üyelere doğrudan doğruya tesir edebilmesi için hiç bir dayanak noktası yoktur. Böylece, manivelânın uzunluğu, birinci durumda hükümetin zaafını, ikinci de ise kuvvetini meydana getirir.

IX

İyi bir hükümetin belirtilerine dair

"Mutlak olarak en iyi hükümet hangisidir?" sorusu ortaya belirsiz olduğu kadar çözülmesi imkânsız bir mesele atmış olur; yahut da bu meselenin, milletlerin mutlak veya nisbî durumlarına göre mümkün görülen terkiplerin sayısı kadar hal çaresi vardır.

Fakat, belli bir milletin iyi veya fena idare edildiğine dair belirtiler nelerdir diye sorulsaydı, iş değişirdi. O zaman, filiyatla ilgili olan bu meseleyi çözmek kabil olurdu.

Bununla beraber, bu mesele hiç bir zaman çözümlenemez. Çünki, herkes bunu kendi görüşüne göre çözmek ister. Tabaalar genel dirliği överler, vatandaşlar da fert hürriyetini. Kimisi sahipliğin, kimisi şahısların masunluğunu tercih eder. Birine göre, en iyi hükümet en sert hükümettir; ötekine göre de en yumuşak hükümettir. Beriki suçların ceza görmesini, öteki işlenmeden önlenmesini ister. Biri, komşuları yıldırmanın iyi olduğunu ileri sürer, öteki komşularınca meçhul kalmayı uygun bulur. Biri paranın elden ele geçmesine sevinir, halbuki, ötekisi milletin yiyecek ekmeği olmasını ister. Bütün bunlarda ve benzer noktalarda uyuşulsa bile, meselenin haline yaklaşmış sayılır mıyız? Ahlâki vasıflar tam bir ölçüye vurulamadığı için, belirtiler bakımın-

dan fikir birliği olsa bile, bunu değerlendirmek hususunda nasıl anlaşılabilir?

Ben, kendi hesabıma, bu kadar basit bir belirtinin tanınmasına veya insanların onu kabul etmeyecek kadar kötü niyet göstermelerine hep şaşmışımdır. Siyasî bir ortaklık meydana getirmenin gayesi nedir? Üyelerinin nefislerini muhafaza, refahlarını sağlamak değil mi? Üyelerin nefislerini muhafaza ettiklerinin ve refah içinde olduklarının en emin belirtisi nedir? Üyelerin sayısı, nüfusu. O halde, büyük münakaşalara yol açmış olan bu belirtiyi başka yerde aramayın. Her şey eşit olmak şartıyla, yabancı vasıtalar, vatandaşlığa almalar, sömürgeler olmaksızın, vatandaşların içinde çoğalıp arttıkları hükümet, yüzde yüz en iyi hükümettir. Halkı azalan ve yok olup gitmeye yüz tutan hükümet ise, en kötü hükümettir. Ey! hesap üstatları, bundan ötesi sizin işiniz. Sayın, ölçün, kıyaslayın [1].

[1] İnsan oğlunun saadeti bakımından, tercihe değer bazı yüzyılları aynı prensibe göre düşünmek gerek. Edebiyat ve güzel sanatların ilerleme kaydettikleri bazı yüzyıllara fazla hayranlık beslenmiş, fakat, kültürlerinin gizli sebebi anlaşılamamış ve bunun meşum neticesi düşünülmemiştir: *Idque opud imperitos humanitas vocabatur, quum pars servitutis esset.* Acaba kitaplardaki kurallarda, yazarları dile getiren bayağı menfaatleri hiç görmüyecek miyiz? Hayır! Yazarlar ne derlerse desinler, bir memleketin parlaklığına rağmen halkı azalırsa, orada her şeyin

X

Hükümetin kötüye kullanması ve bozulmaya yüz tutmasına dair

Özel irade durmadan genel iradeye karşı tesirde bulunduğu için, hükümet de hâkimiyete karşı devamlı bir gayret sarfeder. Bu gayret ne kadar artarsa, ana teşkilât o kadar

---

yolunda gittiğini ileri sürmek pek yerinde olmaz. Bir şairin yüz bin liraya sahip bulunması, yaşadığı devrin en iyi devir olması için kâfi gelmez. Şeflerin görünüşteki gönül rahatlığından, sâkinliğinden ziyade milletlerin ve bilhassa en kalablık devletlerin refahına bakmalı. Yağan dolu, bazı kantonları felâkete uğratırsa da, ender olarak kıtlığa sebep olur. Ayaklanmalar, iç harpler, şefleri son derece yıldırır, fakat, milletlerin asıl felâketleri bu değildir. Bu haller, ikide bir ara bile verirler, halbuki, beri yandan hangimiz onlara tahakküm edeceğiz diye çekişenler vardır. Gerçek refahları da, felâketleri de, içinde bulundukları daimi şartlardan doğar; her şey boyunduruk altında ezilip kaldığı zaman da her şey mahvolur. O zaman, şefler onları istedikleri gibi ortadan kaldırırlar: *ubi solitudinem faciunt, pacem appellant* (Tacitus, *Agricola* XXXI.) Büyüklerin tahrikleri Fransa krallığını sarsması ve Paris piskopos muavininin parlementoya cebinde hançerlerle gelmesi, Fransa milletinin şerefli ve hür yaşayışı içinde mesut, olup çoğalmasına engel olmamıştı. Vaktiyle Yunanistan, en amansız savaşlar içinde refaha ermişti. Orada, kan seller gibi akmakla beraber, memleket yine de insanla dolu idi. Macchiavelli şöyle diyor: "Katiller, sürgünler, iç harpler içinde iken bile cumhuriyetimiz sanki daha da kuvvetli idi. Vatandaşların erdemi, ah-

değişir. Hükümdarın iradesine mukavemet ederek onunla denkleşebilecek bir bütün iradesi bulunduğu için, hükümdar er geç hâkim varlığı baskı altında tutar ve toplum anlaşmasını bozar. İşte, bu öyle kaçınılmaz ve olaylara bağlı bir kusurdur ki, siyasi bütünü doğumundan başlayıp durmadan yok etmeye çalışır. Tıpkı, ihtiyarlık ve ölümün insan vücudunu yok edişi gibi.

Bir hükümetin bozulması için, genel olarak, iki yol vardır.

Bunlardan biri, hükümetin sıkışıp daralması, ötekisi de devletin dağılmasıdır.

Bir hükümetin sıkışıp daralması, büyük sayıdan küçüğe yani, demokrasiden aristokrasiye, ariktokrasiden de krallığa geçmesiyle olur. Bu, hükümetin tabiî meylidir [1].

---

lâkı ve âdetleri, istiklâl sevgileri cumhuriyeti kuvvetlendirmeye yarıyordu. Halbuki, cumhuriyetteki nifaklar onu zayıflatmak hususunda büyük bir tesir yapamıyorlardı." Biraz karışıklık ruhlara elastikiyet verir. İnsan oğlunu gerçekten mesut eden şey dirlikten çok hürriyettir.

[1] Venedik cumhuriyetinin kendi kanallarında ağır ağır kurulup ilerlemesi bu geçişe hatırı sayılır bir örnek teşkil eder. Bin iki yüz yıldan beri Venediklilerin hâlâ ikinci devrede bulunmaları hayret verici bir şeydir. Bu devreye 1198 yılında *serra di consiglio* ile varmışlardır. Venediklilerin kınanmalarına sebep olan dukalara gelince, *Squittinio della liberta*

Hükümet küçük sayıdan büyüğe doğru gerisin geriye giderse gevşiyor, denilebilir: ama, bu tersine ilerleyiş imkânsızdır.

---

veneta ne derse desin, bunların Venediklilerin hükümdarı olmadıkları sabit olmuştur.

Monarşiden ariktokrasiye, aristokrasiden demokrasiye geçmek suretiyle tersine bir ilerleme kaydeden Roma cumhuriyetinin misâlini ileri sürerek bana itiraz etmekten geri kalmayacaklardır. Oysaki, ben, hiç de böyle düşünmüyorum.

Romulus'un ilk kurduğu hükümet muhtelit bir hükümetti. Bu ise, çarçabuk zorbalığa dönmüştü. Özel bazı sebepler yüzünden, insan denilecek hale girmeden ölen bir bebek gibi, devlet de vaktinden evvel yok oldu. Cumhuriyetin asıl doğuş devresi Tarquinius'ların kovulmasına raslar. Fakat, Cumhuriyet, başlangıçta sabit bir şekil alamadı. Çünki, asiller ortadan kaldırılmadığı için, işin ancak yarısı yapılmıştı. Bu şekilde, meşru idarelerin en kötüsü olan irsî ariktokrasi demokrasi ile anlaşmazlık halinde bulunduğu için, daima kararsız ve müstereddit olan hükümetin şekli, Macchiavelli'nin de çok iyi gösterdiği gibi, ancak tribun'ların kurulmasıyla sabitleşti. Gerçekte, o zaman halk yalnız hâkim değil, aynı zamanda hem memur, hem yargıçtı. Senato, hükümeti itidalli tutan ve hareketlerinin toplu olmasına yarayan tabi durumda bir mahkeme idi. Consul'ların kendileri bile, asil olmalarına, en büyük devlet memuru ve savaşta da tam yetkili general bulunmalarına rağmen, Roma'da ancak halk başkanları idiler.

Yine bu noktadan itibaren, hükümetin tabii meylini takip ettiği ve aristokrasiye yöneldiği görüldü. Partricia âdeta kendiliğinden yok oluyordu. Aristokrasi, artık, Venedik'de veya Cenevre'de olduğu gibi,

Gerçekte, bir hükümet, kuvvet zembereği eskiyip şeklini muhafaza edemiyecek kadar kendini zaafa düşürürse, şekil değiştirir. Şu halde, hükümet genişliyerek daha da gevşeyecek olursa, o zaman, kuvveti büsbütün sıfıra düşer. Yaşama imkânı daha da azalır. O halde, mümkün olduğu kadar kuvvet zenbeleğini kurmak ve sıkıştırmak lâzımdır. Yoksa, zenbreğin tuttuğu devlet yıkılıp gider.

Devletin dağılması iki türlü olur:

Dağılma evvelâ, hükümdarın devleti artık kanunlara göre idare etmemeğe başlaması, hâkim otoriteyi zorla ele geçirmesi ile meydana gelir. O zaman, mühim bir değişiklik olur: bu değişiklik, hükümetin değil, devletin sıkışıp toplanmasıdır. Yani, demek istiyorum ki, büyük devlet ortadan kalkar, onun içinde,

---

Patricia'lıların bütününde değil, Patricia'lılarla Plep'lerin meydana getirdikleri senatoda, hattâ Tribun'ların — ellerine etkin bir kuvvet geçirmeye başladıkları zaman — Tribun'ların bütününde vardı. Çünki, kelimelerin olaylar üzerinde bir tesiri yoktur. Bir milletin başında millet adına hükümet eden şefler varsa, adları ne olursa olsun, bu bir aristokrasidir.

Aristokrasinin kötüye kullanılmasından, iç savaşlar ve Triumvira doğdu. Sulla, Caesar, Augustus, fiilen gerçek birer monark oldular. Nihayet, Tiberius'un zorba idaresinde, devlet dağıldı. Şu halde, Roma tarihi benim koyduğum kuralları yalanlamıyor, doğruluyor.

yalnız hükümet üyelerinin meydana getirdikleri bir başka devlet ortaya çıkar. Bu ise, halkın geri kalan kısmı için, bir efendiden, tyran'dan başka bir şey değildir. Hükümet de hâkimiyeti zorla ele geçirir geçirmez, toplum anlaşması bozulmuş olur, hukuken tabiî hürriyetlerine tekrar kavuşan bütün vatandaşlar boyun eğmeğe zorlanırlar. Fakat, buna mecbur değildirler.

Hükümet üyeleri hep birlikte kullanmaya mecbur oldukları erki ayrı ayrı ellerine geçirdikleri zaman da aynı hal olur. Bu da, kanuna karşı büyük bir tecavüzdür ve büyük karışıklıklara sebebolur. İşte, o zaman, ne kadar devlet memuru varsa o kadar da hükümdar var, demektir. Hükümet kadar parçalara ayrılan devlet de, ya, yok olur gider, ya şekil değiştirir.

Devlet ortadan kalktığı zaman, hükümetin, şekli ne olursa olsun, kötüye kullanılmasına anarşi denir. Bir ayırma gözetirsek görürüz ki, demokrasi bozularak *ochlocratie* halini alır, aristokrasi de *oligarchie* oluverir. Buna, krallığın da bozularak *tyrannie*'ye döndüğünü ekleyeceğim. Fakat, bu son kelime bir kaç anlama gelir. Onun için, bu kelimeyi açıklamak gerekir.

Bir tyran, alelâde anlamda, adalet ve kanunlara aldırış etmeksizin zor kullanarak hükümet eden bir kraldır. Asıl anlamında ise,

bir tyran, hakkı olmadan kral otoritesini kendine maleden bir ferttir. Yunanlılar bu kelimeyi işte bu son anlamda alırlardı. Onlar, ister iyi, ister kötü olsunlar, otoriteleri meşru olmayan hükümdara tyran derlerdi [1]. Böylece, *tyran* ve *gasıp* aynı anlama gelen iki kelime demektir.

Ayrı şeylere ayrı adlar vermek gerekirse, kral otoritesini zorla eline geçirene *tyran*, hâkim kuvveti gasbedene de *despot* diyeceğim. Tyran, kanunlara göre hükümet etmek hakkını, kanunlara aykırı olarak kendine mal eden kimsedir. Despot ise kendisini kanunların üstüne çıkaran kimsedir. Böylece, tyran despot olabilir ama, despot her zaman tyran'dır.

---

[1] *Ommes enim et habentur et dictantur tyranni, qui potestate utuntur perpetua in ce civitate quae libertate usa ets.* (Corn. Nep. *in Miltiad.* n. 8). Aristo'nun tyran'ı kraldan ayırdığı doğrudur. Ona göre, birincisi sırf kendi menfaati için, ikincisi ise yalnız tabaalarının menfaati için hükümet eder. Fakat, bilhassa Xenophones'in *Hiero*'sunda göze çarptığı gibi, genel olarak, bütün Yunan yazarları *tyran* kelimesini başka anlamında almışlardır. Bütün bunlar bir tarafa, eğer Aristo'nun tarif ikabul edilecek olursa, dünya kuruldu kurulalı tek bir kral bile gelmemiş olur.

XI

Siyasi bütünün yok oluşuna dair

İşte en iyi teşekkül etmiş hükümetlerin bile, tabiî ve kaçılmaz meyli budur. İsparta ve Roma yok olduktan sonra, hangi devlet sonsuz devam etmeyi umabilir? O halde, devamlı bir kurum meydana getirmek istiyorsak, onu ebedi yapmayı düşünmeyelim. Başarı elde etmek istiyorsak, ne olmayacak şeylere kalkışmalıyız, ne de insanların eserine, insan işlerinin müsait olmadığı dayanıklığı vermek hülyasına kapılmalıyız.

Siyasi bütün, tıpkı insan vücudu gibi, doğum anından itibaren ölmeğe başlar ve çöküşünün sebeplerini kendinde taşır. Fakat, ikisi de az veya çok kuvvetli bir yapıya sahip olabilirler. Bu yapı, onları az veya çok zaman devam ettirebilir. İnsanın bünyesi tabiatın eseredir. Devletin yapısı ise insanın eseridir. Hayatlarını uzatmak insanların elinde değildir ama, devlete en iyi bir teşkilât sağlayarak ömrünü imkân nisbetinde uzatmak ellerindedir. En iyi kurulan bir devlet de elbetteki yok olup gidecektir. Ama, o, başka devletlerden çok sonra yok olur. Meğer ki, beklenmedik bir olay vaktinden evvel mahvına sebep ola.

Siyasi hayatın esası hâkim otoritededir. Yasama kuvveti devletin kalbi, yürütme kuv-

veti de beynidir. Bütün öteki kısımlara hareket sağlayan bu sonuncu kuvvettir. Beyin felce, uğrasa bile, insan yine yaşayabilir. İnsan aptal kalır ama, yine de yaşar. Fakat, kalp vazifesini görmeyince canlı varlık da ölür.

Devlet kanunlarla değil, yaşama kuvveti ile yaşar. Dünkü kanun bugünü bağlamaz. Fakat, bu hususta ses çıkarmayınca bundan zımni bir muvufakat mânası çıkarılır. Hâkim varlık, yetkisi dahilinde olduğu halde, ortadan kaldırmadığı kanunları biteviye tastik ediyor demektir. Bir defa için "istiyorum" dediği şeyi, sonradan geri almadıkça hep istiyor demektir.

Şu halde, eski kanunlara niçin büyük bir saygı gösterilir? Sırf eski oldukları için. Bu kanunları uzun zaman muhafaza edebilen şeyin, eski iradelerin isabetli olduğuna inanmak gerek. Çünki, hâkim varlık bunları hep faydalı saymamış olsaydı, çoktan ortadan kaldırırdı. İşte, bu sebeptendir ki, her iyi teşekkül etmiş devlette, kanunlar, zayıflayacak yerde biteviye yeni kuvvetler kazanırlar. Eski şeylere iyilik atfetmek düşüncesi, onları her gün bir kat daha saygıya değer hale sokar. Halbuki, kanunlar eskimekle kuvvetlerini kaybettikleri yerlerde, artık yaşama kuvveti yok, devlet de yaşamıyor demektir.

XII

Hâkim otoritenin kendini nasıl muhafaza ettiğine dair

Hâkim varlığın elinde yaşama yetkisinden başka bir yetki bulunmadığından, ancak kanunlarla harekette ve tesirde bulunur. Kanunlar ise, genel iradenin gerçek ifadesi olduğundan hâkim varlık ancak halkın meclis halinde toplandığı zamanlar harekette bulunabilir. Bana, meclis halinde toplanmış halk hayalden başka bir şey değil, denecek. Bugün için bir hayaldir ama, iki bin yıl önce böyle değildi. İnsanlar acaba tabiatlarını mı değiştirdiler?

Mânevi şeylerde, mümkünün sınırı, sandığımız kadar dar değildir. Bu hudutları darlaştıran, kendi zaaflarımız, ahlâksızlıklarımız, bâtıl inanlarımızdır. Alçak ruhlu insanlar, büyük adamlara inanmazlar. Aşağılık köleler, bu *hürriyet* kelimesini duyunca alaylı alaylı gülümserler.

Yapılıp kotarılmış şeylere bakarak, ne yapılabileceğini düşünelim. Eski Yunanistan cumhuriyetlerinin sözünü edecek değilim. Roma cumhuriyeti, bana kalırsa, büyük bir devlet, Roma şehri de büyük bir şehirdi. Son nüfus sayımı, Roma'da eli silâh tutan dört yüz bin vatandaş olduğunu, imparatorluğun son nüfus sayımı da — tabaalar, yabancılar, kadınlar, çocuklar ve köleler bir yana — dört

milyondan fazla vatandaş bulunduğunu göstermişti.

İnsan bu başkentin ve dolaylarının o kalabalık halkını sık sık toplamanın ne güç olduğunu düşünebilir. Bununla beraber, pek az hafta geçerdi ki, Roma halkı, bir kaç kere toplanmasın. Halk burada yalnız hâkimiyet haklarını kullanmakla kalmaz, aynı zamanda hükümet haklarının da bir kısmını kullanırdı. Bazı işleri konuşur, bazı davalara bakardı. Bütün bu toplanmış halde bulunan halk, genel meydanda vatandaş sıfatı ile olduğu kadar, memur sıfatı ile de bulunurdu.

Milletlerin ilk zamanlarına bakılacak olursa, görülür ki, eski hükümetlerin çoğunda, hattâ Makedonyalılarla Frankların hükümetleri gibi monarşik hükümetlerde buna benzer meclisler vardı. Ne olursa olsun, gösterdiğim şu su götürmez misâl bütün güçlüklere cevap verir; var olandan mümkün olanı çıkarmak bana bir bedahat görünüyor.

XIII

Devam

Meclis halinde toplanmış olan halkın bir takım kanunları kabul ederek devletin ana teşkilâtını bir defada tesbit etmesi elvermez. Daimî bir idare kurması, yahut, kesin olarak memurların seçimini sağlaması da elvermez.

Umulmadık olayların gerektirebileceği olağanüstü toplantılardan başka, belli ve devrî toplantılar da olmalı. Bu toplantıları hiç bir şey ortadan kaldırmamalı, geciktirmemeli. Öyle ki, halk, belli günlerde merasimle çağrılmaya lüzum kalmadan, kanundan aldığı hakla meşru şekilde toplanmalı.

Fakat, yalnız toplanma tarihlerinin meşru kıldığı bu toplantılar dışında, özel olarak bu işe memur kimseler tarafından kanunî şekillere uyularak çağrılmamış halk toplantıları meşru sayılmamalı ve böyle toplantılarda yapılan şeylerin hepsine hükümsüz gözüyle bakmalı. Çünki, toplanma emri bile kanundan gelmelidir.

Meşru halk toplantılarının seyrek veya sık olmasına gelince, bu, o kadar birbirinden ayrı sebeplere dayanır ki, bu hususta kesin kurallar konamaz. Yalnız, genel olarak denebilir ki, hükümet ne kadar kuvvetli ise hâkim varlık da kendini o derece göstermelidir. Bana şöyle denilebilir:

"Bu söylediklerin bir tek şehir için doğru olabilir. Devlet bir çok şehirleri içine alıyorsa, o zaman ne yapmalı? Hâkim otoriteyi parçalara mı ayırmalı? Yoksa, onu bir tek şehirde toplayıp, ötekilerini ona mı tabi kılmalı?"

Cevap olarak, bunların hiç birini de yapmamalı, derim. Bir defa, hâkim kuvvet yahndır, tektir. Onu parçalamak, yok etmek demektir. Sonra, bir millet gibi bir şehir de, meşru olarak, başka bir şehire tabi tutulamaz. Çünki, siyasi bütünün özü, itaatle hürriyetin ahenkli birliğindedir. *Tabaa* veya *hâkim varlık* kelimeleri arasında bir bağlılaşma vardır. Bu bağlılaşma kavramı vatandaş kelimesinde mündemiçtir.

Başkaca şunu da söyliyebilirim: bir çok şehri bir tek şehir devlet haline getirmek daima fenadır. Böyle bir birleşmeyi meydana getirmek istiyorsak, ondan doğacak tabiî mahzurları bertaraf edebilmeyi pek düşünmeyelim. Yalnız küçük devletleri tercih eden kimseye karşı, büyük devletlerin suiîstimallerini ileri sürmemeli. Fakat eskiden Yunan şehirlerinin büyük krala ve yakın zamanlarda Hollanda ve İsviçre'nin Avusturya hanedanına karşı mukavemet ettikleri gibi, küçük devletlerin büyüklere mukavemet edebilmeleri için gerekli kuvveti nasıl vermeli?

Bununla beraber, devlet makul sınırlara irca edilmezse, yapılacak bir tek çare vardır. O da, bir başkent bulundurmamak, hükümeti, nöbetleşe, bir şehirde oturtmak ve orada memleketin mahallî halk meclislerini sıra ile toplamaktır.

Memleket topraklarını eşit sayıda insanla doldurun, her yere ayni hakları verin, her tarafa bolluk ve hayat sağlayın. Böylece, devlet hem mümkün olduğu kadar kuvvetli olur, hem de daha iyi idare edilir. Şurasını unutmayalım ki, şehirlerin suları köy evlerinin yıkıntılarıyla yapılır. Başkentte yükselen her sarayı gördükçe, bana, bütün bir ülkenin harabeye çevrildiğini görüyormuşum gibi gelir.

XIV
Devam

Halk, hâkim bir bütün olarak, kanuna uygun şekilde toplandığı andan itibaren, hükümetin her türlü yargı hakkı ortadan kalkar; yürütme erki işlemez olur; alelâde bir vatandaşın şahsı en büyük bir memurun şahsı kadar kutsallaşır ve tecavüzden masun kalır. Çünki, temsil edilenin bulunduğu yerde artık temsilci bulunmaz. Roma'da comitia'lardan yükselen görültülerin çoğu bu kuralı bilmemekten veya umursamamaktan ileri gelmiştir. O zaman, consul'lar yalnız halkın temsilcileriydiler, tribun'lar ise alelâde hatiplerden ibarettiler [1]. Senato'ya gelince o hiç bir şey değildi.

[1] Bu kelimenin anlamı burada, aşağı yukarı İngiltere parlementosunda ifade ettiği anlamın aynıdır. Her türlü yargı hakkı tatil edilmiş olsa bile, bu vazifelerin benzerliği consul'lar ile tribun'lar arasına anlaşmazlık sokabilirdi.

Vazifelerinin tatile uğradığı bu fasılalar, hükümdar için daima telâş sebebi olmuştur. Çünki, hükümdar o an için kendisinden üstün bir kuvvetin varlığını kabul etmek zorunda kalır. Şefler, siyasi bütünün koruyucusu ve hükümetin freni olan bu halk toplantılarından ötedenberi dehşet duymuşlardır. Onun için, vatandaşları bu toplantılardan usandırmak maksadiyle her türlü gayretten, itirazlardan, güçlük ve vaadlerden çekinmezler. Vatandaşlar cimri, korkak, gevşek, hürriyetten çok rahatlarına düşkün oldukları zaman, hükümetin artan gayretleri karşısında uzun zaman dayanamazlar. Böylece dayanma kuvveti git gide arttığından, hâkim otorite nihayet ortadan kalkar ve şehir-devletlerin çoğu da vaktinden evvel düşer, yok olur giderler.

Fakat, bazan hâkim otorite ile keyfi hükümet arasına aracı bir kuvvet girer. Şimdi de bundan bahsetmem gerek.

XV

Millet vekillerine veya temsilcilere dair

Kamu hizmeti vatandaşların en esaslı işi olmaktan çıktığı ve vatandaşlar paralarıyla hizmet etmeyi şahsen çalışmaya tercih ettikleri zaman, devlet yok olmaya yüz tutar. Savaşa girmek gerektiği zaman, vatandaşlar para ile asker tutar, evlerinde otururlar; top-

lantıya gitmek gerektiği zaman da, millet vekillerini seçer yine evlerinde kalırlar. Tembellik ve para, onlara sağlasa sağlasa vatanı köleliğe sürükleyecek askerlerle, onu satacak temsilciler sağlar.

Şahsî hizmetleri para ile görülür hizmetler haline sokan sebepler ticaret ve zanaatın güçlüğü, aşırı kazanç hırsı, gevşeklik ve rahata düşkünlüktür. Kârı kolayca arttırabilmek için onun bir kısmı gözden çıkarılır. Para verin, çok geçmez köle olursunuz. Şu maliye kelimesi kölelere has bir kelime: şehir-devletçe bilinmeyen bir kelimedir. Gerçekten hür olan bir devlette, vatandaşlar her şeyi para ile değil, kol kuvvetiyle yaparlar. Vazifelerinden kurtulmak için değil, tam tersine, vazifelerini kendi elleriyle yapmak için para verirler. Ben beylik fikirlerden uzağım. Bence, angaryalar, hürriyete vergilerden daha az aykırıdırlar.

Devletin yapısı ne kadar iyi olursa, vatandaşların kafasında kamu işleri özel işlere nisbetle o kadar üstün yer tutar. Hattâ, özel işler azalır bile. Çünki, ortak saadetten her ferde, kendi saadetinden daha büyük bir pay düşer ve dolayısıyle, özel gayretlerle arayacağı saadet de daha az kalır. İşleri iyi idare edilen bir şehir-devlette herkes halk toplantılarına koşar. Kötü bir hükümet idaresinde

ise, toplantılara gitmek için hiç kimse yerinden bile kımıldamak istemez. Çünki, orada olup biten işlerle kimse ilgilenmez; çünki, orada genel iradenin üstün gelmeyeceği önceden bilinir; çünki, ev işleri her şeyden üstün tutulur.

İyi kanunlar daha iyilerinin yapılmasına önayak olurlar. Fena kanunlar da daha fenalarına yol açarlar.

Bir kimse, devlet işleri için *neme gerek* derse, devleti artık yol olmuş bilmeli.

Vatan sevgisinin hararetini kaybetmesi, özel menfaat oyunları, devlet sınırlarının son derece genişliği, fetihler, hükümetin kötüye kullanılması gibi sebepler millet meclislerinde milletvekilleri yahut temsilcileri bulundurma fikrini ilham etmiştir. Bazı memleketlerde buna *tiers état* demeye cesaret ederler. Böylece, iki sınıfın menfaati, birinci ve ikinci dereceye konmuş, genel menfaat ise üçüncü derecede kalmıştır.

Hâkimiyet, hangi sebeplerden başkasına devir ve terk edilemezse, yine aynı sebeplerden temsil de edilemez. Hâkimiyet aslında genel iradede mündemiçtir. Genel irade ise hiç temsil olunamaz. Bu irade ya kendinin aynıdır, ya değildir. İkisinin ortası olmaz. Şu halde, milletin vekilleri temsilcileri değildirler

ve olamazlar da. Olsa olsa, milletin memurları olabilirler; kesin olarak hiç bir şeye karar veremezler. Halkın kendisinin kabul etmediği her kanun hükümsüzdür, kanun sayılmaz. İngiliz milleti kendini hür sanıyor ama, çok yanılıyor. O, ancak parlemento üyelerinin seçimi sırasında hürdür. Bu üyeler seçilir seçilmez, İngiliz milleti köle olur, bir hiç derkesine düşer. Hür oldukları o kısa zaman içinde, hürriyeti o şekilde kullanırlar ki, onu kaybetmeyi hak ederler.

Temsilci seçmek fikri yenidir. Bu fikir bize, derebeylik hükümetinden, insan oğlunu alçaltan ve insan adını lekeleyen o adaletsiz ve mânasız idareden gelmiştir. Eski cumhuriyetlerde ve hattâ monarşilerde bile, halkın hiç bir zaman temsilcisi yoktu. Onlar bu kelimeyi bilmezlerdi bile. Şurası çok gariptir ki, Romada tribun'lar son derece kutsal sayıldıkları halde, halka ait görevleri zorla ellerine geçirmeleri kimsenin aklından geçmezdi. O kadar kalabalık ve gürültü arasında, kendiliklerinden halk adına bir tek oy bile kabul ettirmeğe yeltenmezlerdi. Bir kısım vatandaşların oylarını damlar üstünden verdikleri Gracchi'ler zamanında olup bitenlere bakarak, halkın bazen ne büyük güçlüklere sebep olduğunu bir düşünün.

Hak ve hürriyetin her şey demek olduğu yerlerde engeller hiç hükmündedir. O bilge

millette her şeye tam değeri verilirdi. Tribun'larının yapmaya cesaret edemediklerini lictor'larına yaptırırdı. Çünki, licctor'larının kendini temsile kalkışmalarından korkmuyordu.

Bununla beraber, tribun'ların bazen halkı nasıl temsil ettiklerini anlatmak için, hükümetin hâkim varlığı nasıl temsil ettiğini düşünmek elverir.

Kanun genel iradenin ifadesinden ibaret olduğuna göre, yasama yetkisinde halkın temsil edilemiyeceği açıkca meydandadır. Fakat, kanuna uygulanan kuvvetten başka bir şey olmayan yürütme erkinde ise, halk temsil edilebilir, edilmelidir de. Bu da gösteriyor ki, mesele iyice incelenirse, milletlerden pek azının kanunlara sahip oldukları meydana çıkar. Her ne olursa olsun, şurası muhakkaktır ki, tribun'lar, yürütme kuvvetinin hiç bir parçasına sahip olmadıklarından Roma halkını, vazifelerinden aldıkları haklara dayanarak değil, senatonun haklarını zorla ele geçirerek temsil edebilmişlerdir.

Yunanistanda, halk yapacağı şeyleri kendisi yapardı; genel meydanlarda hep toplantı halinde bulunurdu. Yunanlılar mutedil bir iklimde yaşıyorlardı. Onlar haris kişiler değildiler. İşlerini kölelere gördürürlerdi. Halkın iş güç edindiği en mühüm mesele hürri-

yeti idi. Aynı faydalara sahip değilseniz, aynı hakları nasıl muhafaza edebilirsiniz? Daha sert iklim sizde fazla ihtiyaçlar doğurur[1]. Genel meydan senenin altı ayında toplanılmaz haldedir. Kısık sesiniz açık yerde kendini duyuramaz. Hürriyetinizden çok kârınızı düşünürsünüz, kölelikten çok yoksulluktan yılarsınız.

Demek, hürriyet uşaklık sayesinde elde tutulabilir, öyle mi? Belki öyle. Birbirine zıt şeyler bir noktada birleşirlermiş.

Tabiatta yeri olmayan her şeyin mahzuru vardır. Hele medeni toplumun mahzurları daha fazladır. Esef edilecek öyle haller olur ki, insan, hürriyetini ancak başkalarının hürriyeti pahasına elinde tutabilir; vatandaşın tamamen hür olabilmesi, kölenin haddinden fazla esir olmasına bağlıdır. Isparta'da durum işte böyle idi. *Siz*! ey zamanımızın milletleri: size gelince, kölеleriniz yoktur ama, asıl köle sizlersiniz. Kölelerin hürriyetini kendi hürriyetinizle ödüyorsunuz. Bu tecrihten istediğiniz kadar övünün. Ben bunda, insaniyetten çok korkaklık görüyorum.

---

[1] Soğuk memleketlerde şarklılara has o ihtişam ve gevşekliği benimsemek, köleliği kabul etmek hattâ, buna onlardan daha çok katlanmaya razı olmak demektir.

Bütün bunlardan, ne herkesin kölesi olmalıdır, ne de kölelik meşrudur, demek istiyorum. Çünki, evvelce bunun tersini ispat etmiştim. Ben burada, yalnız kendilerini hür sanan zamanımız milletlerinin niçin temsilcileri bulunduğunu ve eski milletlerin de niçin temsilcileri bulunmadığını anlatmak istiyorum. Her ne olursa olsun, bir millet kendine temsilciler seçer seçmez, hürriyetini de varlığını da kaybetmiş olur.

Her şeyi iyice inceledikten sonra görüyorum ki, bundan böyle hâkim varlık bizim içimizde haklarını kullanmakta devam edemiyecektir. Meğer ki, şehir devlet çok küçük olursa, boyunduruk altına girmez mi? Hayır! Büyük bir milletin dış kuvveti ile küçük bir milletin kolay idaresini ve düzenini birleştirmenin nasıl mümkün olabileceğini aşağıda göstereceğim [1].

XVI

Hükümet kurma işinin hiç bir zaman bir anlaşma olmadığına dair

Yasama yetkisi bir kere iyice kurulduktan sonra, sıra yürütme erkine gelir. Çünki, yalnız özel tasarruflarla faaliyette bulunan

[1] Bu eserin sonlarına doğru, dış münasebetleri incelerken konfederasyon bahsine temas ettiğim zaman yapmayı düşündüğüm şey buydu. Bu ise, daha ilkeleri konulmak gereken yepyeni bir konudur.

yürütme erki, öz bakımından farklı olduğu yasama yetkisinden tabiatıyla ayrılmıştır. Hâkim varlığın, hâkim varlık sıfatıyla yürütme erkini elinde tutması mümkün olsaydı, hukuk ile filiyat biribirine o kadar karışırdı ki, hangisinin kanun olduğunu, hangisinin olmadığını ayırd etmek kabil olmazdı. Bu şekilde özü değişen siyasi bütün, çok geçmeden cebir ve şiddete hedef olurdu. Oysa ki, siyasi bütün bunu önlemek için kurulmuştur.

Bütün vatandaşlar, toplum anlaşması gereğince, birbirlerine eşit olduklarından hepsinin yapması gereken şeyleri hepsi de emredebilirler. Buna karşılık, hiç kimsenin kendisinin yapmadığı bir şeyi başkasından istemeğe hakkı yoktur. İşte, hâkim varlığın hükümeti kurarken, hükümdara verdiği hak, siyasi bütünü hareket ettirmek ve yaşatmak için elzem olan bu haktır.

Birçok kimsenin ileri sürdüklerine göre hükümeti kurma işi, halkla, onun seçtiği şefler arasında yapılan bir anlaşmadır. Öyle bir anlaşma ki, onunla taraflardan birinin ne gibi şartlar altında emredeceği, ötekinin de boyun eğeceği tesbit edilir. Bunun garip bir anlaşma olduğunu herkes kabul eder sanırım. Fakat, bu görüşün tutar tarafı var mı, yok mu, bir görelim.

Bir defa, yüksek otorite başkasına devir ve terk edilemediği gibi, değiştirilemez de.

Onu hudutlamak, ortadan kaldırmak demek olur. Hâkim varlığın, kendinden üstün bir varlık kabul etmesi mânasız ve çelişik bir şeydir. Kendini bir efendiye boyun eğmek mecburiyeti altına sokmak, tam hürriyete kavuşmak demektir.

Bundan başka şurası da apaçıktır ki, halkın falan veya filân şahıslarla yaptığı bu anlaşa özel bir anlaşma olurdu. Bunun neticesi olarak, bu anlaşma, ne bir kanun ne de bir hâkimiyet işi sayılabilirdirdi ve dolayısiyle de meşru olmazdı.

Yine görülüyor ki, anlaşmayı yapan taraflar birbirlerine karşı olan durumlarında hiçbir teminat bulunmaksızın, tabiat kanununun hükmü altına girerler. Bu da, her bakımdan toplum haline aykırıdır. Kendinde kuvvet bulunan kimsenin anlaşma hükümlerini yerine getirip getirmemek daima elinde olduğuna göre, bir adamın bir başkasına: "istediğiniz şeyi bana geri vermek şartıyla size varımı, yoğumu, veriyorum" demesine de anlaşma adı verilirse ikisi de aynı kapıya çıkar.

Devlette ancak bir anlaşma vardır. O da, birleşme anlaşmasıdır. Bu anlaşma, bütün diğer anlaşma ihtimallerini bertaraf eder. Hiçbir genel anlaşma düşünülemez ki, toplum anlaşmasını bozar mahiyette olmasın.

XVII

Hükümet müessesesine dair

Şu halde, hükümetin kurulmasını sağlayan eylemi hangi kavrama göre düşünmeli? Evvelâ, şuna işaret edelim ki, bu eylem karmaşıktır, kanunu yapmak ve onu yürütmek gibi iki işten mürekkeptir.

Bunlardan birincisiyle, hâkim varlık filân veya falan şekilde kurulmuş bir hükümet bulunacağını karar altına alır ki, bunun bir kanun olduğu meydandadır.

İkincisiyle de, halk bu türlü hükümet vazifelerini üzerlerine alacak şefleri tâyin eder. Bu tâyin özel bir iş olduğu için ikinci bir kanun değil, belki, sadece birincinin bir neticesi ve bir hükümet işidir.

Güçlük, hükümet var olmadan önce bir hükümet işinin bulunabileceği ve hâkim varlık veya tabaadan başka bir şey olmayan halkın bazı hallerde, ne şekilde hükümdar veya memur olabileceğini kavrayabilmektedir.

İşte yine bu noktada, siyasi bütünün insana hürriyet sağlayan özelliklerinden biri meydana çıkar. Bu özellikler sayesinde siyasi bütün görünüşte birbirine zıt işlemleri uzlaştırır. Çünki, bu, hâkimiyetin birden demokrasi kılığına girmesiyle olur. Öyle ki, hisse-

dilir hiç bir değişiklik olmaksızın ve yalnız bütün fertlerin bütün fertlere olan yeni bir münasebeti ile, memur vasfını alan vatandaşlar genel işlerden özel işlere ve kanundan yürütme işine geçerler. Bu münasebet değişmesi, tatbikatta benzeri olmayan bir fikir inceliği değildir. Bu, her gün İngiltere perlementosunda olagelen bir şeydir. Orada, Avam kamarası, bazı hallerde, işleri daha iyi müzakere edebilmek için büyük bir encümen halini alır; az evvel hâkim bir divan iken alelâde bir komisyon oluverir. Öyle ki, büyük encümen de bir konu üzerinde hazırladığı raporu, avam kamarası sıfatıyla yine kendisine verir; ve başka bir ad altında, evvelce karar altına aldığı şeyi, bir başka adla yeniden müzakere eder.

İşte, demokrasi hükümetine has üstünlük, filiyatta, sırf genel iradenin alelâde bir eylemi ile kuralabilmesidir. Bundan sonra, bu geçici hükümet, eğer kabul edilen şekil bu ise, iktidar mevkiinde kalır yahut, kanunun hâkim varlık adına emrettiği hükümeti kurar. Böylece, her şey yoluna yordamına uygun olarak yapılmış olur.

Yukarıda koyduğumuz ilkelerden ayrılmaksızın hükümet kurmanın bundan gayri her hangi bir başka meşru yolu yoktur.

XVIII

Hükümeti zorla ele geçirmeyi önlemenin yollarına dair

Bu açıklamalar XVI ıncı bölümde söylenenleri doğrular ve şu neticeyi açıkca meydana çıkarır: hükümet kurma işi hiç bir zaman bir anlaşma değil, bir kanundur. Yürütme erkini ellerinde bulunduranlar da halkın efendileri değil, memurlarıdırlar. Halk, istediği zaman onları bu işin başına getirir veya bu işten uzaklaştırır. Onların vazifesi anlaşma yapmak değil, boyun eğmektir; nihayet devletin kendilerine yüklediği vazifeleri kabul etmekle, ancak vatandaşlık vazifelerini yerine getirmiş olurlar; şartlar üzerinde hiç bir şekilde itirazda bulunmaya hakları yoktur.

Şu halde, halk, irsî bir hükümet kurduğu zaman — bu, ister bir aileye inhisar eden monarşik bir hükümet olsun, ister bir sınıfa inhisar eden aristokratik bir halk hükümeti olsun — bir taahhüd altına girmiş değildir; belki, canı isteyip de başka bir şekle sokuncaya kadar, idareye geçici bir şekil vermiştir.

Gerçi, bu değişiklikler daima tehlikelidir ve genel menfaate aykırı bir hal olmadıkça da kurulmuş bir hükümete dokunmamalıdır. Fakat, bu sakınma bir hukuk kuralı değil, bir siyaset düstürudur. Devlet, askerî otoriteyi

generallerine bırakmak zorunda olmadığı gibi, sivil otoriteyi de şeflerine bırakmaya mecbur değildir.

Yine bu gibi hallerde, yolunda ve meşru bir hareketi, ortalığı birbirine katan gürültücü bir hareketten ve bütün halkın iradesini herhangi bozucu gürühun gürültülerinden ayırdetmeye yarıyan bütün formalitelere gereği kadar dikkat etmenin imkânı yoktur. Burada bilhassa o menfur hale, kanunun esirgemiyeceği en şiddetli muameleyi uygulamaktan kaçınmamalıdır. Zaten hükümdar da otoritesini halka rağmen korumada bu mecburiyetten geniş ölçüde faydalanır ve bu otoriteyi zorla almış olduğunu kimsenin ileri sürmesine meydan vermez. Çünki, sadece haklarını kullanıyormuş gibi davrandığı halde, bunları genişletmek ve kamunun istirahati bahanesiyle, düzen ve dirliği yeniden kurmayı hedef tutan halk toplantılarını yasak etmek, kendisi için işten bile değildir. Öyle ki, bozulmasına müsaade etmediği bir sükûttan yahut kendisinin kışkırtıp yaptırdığı yolsuzluklardan faydalanarak, korkudan ağızlarını açamayanları kendinden tarafta sayar ve söz söyleyecek olanları da tepeler. İşte, böylece, önceleri bir yıl için seçilen, sonra vazifeleri birer yıl daha uzatılan decemvir'lerin comitia'ların toplanmalarına müsaade etmeyerek sonsuz bir şekilde iktidarı ellerinde tutmaya kalkışmışlardı. Dün-

yanın bütün hükümetleri, kamu kuvvetini bir kere ellerine geçirdikleri, kamu kuvvetini bir kere ellerine geçirdikten sonra, bu kolay yolla, er geç hâkim otoriteyi de ellerine geçirirler.

Yukarda sözünü ettiğim devrî halk toplantıları, bu felâketi önlemeye veya geciktirmeye yararlar. Hele bunlar toplanmak için resmen çağırılmaya ihtiyaç göstermezlerse Çünki, o zaman, hükümdar kanunları hiçe saydığını ve devlete düşman olduğunu açığa vurmadan bu toplantıları yasak edemez.

Toplum anlaşmasının korunmasından başka gayeleri olmayan bu toplantılar hep — ortadan kaldırılmayan ve ayrı ayrı oya konacak olan — iki teklifle açılmalı:

Birinci teklif: *hâkim varlık, hükümetin bugünkü şeklini muhafaza isteğinde midir?*

İkinci teklif: *halk, hükümetin idaresini bu vazifeyi görmekte olanlara bırakmak niyetinde midir?*

Yukarıda ispat ettiğim şeyi burada da var sayıyorum: devlet içinde — toplum anlaşması da dahil — bozulamayacak hiç bir ana kanun yoktur. Çünki, bütün vatandaşlar sözbirliği ile toplum anlaşmasını bozmak için bir araya gelirlerse, bunun meşru olarak bozulacağından şüpheye düşülemez. Grotius bile,

her ferdin üyesi bulunduğu devletten vazgeçebileceğini ve memleketten dışarı çıkarak hem tabiî hürriyetine hem mallarına kavuşabileceğini söylüyor [1]. Buna göre, vatandaşların ayrı ayrı yapabildikleri şeyi hepsinin bir araya gelerek yapamamaları çok mânasız kaçar.

[1] Elbette ki, vazifeden kaçmak ve vatan bize muhtaçken ona hizmet etmemek için yurt terk edilemez. O zaman, kaçmak cezayı gerektiren bir suç olur. Bu ise, çekiliş değil firardır.

DÖRDÜNCÜ KİTAP

I

Genel iradenin yok edilemeyeceğine dair

Bir araya gelmiş birçok insanın, kendilerine bir bütün gözüyle baktıkları müddetçe, yalnız bir tek iradeleri vardır. Bu irade de bütünün korunması ve kamunun refahiyle ilgilidir. Böyle olunca, devletin bütün kuvvet kaynakları zinde ve basittir; genel kuralları açık ve durudur. Onda karışık, birbirine zıt menfaatler yoktur. Ortak menfaat her yerde apaçık belirir ve görülmek için sağ duyudan başka bir şeye lüzum göstermez. Birlik düzenlik, birlik, eşitlik siyaset inceliklerinin düşmanıdırlar. Doğru ve sade adamları, sade oldukları için aldatmak güçtür. Düzenbazlıklar, kurnazca oyunlar, onlara tesir etmez. Hattâ, onlar, aldanacak kadar ince fikirli de değildirler.

Dünyanın en mesut milletinde, küme küme köylünün bir meşe ağacı altında, devlet işlerini düzenlediklerini ve hep akıllıca hareket ettiklerini gördükçe, insan, kendilerini, büyük bir hüner ve esrarla hem ünlü hem sefil hale sokan başka milletlerin o inceliklerini küçük görmekten kendini alabilir mi?

Böyle idare edilen bir devletin az sayıda kanuna ihtiyacı olur. Yeni kanunlar yapmak lüzumu duyulursa, bunu herkes duyar. Bu kanunları ilk teklif eden kimse, herkesin duyduğu bir ihtiyacı dile getirmekten başka bir şey yapmış sayılmaz. Başkalarının da kendisi gibi hareket edeceğine emniyet getirir getirmez, bir ferdin önceden yapmaya karar verdiği şeyi kanun haline sokmak için, ne hile yollarına sapmaya, ne de söz kuvvetine başvurmaya lüzum vardır.

Nazariyecileri yanıltan şey, gözleri önünde başlangıçtan beri yalnız fena kurulmuş devletler bulunduğu için, bu devletlerde söylediğimiz şekilde bir düzen idamesinin imkânsızlığı olmuştur. Bu nazariyeciler, usta bir düzenbazın, parlak sözler söyleyen bir kimsenin Paris veya Londra halkına yutturabileceği bir sürü saçmaları düşündükçe gülmekten kendilerini alamazlar. Halbuki, bilmezler ki, Cromwel Bern'de olsa, halk kendisini susmaya, Cenevreliler de Beaufort dukasını nizama uymaya davet ederlerdi.

Fakat, toplum bağı gevşemeye, devlet kuvvetten düşmeye ve özel menfaatler kendilerini duyurmaya, küçük toplumlar da büyüklere tesir yapmaya başladıkları zaman, ortak menfaat bozulur ve muhalif unsurlarla karşılaşır. Artık, oybirliği kalmaz, genel irade de herke-

sin iradesi olmaktan çıkar. İtirazlar yükselir, münakaşalar başgösterir, en iyi fikir bile kavgasız gürültüsüz kabul edilmez olur.

Nihayet, yok olmak üzere bulunan devlet, sadece boş ve hayalî bir şekil olarak ayakta durduğu, bütün kalplerde toplum bağı koptuğu ve en aşağılık menfaatler havasızca o kutsal genel menfaat adını aldıkları zaman, artık genel irade dilsiz kalır. Gizli maksatlarla hareket eden bütün fertler, sanki devlet hiç var olmamış gibi, artık vatandaş sıfatı ile fikirlerini ileri sürmezler; özel menfaatten başka gayeleri olmayan bir takım adaletsiz kararları yanlış olarak, kanun diye kabul ederler.

Bundan, genel iradenin ortadan kalkmış veya bozulmuş olduğu neticesi çıkar mı? Hayır! Genel irade daima sabittir, bozulmaz; saf ve temizdir. Fakat, o kendisine üstün gelen başka iradelere tabidir. Her fert kendi menfaatini, ortak menfaatten ayırırken, bunu tam olarak başaramadığının açıkça farkındadır. Fakat, genel felâketten kendisine düşen pay, nefsine maletmek niyetinde olduğu özel menfaati yanında hiç mesabesinde görünür. Bu özel menfaat bir tarafa, asıl kendi menfaati adına genel menfaati, her hangi bir başka fert kadar kuvvetle ister. Oyunu para karşılığında satarken, içindeki genel iradeyi söndür-

mez, sadece ondan yançizer. İşlediği hata, meseleyi değiştirmek ve kendisine sorulandan başka şeye cevap vermekten ibarettir. Öyle ki, verdiği oyla, *bu devlete faydalıdır* diyeceğine, *filân veya falan görüşün üstün gelmesi, filân adama veya falan tarafa faydalıdır*, der. Böylece, halk toplantılarında genel düzen kanunu, bu toplantılarda genel iradenin korunmasından ziyade ona başvurulmasını ve bu iradeden cevap alınmasını gerekli kılar.

Bütün hâkimiyet işlerinde sadece oy vermek hakkı üzerinde bir çok fikir ileri sürebilirdim. Vatandaşlar ait olan bu hakkı kimse ellerinden alamaz. Yine, hükümetin daima kendi üyelerine hasretmeye çalıştığı o fikrini söylemek, tekliflerde bulunmak, ayırmak ve münakaşa edebilmek hakları üzerinde de çok şeyler söyliyebilirdim. Fakat, bu mühim konu ayrı bir eserde incelenmeye değer. Ben burada her şeyi söyliyemem.

II

Oylara dair

Yukarıdaki bölümden anlaşılacağı gibi, kamu işlerinin görülme şekli, siyasi bütünün ahlâk ve sağlık durumu hakkında oldukça emin bir kanıt sağlıyabilir.

Halk toplantılarında ne kadar ahenk olursa yani, oylar birliğe doğru ne kadar yakla-

şırsa, genel irade de o kadar hâkim olur. Fakat, uzun münakaşalar, ayrılıklar, gürültü patırdılar ise özel iradelerin üstünlüğüne ve devletin çöküşüne işarettir.

Devletin yapısında — Roma'da, cumhuriyetin en parlak zamanlarında bile, çok kere kavgalarıyla toplantıları karma karışık hale sokan patricia'lılarla pleb'ler gibi — iki yahut daha fazla sınıf bulunduğu zaman, bu hal, o kadar belli olmaz. Fakat, bu istisna hakikî olmaktan çok zahiridir. Çünki, o takdirde, siyasi bütündeki bozukluk yüzünden, devlet içinde âdeta iki devlet olur. İkisi için birden doğru olmayan şey, ayrı ayrı her biri için doğrudur. Gerçekte, en fırtınalı devirlerde bile, senato işe karışmadığı zamanlar, halk oyunu sessizce ve büyük bir çoğunlukla verirdi. Çünki, vatandaşların yalnız bir tek menfaati olduğu için, halkın da bir tek iradesi vardı.

Dairenin öbür ucunda, oylarda birlik tekrar meydana çıkar. Bu, köle durumuna düşmüş vatandaşların hürriyet ve iradelerini kaybettikleri zaman böyledir. O zaman, korku ve yaltaklanmalar, oyları alkışa çevirir. Artık görüşülüp konuşulmaz; ya hayran olunur, ya lânet edilir. İşte, imparatorlar zamanında senato fikrini böyle aşağılık bir şekilde bildirirdi. Bazan bunlar, gülünç bir takım ihtiyatlarla yapılırdı [1]. Tacitus'un dediğine göre, Ot-

[1] Histor., I, 85

hon zamanında, senato üyeleri, Vitellius'a lânetler yağdırırken bir taraftan da — tesadüfen iktidara geçerse, kimlerin neler söylediğini bilemesin diye — mahsus gürültü patırtı yapıyorlardı.

Bu muhtelif düşüncelerden bir takım esas kurallar çıkar. Genel iradeyi anlamak az veya çok kolay olduğu ve devletin az veya çok çöküş halinde bulunduğu göz önünde tutularak oyları sayıma ve bir biriyle kıyaslama işini bu kurallara göre düzenlemelidir.

Mahiyet itibariyle oy birliğine ihtiyaç gösteren yalnız bir tek kanun vardır: o da, toplum anlaşmasıdır. Çünki, medeni ortaklık, dünyanın isteğe bağlı olan işlerinin en başında gelir. Her insan hür ve kendinin hâkimi olarak dünyaya geldiği için, her ne bahane ile olursa olsun, hiç kimse onu isteği dışında hükmü altına sokamaz. Bir kölenin oğlu da köle doğar demek, onun insan olarak doğmadığına hükmetmek olur.

Şu halde, toplum anlaşması yapıldığı zaman muhalifler bulunursa, bu hal, anlaşmayı hükümsüz kılmaz, yalnız muhafillerin o anlaşmaya girmelerine mâni olur. Bunlar, vatandaşlar arasında yabancı durumunda kalırlar. Devlet kurulduktan sonra, bu anlaşmayı kabul hususu, o devlet içinde oturmakla belli

olur. Ülke içinde oturmak da, hâkimiyete boyun eğmek demektir[1].

Bu ilk anlaşma bir tarafa bırakılırsa, çokluğun oyu daima ötekileri boyun eğmek zorunda bırakır. Bu, bizzat anlaşma gereğince böyledir. Ama, nasıl olur da, bir adam hem olabilir, hem kendinin olmayan iradelere uymaya zorlanır; yine, nasıl olur da, muhalifler hem hür, hem rıza göstermedikleri kanunlara tabi olurlar, diye bana sorulabilir.

Bu soruya şöyle cevap veririm: burada mesele yalnız konmuştur. Vatandaş bütün kanunlara, hattâ isteği dışında kabul edilen kanunlara, hattâ her hangi bir kanuna aykırı davrandığı takdirde kendini cezaya çarptıran kanunlara rıza göstermiş olur. Devletin bütün üyelerinin daimî iradesi genel iradedir. Onun sayesindedir ki, üyeler hem vatandaştırlar, hem hürdürler[2]. Halk meclisine bir ka-

---

[1] Bu söz daima hür bir devlet hakkında söylenebilir. Çünkü başka yerlerde, aile, barınak yokluğu, ihtiyaç ve zorbalık bir kimseyi isteğine rağmen bir memlekette alıkoyabilir. O zaman da, memlekette oturması, onun, başlı başına, ne anlaşmaya ne de anlaşmanın bozulmasına rıza gösterdiğine delildir.

[2] Genova'da cezaevlerinin önünde ve kürek mahkûmlarının zincirleri üstünde *libertas* kelimesi yazılıdır. Sembolün bu tatbiki iyi ve doğrudur. Gerçekte, her devlette vatandaşların hür olmalarına engel olanlar kötülük yapan adamlardır. Bütün bu adamların küreğe mahkûm olduğu bir memlekette, tam hürriyetten faydalanmak kabil olur.

nun teklif edildiği zaman, halktan istenilen şey, teklifi kabul edip etmemesi değil, bu kanunun, kendi iradesinden başka bir şey olmayan genel iradeye uygun olup olmadığıdır.

Herkes oyunu vermekle bu hususiaki fikrini de söylemiş olur ve oyların hesaplanmasından genel idare meydana çıkar. Benim fikrime aykırı fikir üstün çıkarsa, bu hal, sadece benim yanıldığımı, genel irade sandığım şeyin genel irade olmadığını gösterir. Benim özel fikrim üstün çıksaydı, istememiş olduğum şeyi yapardım ve asıl o zaman hür olmazdım.

Gerçi bu, genel iradenin bütün özelliklerinin oyların çokluğunda bulunduğunu farzeder ama, bunlar çoklukta bulunmazsa, insan, hangi tarafı tutarsa tutsun, artık hüriyet kalmaz olur.

Genel müzakerelerde, genel iradenin nasıl özel irade yerine konulduğunu yukarıda gösterirken, bu gibi kötüye kullanmaları önlemenin pratik çarelerine yeter derecede işaret etmiştim. Bundan aşağıda da bahsedeceğim. Genel iradeyi belirtmek için gerekli olan nispî oy sayısına gelince, bunu tâyine yarayacak esas kuralları da söylemiştim. Bir tek oy farkı eşitliği bozar, bir tek muhalif de oy birliğini. Fakat, oy birliği ile oy eşitliği arasında, birbirinden farklı bir çok dereceler vardır.

Bunların her birinde bu oran, siyasi bütünün durumuna ve ihtiyaçlarına göre tesbit edilebilir.

İki genel kural bu oranları düzenlemeye yarar: evvelâ, üzerinde görüşülüp konuşulan mesele ne kadar mühim ve ciddi ise, üstün gelecek fikir oy birliğine o kadar çok yaklaşmalıdır. Sonra, eldeki iş ne kadar acele olmak gerekirse oyların bölümünde aranan farkı o kadar azaltmak gerekir. Derhal sona erdirilmesi gereken müzakerelerde bir oy fazlalığı yeter görünmelidir. Bu kuralların birincisi kanunlara, ikincisi de işlere daha elverişli görünüyor. Her ne olursa olsun, bir karar elde etmek için gereken çokluğu tesbit hususunda en iyi oranlara, bu kuralların birleştirilmesiyle varılabilir.

III

Seçimlere dair

Hükümdarla, devlet memurlarının seçilmesine gelince — bunların karmaşık işler olduğunu yukarıda söylemiştim — tutulacak iki yol vardır. Bunlar da, seçim ile kur'a usulüdür. Bu usullerin ikisi de türlü cumhuriyetlerde kullanılmıştır. Bugün de hâlâ, Venedik doj'larının seçiminde iki usulün karmaşık bir şekli kullanılmaktadır.

Montesquieu, kur'a usulü ile oy vermek demokrasilerin mahiyetleri gereğidir, der. Bunu ben de kabul ederim. Ama, bu nasıl olur? Montesquieu yine der ki: *kur'a öyle bir seçim usulüdür ki kimseyi kırmaz. Her vatandaşa vatana hizmet hususunda makul bir ümit payı bırakır.* Bunlar birer sebep olamaz.

Şeflerin seçiminin bir hâkimiyet görevi olduğuna dikkat edilirse, kur'a usulünün demokrasinin mahiyetine neden daha uygun düştüğü anlaşılır. Demokraside idare, işlerin azlığı nisbetinde daha iyidir.

Her hakiki demokraside, hükümet görevi bir kazanç değil, külfetli bir görevdir. Öyle bir görev ki, hakça, falan ferde değil de filân ferde yüklenemez. Bu görevi yalnız kura' isabet eden kimseye kanun yükleyebilir. Çünki, o zaman, şartlar herkes için aynı olduğundan ve seçim de hiç bir insan iradesine bağlı bulunmadığından, kanunun evrenselliğini bozan mahiyette bir tatbik yoktur.

Aristokraside hükümdarı, hükümdar seçer; hükümet kendi kendini muhafaza eder. İşte oyların yerinde verilmiş olması orada mevzuu bahistir.

Venedik doj'larının seçim misâli, bu farkı ortadan kaldıracak yerde onu kuvvetlendirir. Bu karışık şekil muhtelif bir hükümete uyar.

Venedik hükümetini gerçek bir aristokrasi sanmak hatadır. Orada, halkın hükümette hiç yeri yoksa da, asîllerin kendileri halktır. Barnabote denilen servet ve itibardan mahrum bir sürü asîl hiç bir hükümet görevine yanaşamadılar. Asîllik onlara boş bir ünvandan ve büyük mecliste oturmaktan başka bir şey sağlamış değildir. Bu büyük meclis bizim Cenevredeki genel meclisimiz kadar kalabalıktır ama, şanlı şerefli üyelerinin alelâde vatandaşlarımızdan fazla imtiyazları yoktur. İki cumhuriyet arasındaki büyük fark bir tarafa bırakılırsa, muhakkaktır ki, Cenevre burjuvazisi baştanbaşa Venedik asîlleri sınıfını; Cenevrede doğanlar ve oturanlar Venedik hemşerilerini ve halkını; köylülerimiz de Venedik'in kara topraklarındaki tebaalarını karşılar. Nihayet, bu cumhuriyet hangi bakımdan göz önüne alınırsa alınsın, büyüklüğü bir tarafa, bu cumhuriyetin hükümeti bizimkinden daha aristokratik değildir. Aradaki fark şundan ibarettir: bizim, ölünceye kadar mevkiini muhafaza eden şefimiz bulunmadığı için, onlar gibi kur'aya ihtiyacımız yoktur.

Kur'a yoluyla seçim, hakikî bir demokraside az verimli olurdu. Çünki, demokraside, her şeyde ahlâk ve kabiliyet bakımından olduğu kadar prensip ve servet bakımından da eşitlik bulunduğundan, seçim hemen hemen ehemmiyetsiz kalırdı. Fakat, yukarıda da söy-

lediğim gibi, gerçek demokrasi hiç bir zaman var olmamıştır.

Seçimle kur'a usulü birbiriyle karıştırılırsa, seçim usulü tıpkı askerî vazife gibi özel kabiliyete ihtiyaç gösteren mevkilere; kur'a usulü de, yargı vazifeleri gibi yalnız sağduyuya, âdilliğe ve dürüstlüğe bağlı olan mevkilere adam bulmak bakımından elverişlidir. Çünki, iyi kurulmuş bir devlette bu vasıflar bütün vatandaşlarda ortaktır.

Krallık hükümetlerinde ne seçimin ne de kur'anın yeri vardır. Kral, hukuken tek hükümdar ve tek yüksek memur olduğundan vekillerini seçme hakkı yalnız kendine aittir. Abbé de Saint Pierre, Fransa kralına meclislerini çoğaltmayı ve meclis üyelerinin kur'a ile seçilmesini teklif ettiği zaman, bununla hükümet şeklinin de değiştirilmesini teklif ettiğinin farkında değildi.

Şimdi, halk toplantılarında oy verme ve oy toplama şeklinden bahsetmem kalıyor. Fakat, koyabileceğim bütün kuralları, belki, Roma'da bu hususa ait teşkilâtın tarihçesi daha iyi belirtecektir. İki yüz bin kişilik bir toplantıda genel ve özel işlerin ne yolda yapıldığını biraz etraflıca görmek aklı ve muhakemesi yerinde bir okuyucu için pekâlâ zahmete değer.

IV
Roma Comitia'larına dair.

Romanın ilk zamanlarına ait elimizde güvenilir hiçbir belge yoktur. Hattâ, bunlar hakkında bize anlatılan şeylerin birçoğunun uydurma olduğu çok muhtemeldir [1]. Milletlerin kuruluş tarihlerine ait vekayinâmelerinin en faydalı kısmı elimizde yoktur. İmparatorluklardaki devrimlerin ne gibi sebeplerden doğduklarını bize her gün tecrübe göstermektedir. Fakat, artık yeniden milletler teşekkül etmediğinden, bunların nasıl meydana geldiklerini anlatmak için tahminlerden başka bir şey yapamayız.

Yerleşmiş töreler ve âdetlerin varlığı, bunların hiç olmazsa bir menşei bulunduğunu gösterir. Ucu bu menşelere dayanan geleneklerden en büyük bilginlerin doğruladığı ve en kuvvetli delillerin tasdik ettiği gelenekleri asıl gelenek olarak kabul etmek gerekir.

İşte, dünyanın en hür ve en kudretli milletinin yüksek iktidarı nasıl kullandığını araştırırken takip etmeye çalıştığım kurallar bunlardır.

---

[1] Romulus'dan geldiği ileri sürülen *Roma* kelimesi Yunancadır ve mânası da *kuvvet*'dir. Numa kelimesi de Yunancadır; *kanun* anlamına gelir. Bu şehirin ilk iki kralının yaptıkları işlere bu derecede uygun düşen adları önceden almış olmalarına nasıl inanılır?

Roma'nın kuruluşundan sonra meydana çıkan cumhuriyet yani, albin'lerle sabin'lerden ve yabancılardan mürekkep olan kurucunun ordusu, üç kola ayrıldı. Bu sebepten bunlara *(tribu)* kol denildi. Bu kollardan her biri on curia'ya, her curi ada decuria'ya ayrıldı. Bunların başına geçen şeflere *curion* ve *decurion* adı verildi.

Bundan başka, her koldan, yüz süvari veya şövalyenin meydana getirdiği *centuri* adlı bir birlik çıkarıldı. Görülüyor ki, küçük bir şehir için pek de lüzumlu olmayan bu bölümler, başlangıçta sadece askerî bölümlerdi. Fakat, galiba bir çeşit büyüklük insiyakı küçük Roma şehrini, kendine önceden dünya başşehrine yaraşır bir teşkilât sağlamaya sevkediyordu.

Bu ilk bölünmeden, az zamanda, bir mahzur doğdu: Albin [1] ve sabin [2] kollarının hep aynı kalmalarına karşılık yabancı [3] kollar, Romaya yerleşen yabancıların katılmasıyla durmadan arttılar ve öteki kollara kuvvetçe üstün gelmekte gecikmediler. Servius'un bu tehlikeli hale bulduğu çare, bölümü değiştirmek; ırk bölümünü kaldırarak yerine her kolun şehirde oturduğu yerlere göre bir bölüm

[1] Rammenses.
[2] Tatienses.
[3] Luceres

koymak oldu. Servius, üç kol yerine dört kol koydu. Bunlardan her biri Roma'daki tepelerden birinde oturuyor ve o tepenin adını taşıyordu. Böylece, mevcut eşitsizliğe çare bulurken, ilerisi için de eşitsizliği önledi. Bu bölünmenin, sade yerlere göre değil, insanlara göre olmasını da sağlamak için, bir mahalle halkının başka bir mahalleye geçmesini yasak etti. Bu da, ırkların birbirine karışmasının önünü aldı.

Servius, eski üç süvari centuri'lerini iki misline çıkardı ve bunlara, aynı adları muhafaza etmek şartıyla, on iki tane daha ekledi. Bu basit ve makul çare sayesinde, şövalyeler birliğini halktan ayırdı. Bunu yaparken, halkın sızlanmasına da meydan vermedi.

Bu dört şehir koluna, Servius on beş daha ekledi. Bunlara köy kolları denildi. Çünki, on beş bölgeye ayrılmış olan bu kolları köy halkı meydana getiriyordu. Bunların ardından bir o kadar daha kol kurdular. Hasılı, Roma halkı otuzbeş kola bölündü ve kolların sayısı cumhuriyetin sonuna kadar aynı kaldı.

Şehir kollarıyla köy kollarının birbirinden ayrılması dikkate değer bir netice doğurdu. Çünki, bunun hiç emsali yoktur ve Roma, törelerinin muhafazasını, imparatorluğunun genişlemesini buna borçludur. Şehir kollarının çok geçmeden kuvvet ve nüfuzu kendile-

rine malederek köy kollarını aşağı duruma düşürdükleri sanılırsa da, bunun tam tersi olmuştur. İlk Romalıların kır hayatını ne kadar sevdikleri mâlumdur. Bu sevgi onlara, köy ve askerlik işlerini hürriyet ile bağdaştıran ve zanaatleri, entrika, servet ve köleliğe âdeta şehirlere süren o bilge kurucularından geçmiştir.

Böylece, Roman'ın ne kadar ünlü vatandaşı varsa hepsi köylerde yaşayıp tarım işleriyle uğraştığı için, cumhuriyetin dayanaklarını köylerde aramak âdet olmuştu. Bu yaşayış tarzı, en şerefli patricia'lıların yaşayışı olduğu için, herkesin saygı ve takdirini kazandı. Köylülerin sade ve çalışma ile geçen hayatları Roma burjuvalarının aylak ve tembel yaşayışlarına tercih edildi. Şehirde zavallı ve sefil kalmaya mahkûm bir adam, tarlalarda ekim biçimle uğraşınca itibarlı bir vatandaş oluyordu. Varron: "yüksek ruhlu atalarımızın, kendilerini savaşta koruyan, barışta da besleyen o gürbüz ve yiğit kişilerin yetiştikleri yuvaları köylerde kurmaları sebepsiz değildi" der. Plinius kesin olarak der ki, köy kolları, kendilerini meydana getiren adamlar sayesinde saygı görürlerdi; beri taraftan da, aşağılatılmak istenilen kimseler de ceza olsun diye, şehir kollarına gönderilirlerdi. Sabia'lı Appius Claudius, Roma'ya yerleşmeye geldiği zaman saygı gördü ve bir köy koluna yazıldı.

Sonradan bu kol onun soy adını aldı. Nihayet, azatlı kölelerin hepsi, hiç bir zaman şehir kollarına girmiyor, hep köy kollarına yazılıyorlardı. Bütün cumhuriyet devri boyunca, vatandaş olmalarına rağmen, bu azatlı kölelerden hiç birinin bir devlet memurluğuna yükseldiği görülmemiştir.

Bu gayret iyi bir kuraldı. Fakat, bunu tatbikte o kadar ileri gidildi ki, siyasi sistemde bir değişiklik ve şüphesiz bir suistimal meydana geldi.

Evvelâ, censor'lar o zaman vatandaşları keyfi olarak bir koldan bir başkasına göndermek hakkını haksız olarak kendilerine malettikten sonra, bir çok vatandaşa istedikleri kola yazılmak müsaadesini verdiler. Bu müsaade, şüphesiz, hiç bir şeye yaramadıktan başka, Censor'luğun en büyük yetkilerinden birini elinden alıyordu. Bundan başka, büyüklerin ve nüfuzlu kimselerin hepsi köy kollarına yazılıyorlardı. Vatandaş olan azatlı köler aşağı halk tabakasıyla birlikte şehir kollarında kaldıklarından, genel olarak, kolların ne yer, ne de toprak bakımından kesinlikleri kaldı. Fakat, hepsi bir birine o kadar karışmış oldu ki, her birinin üyelerini sicil defterine bakmadan, birbirinden ayırdetmek kabil olamıyordu. Öyleki, kol kelimesinin ifade ettiği mâna aynı olmaktan çıkıp şahsi oldu, daha doğrusu mevhum bir şey mahiyetini aldı.

Sonra, şehir kolları, daha el altında olduklarından, comitia'larda, çok zaman, daha kuvvetli bir durumda idiler ve devleti, bu Comitia'ları teşkil eden ayak takımının oylarını satın almaya tenezzül eden kimselere sattılar.

Curia'lara gelince, kurucu, her kolda on curia meydana getirdiği için, o zaman şehrin suları içinde bulunan bütün Roma halkı otuz curia'ya bölünmüş oldu. Bunlardan her birinin kendisine mahsus tapınakları, tanrıları, memurları, rahipleri, yortuları vardı. Sonradan köy köllarında meydana getirilen *paganalia*'lara benzeyen bu yortulara *compitalia* adı verildi.

Bu otuz sayısı dört kol arasında eşit bir bölüme tabi tutulamadığı için, Servius son yaptığı bölümde bunlara dokunmak istemedi. Kollardan bağımsız kalan curia'lar, Roma halkının bir başka bölümünü meydana getirdiler. Fakat, ne köy kolları ne de bunları meydana getiren halk arasında curia'lar bahis mevzu olmuştu. Çünki, curia'lar tamamen sivil bir kurul haline geldiklerinden, asker toplamak için de başka bir yol tutulduğundan, Romulus'un askerî bölümleri artık mânasız kalmıştı. Böylece, bütün vatandaşların bir kolda yazılı olmalarına rağmen, çoğu curia üyesi değildi.

Servius, yukarıdaki bölünme ile hiç bir ilgisi olmayan bir üçüncü bölünme daha yap-

tı. Tesirleri bakımından, bunlar hepsinden fazla ehemmiyet kazandılar. Servius bütün Roma halkını altı sınıfa ayırdı. Bu ayırma işinde, mevkii ve insanları değil, varlıkları esas aldı. Öyleki, birinci sınıfları varlıkları, son sınıfları yoksullar, orta sınıfları da orta halli kimseler teşkil ediyorlardı. Bu altı sınıf da centuri adı verilen yüz doksan üç ayrı birliğe bölündü. Bu birlikler o şekilde dağılmışlardı ki, birinci sınıf tek başına hepsinin yarısından fazlasını içine alıyordu. Sonuncu sınıf ise, bir tek centuri meydana getiriyordu. Böylece, en az kalabalık olan sınıf en çok centuri'ye sahip oldu. Son sınıf ise, Roma halkının yarısından fazlasını içine almakla beraber, bir tek centuri sayılıyordu.

Halk, bu son şeklin neticelerini pek fark edemesin diye, Servius ona askerî bir mahiyet verir gibi davrandı. İkinci sınıfa iki tüfekçi ustası centurisi, dördüncü sınıfa da iki harp aleti yapan centuri koydu. Son sınıf müstesna, her sınıfa gençlerle ihtiyarları yani, asker olmak üzere olanlar ile, yaşları sebebiyle kanunca askerlikten istisna edilenleri birbirinden ayırdetti. Bu ayırma, nüfusun sık sık sayılmasına (cens), varlık esasına dayanan ayırmadan daha çok ihtiyaç gösterdi. Nihayet, Servius, halk toplantılarının Campus Martius'da yapılmasını ve askerlik çağında olanların buraya silâhlarıyla gelmelerini şart koştu.

Son sınıfta, ihtiyarlarla gençlerin birbirinden ayırd edilmesinin sebebi, bu sınıfı vücuda getiren aşağı tabaka halkın vatan müdafaası için silah taşımak şerefinden mahrum bulunması idi. Aile ocaklarını müdafaaya hak kazanmak için ev bark sahibi olmak gerekti. Bugün kralların ordularını süsleyen sayısız dilenci güruhu içinde, Roma askerleri hürriyeti müdafaa ederlerken bir Roma chorte'undan nefretle kovulmuş olmayacak bir tek kişi bile bulunmazdı.

Bununla beraber, son sınıfta bir de Prolactarius'larla *Capiti censi* adı verilenler, birbirlerinden ayırd edildi. Büsbütün malsız mülksüz sayılmayan birinciler, devlete, hiç olmazsa vatandaş ve bazen sıkışık durumlarda da asker yetiştirirlerdi. Hiç bir şeyleri olmayan ve baş sayılan ikincilere gelince, onlar tamamen yok farzedilirlerdi. Bunlar arasından asker almaya ilk tenezzül eden Marius olmuştur.

Bu üçüncü ayırma usulünün iyi veya fena olduğu hakkında burada bir hüküm vermeksizin, şunu ileri sürebilirim, sanıyorum: bu usulü uygulanır hale sokabilecek bir şey varsa o da, ilk Romalıların törelerindeki sadelik, feragatları, ekim biçim işlerine olan sevgileri, ticarete ve kazanç hırsına olan nefretleridir. Her şeyi yutan o hırs ve tamah, kuşku, entri-

ka, devamlı yer değiştirmeler, ebedî servet ve ikbal devrimleri içinde bulunan hangi yeni millet vardır ki, bu çeşit bir kurumu, bütün devleti altüst etmeksizin yirmi yıl devam ettirebilsin? Şunu da göz önünde tutmak gerekir ki, bu kurumdan çok daha kuvvetli olan töreler ve censor'luk, Romada bu kurumun noksanlarını düzeltmişlerdir ve filân varlıklı kişi, servetini lüzumundan fazla teşhir etti diye yoksullar sınıfına sokulmuştur.

Gerçekte altı sınıf bulunmakla beraber, yalnız beş sınıftan söz açılmasının sebebi yukarıda söylediklerimden kolayca anlaşılır. Altıncı sınıf, orduya asker ve Campus Martius'a [1] seçmen vermediği ve cumhuriyette hemen hemen hiç bir iş görmediği için, onun irapta yeri yoktu.

Roma halkının türlü bölümleri işte bunlardan ibaretti. Şimdi de bunların comitia'larda yaptıkları tesire bakalım. Kanuna uygun olarak toplandıkları zaman bunlara comitia (halk meclisleri) denirdi. Bunlar, genel olarak, Roma meydanında veya Campus Martius'da toplanırdı. Curia, centuri ve kol bö-

[1] *Campus Martius* diyorum, çünki, comitia'lar centuri'ler halinde orada toplanırdı. Diğer iki şekilde halk *forum*'da yahut başka bir yerde toplanırdı. İşte o zaman capitis censi'lerin en ileri gelen vatandaşlar kadar tesir ve nüfuzları olurdu.

lümlerinden hangisine göre çağrılmışlarsa ona göre comitia curiata, comitia centuriata ve comitia tributa diye birbirlerinden ayrıldılar. Comitia curiata'yı Romulus, comitia centuriata'yı Servius, comitia tributa'yı da halk tribun'ları kurmuşlardı. Kanunlar ancak comitia'da kabul edilir, hükümet işlerine bakacak memurlar ancak oralarda seçilirdi. Curia'ya, centriye veya kol'a yazılı olmayan hiç bir vatandaş bulunmadığından, hiç biri oy verme hakkından mahrum edilemezdi ve hâkimiyet de gerek fiilen gereken hukuken Roma halkının elinde idi.

Comitia'ların meşru olarak toplanabilmeleri ve oralarda yapılan şeylerin kanun kuvvetini alabilmeleri için, üç şart gerekirdi: evvelâ, bunları toplantıya çağıran birliğin veya memurun bu hususta gerekli yetkisi bulunmalı; sonra, toplantı kanunun emrettiği günlerde yapılmalı; nihayet, fallar elverişli olmalı idi.

Birinci şartın hikmet ve sebebini anlamaya lüzum yoktur. İkinci şart bir teşkilât işidir. Bu sebepten, yortu günleri, pazar kurulduğu günler halk toplantıları olmazdı. Çünki, o günler iş için Roma'ya gelen köylüler bütün gün genel meydanda kalmaya vakit bulamazlardı. Üçüncü şart sayesinde, senato gururlu ve kabına sığmayan halkı dizginler ve karışıklık çıkaran tribun'ları zamanında ya-

tıştırırdı. Fakat, tribun'lar, bu baskıdan kurtulmanın bir çok çarelerini bulmuşlardı.

Comitia'ların kararına sunulan meseleler yalnız kanunlarla şeflerin seçimi işi değildi. Roma halkı hükümetin en mühim vazifelerini eline geçirdiği için denebilirdi ki, bütün Avrupanın alın yazısı halk toplantılarında karara bağlanırdı.

İşlerin bu çeşitliliği, halkın karar vereceği konulara göre, bu toplantıların türlü şekiller almasına sebep oluyordu.

Bu türlü şekiller hakkında fikir yürütmek için, onları birbiriyle kıyaslamak elverir. Romulus, curia'ları kurduğu zaman, senatoyu halk vasıtasiyle, halkı da senato vasıtasiyle zaptetmeyi ve aynı zamanda ikisine birden hâkim olmayı düşünmüştü. Bu sebepten, bu şekil ile, patricia'lılara bıraktığı servet ve kudret üstünlüğünü denkleştirmek için halka çokluğun sağladığı bütün otoriyeti verdi. Fakat, monarşi ruhuna uygun olarak, patricia'lılara, clientes'lerin oy çoğunluğu üzerindeki tesirleri dolayısiyle daha büyük faydalar sağladı. İnsana hürriyetler veren bu patron client kurumu siyaset ve insanlık yönünden bir şaheserdir. Bu usul olmasaydı, cumhuriyetin ruhuna bu derece aykırı olan paricia'lık yaşıyamazdı. Yalnız Roma dünyaya bu güzel örneği vermek şerefini kazandı. Bundan hiçbir za-

man bir mahzur çıkmadı ama, ona uyan da olmadı.

Krallar zamanında Servius'a gelinceye kadar Curia usulü devam ettiğinden ve sonuncu Tarquinius'un saltanatı da meşru sayılmadığından, krallık devri kanunlarına genel olarak *leges curiatae* adı verildi.

Curia'lar, Cumhuriyet devrinde hep dört şehir kol'una inhisar ettiğinden ve yalnız Roma'nın ayak takımını içine aldığından, ne patricia'lıların başında bulunan senato'nun, ne de — kendileri plep olmakla beraber — varlıklı vatandaşların başında bulunan tribun'ların işine geliyordu. Onun için, gözden düşdüler ve o derece aşağılaştılar ki, comitia curiata'ların yapacağı işleri bu comitia'ların otuz lictor'u yapmaya başladı.

Centuri bölümü aristokrasiye o kadar elverişli idi ki, insan, senatonun, consul'ları, censor'ları, ve diğer yüksek memur ve hâkimleri seçen aynı addaki comitia'larda neden her zaman üstün çıkmayışını birden kavrayamıyor. Gerçekte, bütün Roma halkının altı sınıfını meydana getiren yüz doksan üç centuri'den yalnız doksan sekizi birinci sınıfa dahil olduğu ve oylar centuri hesabıyla sayıldığı için, birinci sınıf başlı başına, oy bakımından, öteki sınıflara üstün geliyordu. Bütün bu centuri'ler söz birliği ettikleri vakit, artık oy top-

lamaya bile devam edilmezdi. Azlığın verdiği karar, çokluğun kararı olarak kabul edilirdi. Denebilir ki, comitia centuriata'larda işler, oyların çokluğundan ziyade servet miktarına göre neticelenirdi.

Fakat, bu aşırı otoriteyi tadil için iki çare vardı: evvelâ, tribun'lar umumiyetle, birçok pleb'ler de daima varlıklılar sınıfına dahil bulunduklarından, bu birinci sınıfta, patricia'lıların nüfuzuyla bir denkleşme meydana getirirlerdi.

İkinci çare olarak evvelâ, centuri'lere birinciden başlamak suretiyle sırayla oy verdirecek yerde, kur'a çekilirdi. Kur'a hangisine çıkarsa, o centuri [1] tek başına seçime başlardı. Sonra, sınıflara göre başka bir gün öteki centuri'ler çağrılırdı. Aynı seçim tekrarlanır ve bermutat tasdik olunurdu. Böylece, örnek teşkil etmek hususundaki otorite, sıra ve dereceden alınarak demokrasi esası gereğince kura'ya veriliyordu.

Bu usulden bir başka fayda daha elde ediliyordu. O da, köylü vatandaşların, geçici bir zaman için tâyin edilen adayların işe yarayıp yarıyamayacağı hakkında iki seçim arasında, bilgi edinmeğe vakit bulmaları ve oy-

[1] Kur'a ile seçilen bu centuri, oyuna baş vurulan ilk centuri olmak itibariyle *praerogativa* adını alırdı. Prérogative (imtiyaz) kelimesi buradan gelir.

larını bilerek vermeleri idi. Fakat, işlerin çabuk görülmesini sağlamak bahanesiyle bu âdet nihayet kaldırıldı ve iki seçim aynı günde yapılmaya başlandı.

Comitia tributa Roma halkını asıl meclisleri idiler. Yalnız tribun'lar tarafından toplanmaya çağırılırlardı. Tribun'lar bu toplantılarda seçilirlerdi; kamuoyu da burada başvururlardı. Senatonun orada özel bir mevkii olmadığı gibi, senato üyelerinin de hazır bulunmaya hakları yoktu. Oy vermedikleri kanunlara uymak zorunda olan senato üyeleri bu bakımdan en aşağı vatandaşlardan daha az hürdürler.

Tamamen yalnış anlaşılan bu haksızlık, başlı başına, bütün üyeleri kabul olunmıyan bir bütünün kararlarını hükümsüz bırakmaya elverirdi. Patricia'lılar vatandaş sıfatıyla sahip oldukları hakka dayanarak bu comitia'larda hazır bulunsalardı bile, en aşağı bir prolaetarius'un, princeps senatus kadar tesir sahibi olduğu bu toplantılarda, adam başına toplanan oylara pek o kadar tesir edemezlerdi.

Şu halde, görülüyor ki, büyük bir halk kitlesinin oylarını toplamaya yarayan bu çeşitli bölümlerden meydana gelen düzenden başka, bunlar aslında ehemmiyetsiz şekillerden ibaret değildiler; her birinin tercih edilmesine sebep olan görüşlerle ilgili tesirler vardır.

Bütün bunları uzun uzadıya anlatmaya kalkışmadan diyebilirim ki, yukarıda söylediklerimden şu netice çıkar: comitia tributa'lar halk hükümetine, comitia canturiata'lar da aristokrasiye daha uygundurlar. Roma'nın aşağı tabaka halkının çokluğunun teşkil ettiği comitia curiata'ya gelince, bunlar zorbalığa ve kötü niyetlere imkân vermekten başka bir şeye yaramadıklarından, ister istemez gözden düştüler. Kargaşalık çıkaranlar bile, maksatlarını açığa vuran böyle bir vasıtadan çekiniyorlardı. Roma halkının bütün haşmeti comitia centuriata'larda belirirdi. Çünki, yalnız bu meclisler tamdı. Halbuki, comitia curiata'lara köy kolları, comitia tributa'lara da senato ile patricia'lılar dahil edilmezlerdir.

Oyları toplama şekline gelince, bu, Ispartadaki kadar basit olmamakla beraber, ilk Romalılarda töreleri kadar sade idi. Her fert fikrini yüksek sesle bildirir, bir kâtip de bunları kaydederdi. Her kolda oyların çokluğu o kolun oyunu tâyin ederdi. Kollar arasındaki oy çokluğu da halkın oyu olurdu. Curia'larda ve centuri'lerde de durum aynı idi. Bu âdet, vatandaşlar arasında dürüstlük geçer akça olduğu ve herkes haksız bir fikre veya uygunsuz bir şeye açıkca oyunu vermekten çekindiği müddetçe iyi idi. Fakat halkın ahlâkı bozulup da, oylar satın alınmaya başlandığı zaman, oy alıcılarını yıldırıp hareketlerine en-

gel olmak ve hilekârlara hiyanet imkânları bırakmamak için, oyların artık gizli olarak verilmesi uygun görüldü.

Cicero'nun bu değişikliği kınadığını ve bir bakıma cumhuriyetin mahvına sebep diye bunu gösterdiğini biliyorum. Fakat, burada Cicero'nun sözlerinin ne kadar büyük bir nüfuzu olduğunu hissetmekle beraber, onun fikrini kabul edemem. Ben, tam tersine, şu fikirdeyim: buna benzer değişiklikler yapılmadığı içindir ki, devlet çarçabuk mahva sürüklendi. Sağlam kimselerin yiyip içme ve yaşama tarzı hastalara nasıl iyi gelmezse, ahlâkı bozulmuş bir millet, ahlâkça sağlam bir milletin kanunlarıyla idareye kalkışmak da iyi olmaz. Hiç bir şeye bu kuralı, Vendik cumhuriyetinin uzun hayatı kadar destekleyemez. Bu cumhuriyet şimdi yalnız bir gölge halinde devam ediyor, çünki, kanunları yalnız fena adamlara elverişlidir.

Gizli oy usulü kabul edilince, vatandaşlara levhalar dağıtıldı. Her vatandaş, fikrini, gizli olarak, bu levhalar vasıtasiyle bildirebiliyordu. Levhaların toplanması, oyların sayılması, sayıların karşılaştırılması v. s. için tedbirler alındı. Ama, bu tedbirler, bu işleri gören memurların doğruluğundan çok defa şüpheye düşülmesine engel olamadı [1]. Oy alışveri-

[1] Cusdodes diribitores, rogatores suffragiorum.

şini ve hilelerini önlemek için bir takım yazılı emirler yayınlandı. Bunların çokluğu faydasızlıklarını gösterir. Cumhuriyetin sonlarına doğru, kanunların eksiğini tamamlamak maksadıyla çok zaman, olağanüstü çarelere başvurmak zorunda kalındı. Bazan, bir takım mucizeler ortaya sürülüyordu. Fakat, halkın gözünü boyayabilecek olan bu tedbir, halkı idare edenlere tesir edemiyordu. Bazan, adaylar dolap çevirmeye meydan bulamasınlar diye bir meclis ansızın toplantıya çağrılırdı. Bazan da, kandırılan halkın kötü bir karar vereceği anlaşılınca bütün bir oturum süresi sözle geçirilirdi. Fakat sonunda, şan şeref hırsı bütün bunları tesirsiz bıraktı. İşin inanılmıyacak tarafı şu ki, bu kadar suiistimaller ortasında, bu büyük halk kitlesi, eski kanunları sayesinde nerede ise senato kadar kolaylıkla memurları seçmek, kanunları kabul, davaları halletmekten, genel ve özel işleri görmekten geri kalmamıştır.

V

Tribunlağa dair

Devleti meydana getiren kısımlar arasında tam bir oran kurulmadığı yahut ortadan kaldırılamayan bazı sebepler bu oranları durmadan bozduğu zaman, ötekilerle uzlaşamayan özel bir memurluk kurulur. Bu, her haddi, başkalarıyla olan doğru orantısına irca eder ve gerek hükümdarla halk arasında, gerek hükümdarla hâkim varlık arasında ve icabında her iki taraf arasında bir bağlantı veya bir orta had meydana getirir.

Tribunluk adı verebileceğim bu bütün, kanunların ve yaşama kuvvetinin koruyucusudur. Bazan, Roma'da hâkim varlığı hükümete karşı korumaya yarar, bazen, Onlar Meclisinin Venedik'de yaptığı gibi, hükümeti halka karşı destekler ve bazen de, ephore'ların Isparta'da yaptıkları gibi, iki taraf arasında muvazene kurmaya çalışır.

Tribunluk, şehir devleti meydana getiren parçalardan biri değildir: onun ne yasama yetkisinde, ne de yürütme erkinde payı olmalıdır. Fakat, kuvvetinin daha çok olması da bundan ileri gelir. Çünki, hiç bir şey yapmadığı için, her şeye engel olabilir. Kanunların koruyucusu sıfatıyla, onları yürürlükte tutan hükümdardan ve kanunları yapan hâkim

varlıktan daha kutsal ve itibarlıdır. Bu hakikat, Romada, halka hep yüksekten bakan patrici'lıların, yargı hakkından ve nüfuzdan mahrum alelâde bir memur karşısında boyun eğmek zorunda kaldıkları zaman, apaçık meydana çıkmıştır.

Akıllıca idare edilen bir tribunluk, iyi bir ana teşkilâtın sahip olabileceği en sağlam bir dayanaktır. Fakat, kuvveti biraz bile fazla olursa, her şeyi altüst edebilir. Öte yandan tabiatında zaaf diye bir şey yoktur. Eğer tribunluk bir şey ise, en aşağı lâzım gelen mikyastadır.

Tribunluk nâzımı olduğu yürütme erkini zorla eline geçirdiği ve korumaya mecbur olduğu kanunların dışına çıkmaya kalkıştığı zaman, zorba olur. Isparta ahlâkça sağlam olduğu müddetçe tehlikesiz olan ephore'lerin o büyük nüfusu, başgösteren ahlâk bozukluğuna âdeta hız vermişti. O zorbalar tarafından öldürülen Agis'in öcünü halefi aldı. Ephore'ların işledikleri suçlar ve giydikleri cezalar da cumhuriyetin bir an önce yok olmasına sebeboldu. Cleomenes'den sonra Isparta bir hiç derkesine düştü. Roma da aynı şekilde yok oldu. Tribun'ların yavaş yavaş ele geçirdikleri nüfuz ve kuvvet, hürriyeti korumak gayesiyle yapılan kanunlar sayesinde, imparatorları korumaya yaradı. İmparatorlar ise hür-

riyeti ortadan kaldırdılar. Venedik'in Onlar Meclisine gelince, bu, halkın ve patricia'lıların nefretini kazanan kanlı bir mahkeme idi. Bu meclisi, kanunlara yüksek bir himaye sağlamak şöyle dursun, kanunlar kıymetten düşdükten sonra, artık karanlıkta, kimsenin kaydetmeye bile cesaret edemediği darbeler indirmekten başka bir işe yaramaz oldu.

Tribunluk tıpkı hükümet gibi üyelerinin sayısı arttıkça zaafa düşer. Sayıları önce iki, sonra beş olan Roma'nın halk Tribunları bu sayıyı iki misline çıkarmak istedikleri zaman senato buna göz yummuştu. Çünki, senato bunların bir kısmını öteki kısmı ile zaptedeceğinden emindi. Nitekim az zamanda beklenilen oldu.

Bu derece korkunç bir bütünün eline kuvvet geçirmesini önlemek için, şimdiye kadar hiç bir hükümetin düşünmediği çare, bu bütünü geçici hale sokmaktan ve araya konan fasılalarda onu hareket edemez hale sokmaktan ibarettir. Suiistimallerin yerleşmesine meydan vermemek için, uzun olmaları gereken bu fasılalar, icabında olağanüstü komisyonlar vasıtasiyle azaltılabilecek şekilde kanunlarla tesbit edilebilir.

Bu çare bana mahsursuz görünüyor. Çünki, evvelce de dediğim gibi, tribunluk ana teşkilâtta yer almadığı için bu teşkilâta zarar

vermeden kaldırılabilir. Bu çare, aynı zamanda bana tesirli de görünüyor. Çünki, yeni tâyin olunan bir memur hiç bir zaman, yerini aldığı kimsenin nüfuzu ile değil, kanunun kendine verdiği yetki ile harekete geçer.

VI
Diktatörlüğe dair

Kanunların olaylara uymalarına engel olan bükülmezlikleri onları bazen zararlı bir hale sokar ve buhran içindeki devleti mahva sürükler. Formalitelerin sırası ve yavaşlığı öyle bir zaman fasılasına ihtiyaç gösterir ki, olaylar bazan buna müsait olmazlar. Kanun koyanın önceden düşünemediği bin bir türlü olaylar çıkabilir. Her şeyin önceden kestirilemiyeceğini hissetmek çok lüzumlu bir öngörü meselesidir.

Şu halde, siyasi kurumları, elimizden hareketlerini tatil edebilmek kuvvetini alacak kadar kuvvetlendirmemeli. Isparta'nın kendisi, kanunlarının uyuyup bir köşede kalmalarına imkân vermişti.

Fakat, kamu düzenini bozmak tehlikesini, ancak en büyük tehlikeler göze aldırabilir. Vatanın selâmeti bahis mevzuu olmadıkça da kanunların kutsal kuvvetine el sürmemelidir. Böyle nadir ve açık durumlarda, kamunun emniyeti özel bir anlaşma ile sağlanır, bu va-

zife de bu işe lâyık olan kimseye verilir. Bu vazife tehlikenin cinsine göre iki şekilde verilebilir: eğer hükümetin faaliyetini arttırmak yeter bir çare ise, erk hükümet üyesinden bir veya iki kişinin eline verilir. Böylece, bozulan kanunların kuvveti değil, uygulanma şekilleridir. Öte yandan, eğer tehlike, kanunların bizi korumalarına engel olacak çeşittense, o zaman yüksek bir şef tâyin edilir. O da, bütün kanunları susturabilir ve hâkim otoriteyi bir zaman için hareketten alıkoyar. Böyle hallerde, genel irade hakkında şüpheye yer kalmaz. Şurası meydandadır ki, halkın en birinci isteği, devletin yok olmamasıdır. Bu şekilde, yaşama kuvvetini susturmak onu ortadan kaldırmak demek değildir. Bu kuvveti dile getirmek de onu susturan şefin elinde değildir. Şef ona hâkim olur ama, onu temsil edemez; her şeyi yapabilir ama, kanun yapamaz.

Bu çarelerden birincisi, consul'ları özel bir kuralla cumhuriyetin selâmetini sağlamaya vazifelendirdiği zaman Roma senatosu tarafından kullanılırdı. Consul'lardan biri bir diktatör tâyin ettiği zaman da ikinci çareye başvurulurdu [1]. Bu âdet Roma'ya Albe'den kalmıştır.

[1] Bu tâyini, sanki bir adamı kanunların üstüne çıkarmaktan utanmıyormuş gibi, gece gizlice yaparlardı.

Cumhuriyet devrinin başlangıcında, sık sık diktatörlüğe başvurulmuştur. Çünki, o zamanlar devlet, yalnız ana teşkilâtından aldığı kuvvetle tutunabilmek için sabit bir temelden mahrumdu.

O zamanki ahlâk ve âdetler, başka bir zaman için lüzumlu sayılacak bir çok tedbirleri lüzumsuz bıraktığından, diktatörün ne kuvvetini kötüye kullanmasından, ne de bu kuvveti, diktatörlük müddeti sona erdikten sonra elinde tutmaya kalkışmasından korkulurdu. Tam tersine, bu kadar büyük bir kuvvet onu taşıyanlara bir yük gibi gelir ve sanki kanun yerini tutmak çok zahmetli ve tehlikeli bir şeymiş gibi, bir an evvel bundan yakalarını sıyırmaya bakarlardı.

İşte, ilk zamanlar, diktatörlüğe gelişi güzel başvurulmasını kınamama sebep, kötüye kullanılmak tehlikesi değil, belki orta malı olmak tehlikesidir. Çünki, seçimlerde, bazı merasimlerde, bir takım formaliteye ait işlerde başvurula vurula diktatörlüğün, lüzumunda tesirsiz kalmasından ve boş merasimlerde kullanılan boş bir unvan sayılmasından korkulabilirdi.

Cumhuriyet devrimin sonlarına doğru daha öngörülü olan Romalılar, diktatörlüğe, evvelce ne kadar sebepsiz yere başvurmuşlarsa, şimdi de o kadar sebepsiz yere başvurmaz

oldular. Korkularının yersiz olduğu açıkça meydandaydı; başkentin zaafı, içindeki memurlara karşı emniyetini sağlıyordu; bir diktatör, bazı hallerde, kamu hürriyetini tehlikeye atmadan da onu müdafaa edebilirdi. Romanın kölelik zincirleri Roma'da değil ordularında yapılacaktı. Marius'un Sulla'ya Pompeius'un da Caesar'a karşı gösterdikleri mukavemetin azlığı, dışarının kuvvetlerine karşı içerideki otoriteden neler beklenebileceğini gösterdi.

Bu yanılma Romalılara büyük hatalar yaptırdı. Meselâ, Catiline meselesinde bir diktatör tâyin edilmemesi bir hata idi. Çünki, meselede yalnız şehrin içi ve nihayet İtalya'nın bir kaç vilâyeti ilgili olduğundan, diktatör, kanunun kendisine verdiği hudutsuz kuvvet sayesinde komployu bastırabilirdi. Oysa ki, bu komplo insan basiretinden beklenmedik bir takım mesut tesadüflerin bir araya gel mesiyle bastırılabilmişti.

Senato, böyle yapacak yerde, bütün nüfuz ve kuvvetini Consul'lara vermekle yetindi. Bunun neticesi olarak, Cicero, tesirli surette hareket edebilmek için, mühim bir noktada bu kuvveti aşmak zorunda kaldı. Sevinç gösterileri her ne kadar önceleri bu hareketi iyi bulduğunu gösterdi ise de, sonra, haklı olarak, vatandaşların kanun hilafına dökülen

kanlarının hesabı soruldu. Oysa ki, diktatöre böyle çatılamazdı. Fakat, Consul'un parlak sözleri her şeyi istediği tarafa çekti. Kendisi Romalı olmakla beraber, şanını şöhretini vatanından çok sevdiği için devleti kurtaracak en meşru ve en emin çarelerden ziyade, bu işin bütün şeref payını kendisine ayırmak yollarını düşünüyordu[1]. Onun için, Cicero bir taraftan Romanın kurtarıcısı sıfatıyla göklere çıkarıldı, öte taraftan kanunları çiğneyen bir adam sıfatıyla da haklı olarak, cezalandırıldı. Geri çağırılması ne kadar parlak olursa olsun, bunun bağışlamadan başka bir şey olmadığı açıktır.

Bununla beraber, bu mühim vazife ne türlü verilirse verilsin, bunu müddetini, uzatılamayacak şekilde çok kısa bir zaman için tespit etmek çok mühimdir. Diktatörlüğün kurulmasını gerektiren buhranlı zamanlarda, devlet ya hemen yok olur, ya kurtulur. Âcil ihtiyaçlar ortadan kalkınca, diktatörlük ya zorba bir kuvvet kesilir veya lüzumsuz bir şey olur. Romada, diktatörler yalnız altı ay için tâyin edildikleri halde, çoğu bu müddetten önce diktatörlükten ayrılmışlardır. Bu müddet daha

[1] Cicero bir diktatör teklif ederse bunu sağlayacağından emin değildi. Ne kendisi tâyin edebiliyor ne de arkadşının kendisini tâyin etmesini sağlayabiliyordu.

uzun olsaydı, senelik müddetlerini uzatan decemvir'ler gibi, belki onlar da müddetlerini uzatmaya kalkışırlardı. Diktatör, seçilmesini gerekli kılan ihtiyaca çare bulmaya ancak vakit bulurdu. Onun başka şeyler düşünmeye vakti yoktu.

VII

Censorluk'a dair

Kanun nasıl genel iradenin ifadesi ise, censorluk da kamu efkârının iradesidir. Kamu efkârı o çeşit bir kanundur ki, censorluk onu yerine getirmeye memurdur. Censor tıpkı hükümdar gibi kanunu yalnız özel hallere uygulamaktan başka bir şey yapmaz.

Censorluk mahkemesi, kamu efkârını istediği gibi yorumlamaz, onu ancak olduğu gibi bildirir: halkın görüş ve fikrinden ayrıldığı zaman, verdiği karalar boş ve tesirsiz kalır.

Bir milletin ahlâk ve âdetlerini, değer verdiği şeylerden ayırmak faydasızdır. Çünki, bunlar ayni esasa bağlıdırlar ve zorunlu olarak birbirinden ayırt edilemezler. Dünyadaki bütün milletlerin, istek ve zevklerini tâyin eden tabiat değil, kamu efkârıdır. Halkın görüş ve fikrini yükseltin, ahlâkı kendiliğinden düzelir. İnsan daima güzel olan veya güzel bulduğu şeyi sever. Ama, asıl güzel hakkında

hüküm verdiği zaman yanılır. Ahlâk hakkında hüküm veren namus ve şeref hakkında da hüküm yermiş olur. Namus ve şeref hakkında hüküm veren, kendi kanununu kamu efkârında bulur.

Bir milletin fikir ve düşünceleri o milletin ana yapısından doğarlar. Kanun, ahlâk ve âdetleri kaideye bağlamasa da, kanunların hepsi birden ahlâkı doğurur. Kanunlar gevşerlerse, ahlâk da bozulur. Fakat, böyle hallerde ise, kanun kuvvetinin yapamadığını censor'ların hükmü yapamaz.

Bundan şu netice çıkar: censor'luk, ahlâkın muhafazası için faydalı olabilirse de, onu düzeltmek hususunda hiç bir şekilde faydalı olamaz. Kanunlar kuvvetli iken censor'ları vazifeye getirin. Kanunlar kuvvetlerinden kaybettikleri zaman her şeyden ümidini kesmelidir; meşru olan her şeyde ise artık kuvvetten eser kalmaz.

Censor'luk, fikirleri bozulmaktan alıkoymak , isabetli tatbiklerle bunların dürüstlüğünü muhafaza etmek, bazan da katileşmemiş olanlarını tespit etmek suretiyle ahlâkı devam ettirirler. Fransa krallığında, düellolarda yardımcı bulundurmak usulune lüzumundan fazla başvurulurken bir kral buyruğundaki şu sözler yüzünden ortadan kalktı: *yardımcılar getirmek alçaklığında bulunanlara gelin-*

ce... Halktan önce verilen bu hüküm, halkın da hemen aynı yolda hüküm vermesine sebep olmuştur. Fakat, aynı kral buyrukları düellonun da bir alçaklık olduğuna hüküm vermek istedikleri zaman, halk bunlarla alay etti. Çünki, bu hüküm çok yerinde olmakla beraber, halkın fikrine aykırı idi.

Bir başka yerde [1], halk efkârının zor veya baskı altına konulamadığı için, onu temsil için kurulan mahkemelerde baskıdan eser bulunmamak gerektiğini söylemiştim. Modern milletlerde tamamen yok olan bu tedbirden Romalıların ve daha fazla Lakedemonyalıların büyük bir ustalıkla faydalanmış olmalarına ne kadar hayran kalınsa azdır.

Ahlâkı bozuk bir adamın, Isparta meclisinde iyi bir teklifte bulunması üzerine, ephore'lar buna aldırmadan aynı teklifi erdemli bir vatandaşa yaptırdılar. Bu iki adamdan hiç birini övmeden veya yermeden teklifi tekrarlatmaları, birisi için ne şeref, ötekisi için de ne şeref kırıcı şeydi. Sisam'lı [2] bir kaç sarhoş, ephore'ların mahkemesini kirlettiler. Ertesi gün, bir kararname ile, Sisamlıların her türlü ahlâksızlık yapmalarına müsaade edildi.

---

[1] Bunlar başka adalıydılar. Dilimin nezaheti bu seferlik onların adlarını söylememe mânidir.

[2] Chic adasıdır. (Çev.)

Hakiki bir ceza bu türlü bir bağışlama kadar tesirli olamazdı. Isparta bir şey hakkında "dürüstür veya değildir" diye bir hüküm verdimi, *Yunanistan artık bu karara itiraz etmezdi.*

VIII

Medeni dine dair

İnsanların başlangıçta tanrılardan gayri kralları, teokratik hükümetten başka hükümetleri yoktu. Onlar, tıpkı Caligula gibi düşünmüşlerdi; ve o zaman için düşünceleri yerinde idi. İnsanın, benzerini kendine efendi diye kabul edebilmesi ve bununla övünebilmesi için, düşünce ve hislerinin uzun zamandan beri bozulmuş olması gerekir.

Her siyasi toplumun başına bir tanrı geçirilmiş olması, ortaya millet sayısı kadar tanrıların çıkmasına sebep olmuştur. Birbirine yabancı ve hemen daima düşman olan iki millet uzun zaman aynı varlığı efendi olarak tanıyamadılar. Birbiriyle çarpışan iki ordu da ayni şefe boyun eyemezdi. Böylece, millî ayrılıklardan çoktanrıcılık doğdu. Bundan da, aşağıda söyleyeceğim gibi, dini ve sivil müsamahasızlık doğdu ki, bunların ikisi de aynı kapıya varır.

Eski Yunanlılar kendi tanrılarını barbar milletlerde bulmak merakına düşmüşlerdi. Bu

merak, kendilerine bu milletlerin tabiî hâkimleri gözüyle bakmalarından ileri geliyordu. Fakat, türlü milletlere ait tanrıların aynı olduğunu ileri süren derin bilgi çok gülünçtür. Sanki Moloch, Saturn ve Chronos aynı tanrı imişler; sanki Fenikelilerin Baal'i, Yunanlıların Zeus'u ve Lâtinlerin Jupiter'i aynı olabilirlermiş ve sanki türlü adları olan hayali varlıklar arasında ortak bir şey bulunabilirmiş gibi.

Paganlık çağında, her devletin kendine mahsus ibadeti, tanrıları olduğu halde, nasıl olur da onlarda din kavgaları yoktu diyecek olanlara şu cevabı veririm: o zaman, her devlet, kendine has hükümeti, yine kendine has bir ibadeti olduğu için kanunlarını tanrılarından ayırt etmezdi. Siyasi savaş aynı zamanda dinî savaştı. Tanrıların nüfuz sahaları âdeta milletlerin sınırlarıyla tesbit edilmişti. Bir milletin tanrısının öteki milletler üzerinde hiç bir hakkı yoktu. Pagan'ların tanrıları hiç de kıskanç tanrılar değildiler. Onlar, aralarında dünya hükümdarlığını paylaşırlardı. Hattâ, Musa ve İbraniler, İsrail tanrısından bahsederlerken bu fikre uyarlardı. Gerçi, bunlar yerlerini alacakları, o çökmeye mahkûm, ve yerden yere kovulan kenanîlerin tanrılarını yok farzederlerdi. Fakat, onların, saldırmaları yasak edilen komşu milletlerden nasıl bahsettiklerini bir hatırlayın: Jeptah, Ammoni'lere:

"Tanrınız Chamos'a ait olan şeylerin sahipliği meşru olarak size düşmüyor mu? Biz, muzaffer tanrımızın kendilerine malettikleri topraklara aynı hakla sahip bulunuyoruz" demişti. Zannımca bu, Chamos'un haklarıyla İsrail tanrısının haklarını bir saymaktı.

Fakat, evvelâ Babil, sonra da Suriye krallarına tabi olan Yahudiler kendi tanrılarından başka bir tanrı tanımamakta ayak diredikleri vakit, yenene karşı baş kaldırma sayılan bu hal, başlarına tarihlerinde okuduğumuz ve hristiyanlıktan[2] önce eşine raslanmayan zulümler getirdi.

Her din, kendini kabul eden devletin kanunlarına bağlı olduğundan, bir milleti din değiştirmeye zorlamak için, onu boyunduruk altına almaktan başka çare yoktu, fatihlerden

---

[1] *Nonne ea qune possidet Chamos deus tuus tibi jure debentur?* Vulgate metninde böyle yazılıdır. Bu cümleyi rahip de Carrière şöyle tercüme etmiştir: Tanrınız Chamos'a ait olan şeylere sahiplik etmeye hakkınız bulunduğuna inanıyor musunuz? İbranice metnin kuvvetini bilmiyorum ama, görüyorum ki, Vulgate'de Jephtah tanrı Chamos'un haklarını müsbet olarak tanıyor ve Fransız mütercimi, lâtince metinde olmayan *size göre* kelimesini kullanarak bu tanımayı zayıflatıyor.

[2] Phocia'lıların *kutsal savaş* dedikleri savaşların bir din savaşı olmadığı açıktır. Hedef dinsizleri hak yoluna getirmek değil, dine aykırı hareketleri cezalandırmaktır.

başka da misyonerler yoktu. Din değiştirmek mecburiyeti yenilenlerin alın yazısı olduğu için, din değiştirmekten bahsetmeden önce işe yenmekle başlamak gerekirdi. İnsanlar tanrılar için savaşa girmezlerdi. Homeros'da olduğu gibi, tanrılar insanlar için savaşırlardı. Herkes kendi tanrısından zafer ister ve tanrının zaferini de yeni mihraplarla öderdi.

Romalılar, müstahkem bir yeri almadan önce, tanrılarını oradan ayrılmaya davet ederlerdi. Tarentia'lıların gazaba gelen tanrılarını kendilerine bırakmalarının sebebi, bu tanrıları Roma tanrılarına tabi ve onlara saygı göstermeye mecbur saymaları idi. Romalılar yendikleri milletlere nasıl kanunlarını bırakıyorlarsa, tanrılarını da öyle bırakırlardı. Yenilenlere yükledikleri tek yüküm, Capitole'in Jupiter'ine bir taç koymaktan ibaretti.

Hasılı, Romalılar imparatorlukları ile beraber dinlerini ve tanrılarını etrafa yaydıklarından ve çok zaman, yendikleri milletlerin dinlerini ve tanrılarını kabullendiklerinden, hepsine vatandaşlık hakları sağladıklarından, bu geniş imparatorluk halkı, hissolunmaz bir şekilde, her yerde aşağı yukarı aynı olan bir sürü dine ve tanrılara sahip oldu. İşte böylece, paganlık da tek ve aynı din olarak tanındı.

Tam bu sıralarda İsa gelip yeryüzünde ruhanî bir saltanat kurdu. Bu, dinî sistemi

siyaset sisteminden ayırmak suretiyle devleti tek kuvvet olmaktan çıkardı ve hıristiyan milletlerini durmadan allak bullak eden iç savaşlara sebep oldu.

Bu öbür dünya saltanatı hakkındaki yeni fikri paganların kafaları hiçbir zaman almadığından hıristiyanlara hep âsi gözüyle baktılar. Onlara göre, hıristiyanlar, görünürde itaatli, fakat gerçekte bağımsızıklarını kazanıp hâkim olmak ve zaaf içindeyken boyun eğer gibi göründükleri iktidarı kurnazca ellerine geçirmek fırsatını kolluyorlardı. Hıristiyanlara yapılan zulümlerin sebebi işte bu idi.

Paganların korktukları başlarına geldi. Her şeyin çehresi değişti. Aşağı görülen hıristiyanlar ağız değiştirdiler ve az zamanda o mevhum öbür dünya saltanatının, gözle görünür bir şefin idaresinde, bu dünyada en şiddetli bir istibdat haline geldiği görüldü.

Bununla beraber, ortada yine bir hükümdar ve medeni kanunlar bulunduğu için, bu iki kudretten, hıristiyan devletlerinde her türlü iyi siyaseti imkânsız kılan bir anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlık yargı hakkını ilgilendiren bir anlaşmazlıktı. Öyle ki, artık, kimse, krala mı, papaya mı boyun eğeceğini kestiremez oldu.

Bununla beraber, birçok milletler, hattâ, Avrupada ve Avrupa çevresinde eski sistemi

muhafaza etmek veya onu tekrar kurmak istedilirse de muvaffak olamadılar. Hıristiyanlık ruhu herşeyi sarmıştı. Kutsal din daima hâkim varlıktan ayrı ve bağımsız kalmış veya böyle olmuş ve devletle zorunlu olarak hiçbir münasebette bulunmamıştı. Muhammed'in pek sağlam fikirleri vardı: siyasi sistemini iyi esaslara bağladı. Kurduğu hükümet, kendinden sonra gelen halifeler zamanında şeklini muhafaza ettiği müddetçe, tam bir birlik içinde kaldı ve böyle olduğu için de iyi bir hükümet oldu. Fakat, Araplar, ikbale erip, edebiyat sever, medeni, zevke düşkün insanlar oluverince, barbarların hükmü altına girdiler. O zaman da iki kuvvet arasında anlaşmazlık yeniden başgösterdi. Bu anlaşmazlık müslümanlar arasında hıristiyanlardakinden daha fazla göze batmamakla beraber, yine de vardı. Bilhassa Şii'lerde. Hele İran gibi devletlerde bu anlaşmazlık kendini daima hissettirir.

İngiliz kralları, hıristiyanlar arasında, kendilerini kilisenin şefleri saydılar. Çarlar da öyle yaptılar. Fakat, bu sıfatlariyle kilisenin efendileri olmaktan ziyade vekilleri oldular. Kilisede değişiklik yapmak hakkından ziyade onu korumak yetkisini kazandılar. Kilisenin kanun koyucuları değil, prensleri oldular. Rahipler her nerede bir bütün haline gelmişlerse, vatanda hem efendi kesilmişlerdir,

hem de kanun koyucu [1]. Bunun için İngiltere'de, Rusya'da ve başka yerlerde iki kuvvet, iki hakim varlık vardır.

Bütün hıristiyan yazarlar içinde, hem derdi hem devayı görüp ortaya koyan, kartalın iki başını birleştirmeyi teklife cesaret eden yalnız Hobbes olmuştur. Hobbes her şeyi siyasi birliğe irca etmeyi teklif etmişti. Çünki, ona göre, siyasi birlik olmazsa ne devlet kurulabilir, ne hükümet. Fakat, şunu görmesi gerekirdi ki, kendisinin sistemi ile hıristiyanlığın hâkim ruhu uzlaşamazdı ve papazın menfaati devletinkinden her zaman daha kuvvetli olacaktı. Hobbes'ın siyasi sistemine herkesin nefretini çeken şey, içindeki yanlış ve çirkin şeylerden çok, haklı ve doğru olan şeylerdir [1].

---

[1] Şu noktaya dikkat etmelidir ki, rahipler sınıfını bir bütün aline getiren şey, Fransa'da olduğu gibi resmî meclisler değil, kiliselerin birlik oluşudur. Communion ve afaroz rahipler sınıfının toplum anlaşmasıdır; onlar bununla hep milletlerin ve kralların efendisi olurlar. Birbirleriyle *birlik olan* rahipler dünyanın ayrı ayrı yerlerinde bile olsalar yine de dindaştırlar. Bu icat, siyasette bir şaheserdir. Pagan rahipler arasında buna benzer bir şey yoktur. Zaten bu yüzden değil midir ki, hiçbir zaman sınıf haline gelememişlerdir.

[1] Meselâ Grotius'un kardeşine gönderdiği 11 nisan 1643 tarihli mektuba bakın. Bu bilgin kişi *De cive* adlı eserinde neyi beğeniyor neyi beğenmiyor, görürsünüz. Gerçi müsamahalı hareket ederek, yazarın kötü taarfını iyi tarafının yüzü suyu hürmetine bağışlar görünüyorsa da, herkesin onun kadar âlicenap olması istenemez.

Tarihî olaylar bu bakımdan incelenirlerse, öyle sanıyorum ki, Bayle ile Warburton'un zıt fikirlerini çürütmek kolay olur. Böyle hiç bir dinin siyasi bütüne faydalı olmadığını, Waburton da tam tersine, hıristiyanlığın siyasi bütün için en sağlam bir dayanak olduğunu ileri sürüyor. Bunlardan birincisine karşı, din üzerine kurulmamış hiç bir devlet bulunmadığını; ikincisine karşı da hıristiyan kanunun, esas itibariyle, devletin kuvvetli yapısına faydalı olmaktan çok zararlı olduğunu isbat etmek kabildir. Maksadımı iyice anlatabilmem için dinin konumla ilgili olan müphem kavramlarını biraz daha açıklamam gerek.

Toplumla olan ilgisi bakımından genel ve özel olan din, ayrıca insan dini, vatandaş dini diye iki kısma ayrılabilir. Birincinin tapınağı, mihrabı, ayinleri yoktur. O, yüksek Tanrıya sırf kalben ibadete dayanır; yüksek ahlâkın ebedî vazifelerine inhisar eder. Bu din, İncil'in telkin ettiği temiz ve sade bir dindir, hakikî tanrıcılık, tabiî ilâhi hukuk denilen bir dindir. İkincisi ise yalnız bir tek memlekette geçer. Bu din, o memlekete, tanrılarını, kendine has koruyucu meleklerini verir. Bu dinin, akideleri âyinleri, kanunlarla gösterilen bir takım dış merasimleri vardır. Bu dini kabul eden milletten başkası, onca kâfirdir, yabancıdır, barbardır. Mihraplarının ötesinde, insanlar

için ne hak, ne vazife tanır. İşte, ilk kavimlerin dinleri böyle idi. Bu dine de, medeni yahut müsbet ilâhi hukuk denilebilir.

Daha garip üçüncü bir din vardır. Bu, insanları iki türlü kanuna tabi kılar, onlara iki şef, iki vatan, birbirine zıt vazifeler yükler, aynı zamanda da hem dindar hem vatandaş olmalarına imkân bırakmaz. İşte Lamas'ların, Japonların dini, Roma kilisesine bağlı Hıristiyanlık böyledir. Bu sonuncuya papaz dini denebilir. Bundan, muhtelif ve toplum hayatına yabancı bir çeşit hukuk doğar ki bunun adı yoktur.

Siyasi bakımdan incelenirse görülür ki, bu üç çeşit dinin kendilerine mahsus kusurları vardır. Hele üçüncüsünün kötü tarafları o kadar açıktır ki, bunu isbata kalkışmak vakit kaybetmek olur. Toplum birliğini bozan her şey kötüdür. İnsanı kendi nefsiyle karşıt hale koyan bütün kurumların beş paralık değerleri yoktur.

İkinci din şu bakımlardan iyidir: bu din Tanrı sevgisini kanun sevgisiyle birleştirir ve vatandaşlara vatana karşı aşırı bir hayranlık aşılar ve devlete hizmet etmenin devlet koruyucusu Tanrıya hizmet olduğunu onlara öğretir. Bu, o çeşit bir teokrasidir ki, onda hükümdardan başka ruhani şef, memurlardan başka da rahipler yoktur. Bu dinde, vatanı

için ölmek şehitlik mertebesine yükselmek demektir, kanunları saymamak da günah işlemektir. Bir suçluyu herkesin lânetine terk etmek de, onu Tanrının gazabına teslim etmektir: *sacer esto.*

Fakat, bu din hata ve yalan üzerine kurulduğu için kötüdür. Bu din, insanları aldatır, onları safdil ve bâtıl inanç sahibi kimselere çevirir; gerçek ibadeti bir takım boş merasime boğar. Bu din inhisarcı ve zorba bir mahiyet alıp bir milleti kana susatarak musamahasız hale soktuğu için yine fenadır. Çünki, o millet artık asıp kesmekten başka bir şey düşünmez; kendi tanrılarına inanmayanları öldürmekle kutsal bir iş yaptığına inanır. Bu hal de, böyle bir milleti öteki milletlerle tabiî savaş halinde bulundurur; bu ise, kendi emniyeti için de zararlıdır.

Geriye, kala kala insan dini yahut hıristiyanlık — bugünkü hıristiyanlık değil ondan tamamen ayrı olan İncil dini — kalıyor. Bu kutsal, yüksek ve gerçek din sayesinde, aynı Tanrının kulları olan insanlar birbirlerini kardeş bilirler. Onları birleştiren topluluk, ölümden sonra bile dağılmaz.

Fakat, bu din siyasi bütünle özel mahiyette hiçbir münasebette bulunmadığından kanunların kuvvetlerini, bir şey eklemeden yine kendilerine bırakır. Bu yüzden özel topluluğun

en büyük bağlarından biri tesir dışı kalır. Bundan başka, vatandaşları kalben devlete bağlıyacağına, onlar dünyanın başka şeylerinden ayırdığı gibi devletten de uzaklaştırır. Toplum ruhuna bundan daha aykırı bir şey olacağını bilmiyorum.

Hakikî hıristiyanlardan mürekkep bir milletin, insan zihninin alabileceği en mükemmel toplumu meydana getireceğini ileri sürüyorlar. Bence, bu düşüncenin gerçekleşmesi pek güçtür: çünki, hakikî hıristiyanların meydana getireceği bir toplum artık bir insan toplumu olamaz.

Hattâ bence, var sayılsa bile, bu toplum bütün mükemmelliğine rağmen, ne en kuvvetli, ne de en devamlı bir toplum olur. Mükemmel olduğu nisbette bağdan da mahrum kalır. Onu yok edecek olan kusur âdeta mükemmel oluşundadır. Herkes vazifesini görecek halk kanunlara tabi olacak; şefler adaletli, itidalli; memurlar dürüst, bükülmez ahlâklı olacaklar, askerler ölümü hiçe sayacaklar; ne gurur olacak ne lüks. Bütün bunlar çok iyi ama, işin biraz ilerisine bakalım.

Hıristiyanlık tamamen ruhani, sırf ahret işleriyle uğraşan bir dindir. Hıristiyanın vatanı bu dünya değildir. Gerçi, o vazifesini yapar ama, yaptığı şeylerin başarısına veya başarısızlığına aldırmadan büyük bir kayıt-

sızlıkla yapar. Bu dünyada işler iyi gitmiş fena gitmiş ne umuru. Elverir ki, hesabı sorulacak fena bir harekette bulunmuş olmasın. Devlet güllük gülüstanlık içerisinde ise halkın saadetinden tatmaya pek cesaret edemez. Memleketin şan ve şerefiyle övünmekten korkar; devlet çökerse, kullarını felâkete uğratan Tanrıya şükreder.

Toplumun dirlik düzenlik içinde olması için istisnasız bütün vatandaşların hıristiyan olmaları gerekir. Fakat içlerinde kazara bir şan ve şeref hırlısı, iki yüzlü bir adam, meselâ bir Catilina, bir Cromwell bulunacak olursa, bu tek kişi başlı başına dini bütün vatandaşların hakkından gelir. Hıristiyanlıkta şefkat, insanın hem cinsi hakkında kötü şeyler düşünmesine pek müsaade etmez. Böyle bir adam bir takım hilelerle vatandaşlarına hükmetmenin ve kamu kuvvetinin bir parçasını eline geçirmenin yolunu bulur bulmaz, yüksek bir mevki ve itibar sahibi olup ortaya çıkıverir. Bu, Tanrı ona saygı gösterilmesini istiyor, demektir. O adam çok geçmeden bir kuvvet oluverir. O vakit de Tanrı ona boyun eğilmesini istiyor, demektir. Bu kuvveti elinde tutan kimse onu kötüye kullanıyorsa, Tanrı kullarını cezalandırmak için başlarına bir belâ sarmış demektir. Böyle bir gasıbı kovmakta insanlar vicdanen tereddütler geçirirler: çün-

ki, bunu yapmak için halkın rahatını bozmak, zor kullanmak, kan dökmek gerekecektir. Bunlarsa, hıristiyanlığın o yumuşaklığı ile uzlaşır şeyler değildir. Hem bu cefa dolu gelip geçici dünyada insan köle olmuş, hür olmuş ne ehemmiyeti var. Asıl mesele cennete gidebilmekte. Tevekkül cennete girebilme çarelerinden biridir.

Başka bir devletle savaş olunca, vatandaşlar kolayca savaşa giderler; hiçbirisi kaçmayı aklından bile geçirmez; hepsi vazifelerini yaparlar. Fakat, zafer için ihtirasları yoktur. Onlar yenmekten çok ölmeyi bilirler. Yenmişler, yenilmişler ne ehemmiyeti var. Ulu Tanrı kendilerine lâzım olan şeyi kendilerinden daha iyi bilmez mi? Mağrur, atak ve ihtiraslı bir düşmanın, onların bu sabır ve tevekkülünden ne kadar kolay faydalanacağını bir düşünün. Bunların karşısına, vatan, şan, şeref aşkıyla yanıp tutuşan amansız bir düşman getirin; hıristiyan cumhuriyetinizi Isparta veya Romanın karşısında farzedin: dini bütün hıristiyanlar daha akıllarını başlarına toplamaya vakit bulamadan yenilecek, ezilecek ve darmadağın olacaklar, yahut da düşmanlarının kendilerini adam yerine koymamaları sayesinde canlarını kurtarabileceklerdir. Fabius'un askerlerinin içtikleri ant, tam benim istediğim gibi güzel bir anttı. Onlar ölmek veya yenmek için and içmediler, muzaffer dönecek-

lerine and içtiler. Bunu yerine de getirdiler. Hıristiyanlar hiç bir zaman böyle bir and içmediler. Çünki, aksi takdirde Tanrıya karşı gelmiş olurlardı.

Fakat, bir hıristiyan cumhuriyeti demekle hata işliyorum. Bu iki kelime birbiriyle uzlaşamazlar. Hıristiyanlık yalnız kölelik ve tabilik öğüdü verir. Hıristiyanlığı ruhu zorbalığa o kadar elverişlidir ki, zorbalık daima ondan mutlaka faydalanır. Gerçek hıristiyanlar köle olmak için yaratılmışlardır. Bunu kendileri de bilir, telâşa da düşmezler. Bu kısa hayatın onlarca pek az ehemmiyeti vardır.

Hıristiyan askerler çok iyidir, deniliyor. Ben, hayır değildirler diyorum. Misâl göstersinler. Ben hıristiyan askerleri diye bir şey tanımıyorum. Bana misâl olarak haçlılar gösterilecek. Haçlı askerlerin değerleri hakkında münakaşa etmeden şuna işaret edeyim ki, bunlar hıristiyan değildiler, papanın askerleri, kilisenin de vatandaşlarıydılar. Bunlar, kilisenin, bilinmez nasıl, cismanileştirdiği ruhanî ülkesi için dövüşüyorlardı.

Aslı aranırsa, bunun paganlığa vardığı görülür. İncil millî bir din koymadığı için, hıristiyanlar arasında kutsal savaş mümkün değildir.

Pagan imparatorlar zamanında, hıristiyan askerleri yiğit kişilerdi. Bütün hıristiyan ya-

zarlar bunun böyle olduğunu söylerler. İnanırım onlara. Bu, pagan askerlere karşı bir şeref rekabeti idi. İmparatorlar hıristiyan olur olmaz, bu rekabete ortadan kalkıverdi. Haç kartalı koyunca, Romanlılara has cesaret de ortadan kayboldu.

Fakat, siyasi fikirleri bir tarafa bırakıp hukuk sahasına gelelim ve bu mühim noktada ilkeleri tesbit edelim. Toplum anlaşmasının hâkim varlığa tabaaları üzerinde tanıdığı hak, evvelce söylediğim gibi, kamu menfaatinin sınırlarını aşmaz [1]. Şu halde, tabaalar kendi kanaatleri hakkında hâkim varlığa yalnız bunların topluluk bakımından taşıdıkları ehemmiyet nispetinde hesap vermek zorundadırlar. Onun için, her vatandaşın, kendisine vazifelerini sevdirecek bir dine sahip olması hükümetçe çok ehemmiyetlidir. Fakat, bu dinin hükümleri devleti ve devlet üyesini ancak, bu dinden olduğunu açıkça bildiren kimsenin ahlâkına ve başkalarına karşı yerine getirme-

[1] Marki d'Argenson der ki: *Cumhuriyette, herkes başkalarına zarar vermeyen şeylerde tamamen hürdür. İşte değişmez* sınır. Bunu daha doğru olarak ortaya koymak imkânsızdır. Nazır olduğu halde gerçek bir vatandaş duygusu ile memleketin hükümeti hakkında doğru ve sağlam görüşleri olan ünlü ve saygı değer bir adamın hatırasını saygı ile anmak maksadıyla, sara sıra, halkın pek bilmediği bu el yazmasından bazı parçalar vermek zevkinden kendimi alamadım.

ye mecbur olduğu vazifelere taallûk ettiği nisbette ilgilendirir. Herkes, bundan başka, canının istediği fikirlere sahip olabilir. Hâkim varlığın bunu bilmeye hakkı yoktur. Çünki, hâkim varlık öbür dünya için hiçbir yetkiye sahip olmadığından, tabaalarının öbür dünyadaki alın yazıları onu ilgilendirmez. Onu ilgilendiren şey, tabaalarının bu dünyada iyi vatandaş olmalarıdır.

Demek ki, tamamen medeni bir imân vardır. Bunun hükümlerini tesbit etmek hakkı hâkim varlığa aittir. Bunlar din kuralları değil, toplumsal duygulardır. Bu duygular bulunmayacak olursa, ne iyi bir vatandaş, ne de sadık bir tabaa olmak kabildir[1]. Hâkim varlık kimseyi bunlara inanmaya zorlayamamakla beraber, bunlara inanmayanları da devlet sınırları dışına kovabilir. Onu, dinsiz diye değil, toplum hayatına elverişsiz bir adam diye; kanunları ve adaleti samimî olarak sevmeye ve icabında hayatını vazifesi uğrunda feda etmeye kabiliyetsiz bir adam diye kovabilir.

[1] Caesar Catilina'yı müdafaa ederken, ruhun ölümlü olduğu fikrini tesbite çalışıyordu. Cato ile Cicero bunu çürütmek için, felsefeye dalarak, vakit kaybetmeyip Caeser'in sadece kötü vatandaş gibi konuştuğunu ve devlete zararlı bir fikri müdafaa ettiğini göstermekle yetindiler. Gerçekte, Roma senatosu bir Tanrıbilim meselesi üzerinde değil, asıl bir mesele üzerinde hüküm verecekti.

Eğer, bir kimse, bu hükümleri herkesin önünde kabul ettikten sonra, kalkar da bunları hiçe sayarsa, ölüm cezasına çarpılmalıdır. Çünkü, suçların en büyüğünü işlemiş, kanunlara karşı yalan söylemiştir.

Medeni dinin kuralları basit, az sayıda olmalı; açıklamalara ve yorumlara lüzum göstermeyecek kadar açık ifade edilmiş olmalıdır. Her şeye kadir, dirayetli, hayırsever, her şeyi evvelinden görür, yardım sever bir Tanrının varlığı, ahret, adaletlerin saadeti, kötülerin ceza görmesi, toplum anlaşmasının ve kanunların kutsallığı: işte müspet ilkeler. Menfi olanlara gelince, bunlar bence bir tektir. O da, musamahasızlıktır ki, bir tarafa bıraktığımız dinlere girer.

Medeni musamahasızlığı din musamahasızlığından ayrı sayanlar, bana kalırsa, aldanıyorlar. Bu iki musamahasızlık birbirinden ayrılamazlar. Cehennemlik diye baktığımız insanlarla dirlik düzenlik içerisinde yaşamamız imkânsızdır. Onları sevmek, onları cezalandıran Tanrıya karşı nefret hisleri beslemek olur. Bunları ya mutlaka imana getirmek yahut da tedirgin etmek gerekir. Dinî musamahasızlığa müsaade edilen yerde, bunun medeni haklar üzerinde bir takım tesirler meydana getirmemesi imkânsızdır.[1] Müsamahasız-

[1] Meselâ, evlenme, medeni bir anlaşma olduğu için neticeleri de medenidir. Bu neticeler olmazsa,

lığın bu türlü tesirleri ortaya çıkınca da, artık hâkim varlık cismanî sahada bile hâkim varlık olmaktan çıkar. O zaman, papazlar hakikî efendi olurlar, kralla da onların memurları.

Şimdi, sırf millî bir din olmadığı ve olamayacağı için, inanları vatandaşların vazifelerine aykırı olmamak şartiyle, başka dinlere

---

toplumun devamı bile imkânsız olur. Bir papaz heyetinin bu anlaşmayı yapmak hakkını yalnız kendisine hasrettiğini kabul edelim. Bunlar, musamahasız bir dinde bu hakkı mutlaka gasbederler. O zaman, kilisenin otoritesini bu bakımdan ileri sürecek, hükümdarın otoritesini hükümsüz bırakacakları besbelli değil midir? Hükümdarın da artık, papazlar heyetinin kendisine bırakacağı tebaalardan başka tebaaları kalmayacaktır. Fertleri, şu veya bu mezhepten olduklarına; şu veya bu din kurallarını kabul edip etmeyeceklerine; ihtiyatlı davranmak veya dayanmak suretiyle onlara az çok sadık hareket etmelerine göre birbirleriyle evlendirip evlendirmemekte serbest oldukları için, miraslara, memuriyetlere, vatandaşlara, hattâ, devlete istedikleri gibi hâkim olmayacaklar mı? Devlet piçlerden teşekkül ederse, artık yaşıyabilir mi? Fakat, cevap olarak, böyle bir hareket suiistimal denileceği, bu gibi hareketlerin talik edileceği, kararnameler çıkarılacağı ve nihayet cismani şeylere el konacağı ileri sürülebilir. Ne safca bir düşünüş! Papazlar heyeti o kadar cesaretli değil, biraz sağduyu sahibi olsalar bütün bunlara seyirci kalır ve neticede vaziyete hâkim olur. Çünki, öyle sanıyorum ki, bütünü ele geçireceğinden emin olunca insanın bütünü bir parçasından vazgeçirmesinde büyük bir fedakârlık yoktur.

müsamaha gösteren bütün öteki dinlerin hepsine müsamaha göstermelidir. Fakat, *kilisenin dışında selâmet yoktur* demeğe cesaret eden kimse, devletten kovulmalıdır. Meğer ki, devlet kiliseden, hükümdar da papadan ibaret olsun. Böyle bir inan din hükümetine iyi olabilir. Ondan başkalarına ise zararlıdır. Fransız kralı IV. Henri'nin katolik dinini kabulü hakkında gösterilen sebepler her namuslu adamı, bilhassa muhakemesi yerinde bir hükümdarı bu dini bırakmaya zorlaması gerekirdi.

IX
Netice

Siyasi hukukun hakikî ilkelerini koyduktan ve devleti kendi temeli üzerinde kurduktan sonra, sıra onu dış münasebetleriyle teyide gelir ki, bu da devletler hukukunu, ticareti,savaş ve fetih hukukunu, kamusal hukuku, birleşmeleri, müzarekeleri anlaşmaları v. s. içine alır. Fakat, bütün bunlar, kısa görüşüme göre fazlaca geniş ve yeni bir konudur. Bu görüşü daha yakın sahalara çevirmeli idim.